CAII

SALLUSTII

CRISPI

QUÆ EXTANT.

[recensuit Michael Maittaire]

LONDINI:

IMPENSIS LONGMAN, REES, ORME, BROWN, GREEN, ET LONGMAN; J., G., & F. RIVINGTON; ET G. B. WHITTAKER ET SOC.

1835.

CUM PRIVILEGIO.

Londini :
Excuderunt Wilson et Filius,
57, Skinner Street.

ANNE R.

WHEREAS Our trusty and well-beloved *Michael Maittaire*, Gent. hath humbly represented unto Us, That he hath, with great Labour and Expense, prepared for the Press a complete *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with complete Indexes; and has therefore humbly besought Us to grant him Our Royal Privilege and Licence for the sole Printing and Publishing thereof for the Term of Fourteen Years; WE, being willing to give all due Encouragement to Works of this nature, which tend to the Advancement of Learning, are graciously pleased to condescend to his Request; and do therefore, by these presents, grant unto him the said *Michael Maittaire*, his Executors, Administrators, and Assigns, Our Royal Licence for the sole Printing and Publishing the complete *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with complete Indexes aforesaid, for the Term of Fourteen Years from the Date hereof; strictly forbidding all Our Subjects within our Kingdoms and Dominions to reprint the same, either in the like, or in any other Volume or Volumes whatsoever; or to import, buy, vend, utter, or distribute any Copies thereof reprinted beyond the Seas, during the aforesaid Term of Fourteen Years, without the Consent or Approbation of the said *Michael Maittaire*, his Heirs, Executors, and Assigns, under his or their Hands and Seals, first had and obtained; as they will answer the contrary at their Peril. Whereof the Commissioners and other Officers of Our Customs, the Master, Wardens, and Company of *Stationers*, are to take notice, That the same may be entered in the Register of the said Company, and that due Obedience be rendered thereunto. Given at Our Court at *St. James's*, the fourth Day of *April*, 1713, in the twelfth Year of Our Reign.

By Her Majesty's Command.

DARTMOUTH.

NOBILI VIRO

DANIELI

DOMINO FINCH,

HONORATISSIMI COMITIS NOTTINGHAMIÆ
FILIO NATU MAXIMO,

S. D.

MICHAEL MAITTAIRE.

HERODOTUS, Historiæ parens, eo in honore Homerum Poëseos parentem habuit, ut illius non modò vitam conscripserit, sed et stylum studuerit æmulari. Hanc adeò antiquam consuetudinem nefas ratus non servare, Poëtam et Historicum uni proli subjeci; et curavi, ut in lucem simul prodirent Phædrus et Sallustius. Illum quidem, reliquorum Poëtarum multis tempore posteriorem, præire nihilominus ideo volui, quòd istud mythologicum scribendi genus, ad quod Phædrus omnium Latinorum primus et penè unicus

deditâ operâ animum applicuit, vetustissimum sit, et Poësi cùm cognatum tùm coævum; suâ familiaritate et brevitate quàm maximè placeat; idque, quod Horatius in Poëticâ primarium duxit, assequatur, nimirum ut dulci utile misceat. Illi socium addo Sallustium, laconicâ brevitate haud absimilem, argumento licèt et scriptione diversum. Huic in Romanâ historiâ primo non immeritò in Historicis excudendis primas dedi: ex cujus reliquiis, quasi ex ungue Herculem, facile est æstimare Latinorum Historicorum principem. In oculis nobilissima inter Græcos et Latinos exemplaria posuit Thucydidem et Catonem; horum animum, nervos, vim verborum, sententiarum gravitatem ita imitatus, ut plus plerumque cupiat intelligi quàm legi, suique nunquam tædium faciat, semper desiderium. Temporis injuria literato orbi invidit ejus Historiarum libros, à quibus potissimùm Historici nomen illi inditum; nihilque operis elaborati superesse passa est, præter quatuor Orationes, duas Epistolas, laceraque nonnulla vocum et sententiarum hinc indè collectarum fragmina, quæ tamen quâdam veneratione, utì tristes et ingentes antiquæ Romæ ruinas, suspicimus et admiramur; quaéque inani non ines-

cant voto, ut earum scripto Livium ipsum, vel si haberemus integrum, mole superaret. Ea, quæ sola ab interitu se vindicaverunt, opuscula, Catilinaria Conjuratio Bellumque Jugurthinum, quantâ eloquentiâ scripta fuerint, copiosè disserere, longum esset. Quàm graphicè depingit perduellium audacium, astus, et machinamenta, Pœnorum calliditatem et dubium fidem domì, senatûs vigilantiam, forìs bellicos apparatus artes imperatorum varias, incertas præliorum vices! Quam vivis artificiosæ orationis coloribus nativos mores hominum et characteres exprimit, subdolam Catilinæ simulationem, facilem Cæsaris mansuetudinem, rigidam Catonis constantiam! Conjuratorum quàm ardenti ille stimulo animos erigit; quàm benignè alter, ne crudelior audiat, miseretur; quàm severè maleficiis debitum hic, ne justus non videatur, exigit supplicium! Mitto alias virtutes, quas in his libris emicantes passim mirari facilius est, quàm laudare. Hanc Sallustii celeberrimi scriptoris, nec tibi in bonarum literarum sinu innutrito ignoti editionem, tuæ, Vir Nobilis, clientelæ committo: Veterum Romanorum justitiam, clementiam, probitatem, fidem, eloquentiam, aliasque ab hoc authore adumbratas

dotes intuere, quas domì satìs edoctus es ; et in te nemo non intelligit sitas, qui ex illustrissimâ, in cujus honores titulosque jus tibi natura dedit hæreditarium, familiâ ortum noverit. Vale, Vir Clarissime ; et his egregiis dotibus vitutibusque domesticis Patriam diù orna et tuere.

1713. *Id Sextil.*

VITA

SALLUSTII;

Ex Petro Crinito et Gerardo Johanne Vossio potissimum collecta.

CRISPUS SALLUSTIUS (nam per L L scribi monet marmor juxta domûs Sallustianæ rudera effossum) natus est Amiterni in Sabinis anno U. C. 668. quo Sylla Athenas expugnavit, ex nobili Sallustiorum familiâ ortus, quæ diù in secundo ordine dignitatem servavit. Fuit ingenio acri, et in studiis literarum accurato, tum maximè in scribendâ historiâ. Præceptorem habuit Ateium Prætextatum, nomine Philologum. Tribunatum nullâ cum laude gessit anno U. C. 702. Ciceroni infestus, utì et Miloni, à quo, in Faustæ, L. Syllæ filiæ, adulterio deprehensus, virgis cæsus, nec nisi pecuniâ datâ dimissus; ob adulteria et stupra senatu motus ab Appio Claudio Pulchro et L. Calpurnio Pisone Cæsonio censoribus anno U. C. 703, vel 704. Amicitiâ Cornelii Nepotis, Messalæ, et Nigidii Figuli, usus, Julii, item Cæsaris, quo rerum potito, senatorium dignitatem recuperavit; dein quæsturam, posteà præturam, obtinuit. Numidiæ tandem ab ipso præpositus, ex provinciæ expilatæ prædâ in Quirinali monte forum hortosque Sallustianos coëmit. Non desunt qui scribant Terentiam M. Ciceronis uxorem, à marito repudiatam, ei nupsisse. Omnis itaque ejus gloria à præclaris scriptis proficiscitur; quorum vix quicquam ad nos integrum pervenit præter bellum Catilinarium et Jugurthinum. Supersunt quædam ex nobili Historiarum

opere Fragmenta. Duas ad Cæsarem de Republicâ ordinandâ Orationes Sallustio Carrio adjudicat; vindicat autem Douza: stylusque planè Sallustianus. Illa in Ciceronem Oratio, etsi à Fabio Quintiliano sub Sallustii nomine laudata, est potiùs Porcii forsan Latronis, vel alterius cujusdam ex illis declamatoribus, quos nominat M. Seneca in Suasoriis et Controversiis. In parte Operis de Rebus Punicis, tanto animi studio incubuit, ut à quibusdam scriptum sit eum regionem adiisse, ac maximâ sollertiâ perlustrâsse, quò majore fide veritatem exploraret. Sallustii in Cn. Pompeium odium Lenæus Pompeii libertus satiris mordacibus ultus est. M. Seneca notat Tit. Livium Sallustio iniquum fuisse. Sallustiana scribendi ratio à paucis quidem carpitur, plurimis autem probatur. Asinio Pollioni displicuit tanquàm obscura et affectata; Lenæo, tanquam antiquis verbis ex Catonis Originibus excerptis referta. At verò Velleio, Thucydidis æmulus; Cornelio Tacito, Romanorum rerum author florentissimus; Vibio Sequestri, author certissimus, S. Augustino, nobilitatæ veritatis Historicus et electissimus verborum pensator; Martiali, in Romanâ Historiâ primus; dicitur· Laudat ejus brevitatem, quâ Thucydidem ipsum vicit, proprietatem, A. Gellius; præjudicatam authoritatem, Avienus. Tanti ejus Historias Græci fecêre, ut Zenobius eas verterit. Asperi in eum commentarios memorat Divus Hieronymus. Sallustii Historici sororis filius fuit alter Sallustius, ad quem Horatius in Odis. Sallustius, de quo nunc agimus, quadriennio ante Actiacum bellum obiit.

VARIANTES hæ, quæ tuo, Amice Lector, judicio discutiendæ subjicciuntur, Lectiones excerptæ sunt ex margine Sallustiani Exemplaris à Raphelengio editi, et manu doctâ cum duobus Ecclesiæ Remensis MSStis collati, quod Joannes Bridges, Armiger, pro suo in bonas literas animo, humanissimè mecum ultro communicavit.

Pag.	Lin.	
1.	2.	ANIMANTIBUS
	4.	Obaudientia
3.	2.	popûli R. carptìm, utì
	3.	priùs exploranda sunt
	17.	scientiæ parum
4.	13.	initio gratiâ conservandæ
5.	26.	lubidinem agebant
6.	3	virtuti
	16.	fidum atque acceptum
	19.	amare, portare signa
7.	4.	ganeo, aleâ, manu
8.	34.	P. Servius filius Syllæ
9.	28.	facinus properatum foret
	32.	infestum inimicumque Cn.
	40.	barbaros nequissimè pati
10.	12.	*res accidisset*
	35.	*Deûm fidem testor atque hominum*
11.	20.	quietam Remp. movere
12.	7.	sed in eâ conventione fuit
13.	18.	ad cavendum dolos astutiæ
	20.	commemoravi
	22.	propulerat
	25.	consuli in campo fecerat
14.	7.	salutandum
	16.	multa copia
15.	28.	à patribus conscriptis, ne
16.	19.	*majores nostri miserti*

Pag.	Lin.	
16.	22.	*ære communi solutum*
17.	15.	*alienum æs sumptum meis*
	23.	*eam ab his inimicis defendas*
	24.	omitt. *per liberos tuos regatus haveto*
	37.	ar mis paterent
18.	11.	præceps erat
19.	9.	faciliùs tractarent
	36.	mortem sperare
20.	21.	Apuliâ metus
	26.	quamplures
	27.	sociis Catilinæ causâ
	30.	de actibus Ciceronis
	34.	gravissimam invidiam
	36.	suum quæque negotium
21.	3.	irrumperent
	30.	cuncta doctus
	34.	agant permittit illis homines
22.	23.	fide datâ publicâ
	37.	abdicatus *al.* abdicatus esset à magistratu
23.	11.	retractum habebant
24.	2.	transpedani
	6.	egregiâ libertate
	10.	mentiendo
	14.	animi nobilitate
	23.	suos electos

Pag. Lin.

25. 5. *nefaria facinora*

36. *vitam habent*

26. 6. *omnibus impiis*

12. *aliena mens à*

15. *presertìm diligentiâ*

24. *sed in exilium permitti*

27. *legem timere, cum*

33. *ex domesticis rebus*

27. 24. *hostes idoneos videbatur, cum suprema studio*

35. *Sapientia majorum in*

28. 13. *cætera malefacta*

38. in extremo posita

39. se res habent

29. 40. *apprehensis*

30. 26. *in faucibus*

39. ad cœlum tollunt

31. 26. profugium

41. ad supplicium

32. 2. descenderis *al.* escenderis

5 inculta

7. indices rerum

33. 36. *aggrediamini*

37. *licuit nobis*

34. 19. rupe

25. libertis et calonibus *al.* caloniis

35. 21. diversi à suis, sed

34. recognoscerent

36. 13. tempus, ætas (*al.* ætatis) ingenium diffluxêre

37. 36. judicium meum mutavisse

38. 19. nobilitatis obviatum. Quæ

40. pollens virtutibus, decora

40. 32. *omitt.* cum Jugurthâ

35. *quàm liberis, si genuissem*

41. 4. *conjungere quàm sanguinitate*

32. res ait *al.* dicebat oportere

39. modò cum animo

42. 20. perfugerat

31. properabat armis

43. 25. *egerem: sed si ea desideranda*

34. *fortuna pendenda erat*

44. 31. *alterius ipse ego*

35. *propinquis per scelus*

41. *ex necessitate adversa*

Pag. Lin.

46. 13. senatûs magna pars

30. qui consulibus

31. M. Flavio

31. *al.* acerrimè victoriam nobilitatis

33. tamen accuratissimè

48. 3. Medi autem et Armenii

9. nomine Numidæ *al.* nomo Numidæ

20. alii novarum rerum avidi

49. 16. suas impræsentiarum manu

51. 17. omitt. *tenet atque*

32. regis factoribus

36. Æmilius Scaurus

52. 9. sese causam victoriæ

15. ab obsidione non discederet *al.* ab expugnatione non desisteret

33. Paucos flagitiosus Jugurthæ

53. 3. omnium venum ire

54. 3. saturum legem sententiis

33. obnoxii inimicis consurgitis

55. 3. omitt. *graves*

9. *ærarium exspoliari*

10. *summam gratiam et*

15. *magnifici*

32. *reparandi*

56. 1. *si deditus est*

14. *vos his omnibus*

20. *liberalitatem eripiendam*

57. 10. pacificatis

10. avaritiæ animos

19. decus regni, cultu

58. 4. impudentia Bæbii

59. 36. subdolè ejus augere amicitiam mussitare

60. 14. primipilanus

25. metu mutabantur, sicuti

28. pro gratiâ imperii

61. 21. suprà docuimus, inter

62. 8. affinis

22. *omitt.* pl. *al.* tribunum alterum, alterum triumvirum

63. 15. traditur Spurii Albini proconsulis

Pag. Lin.
63. 27. milites statutis castris
31. cum equitibus, diù
64. 30. commeatum parare
65. 5. ubi et incolæ mercari
31. in immensum pertingens
36. Jugurtha continuatâ
66 21. *al.* constitit
67. 3. infesti adesse
35. imperatoren, summâ vi, inter
68. 2. *al.* tuta sunt
27. numero xxx. interfecti
29. fessi lætique erant
41. bonos decretant *al.* decertant, *et omitt.* bonos
69. 5. labores præda fore
18. prætereà inimicum certamen
70. 11. præsidium agebant
25. *omitt.* in eâ parte
71. 4. Numidæ agunt
7. oppidum incompositum, magìs
19. pice et sulfure tedam mixtam ardenti *al.* picem sulfure et tedâ mixtam ardenti
72. 14. in proximo locati
19. sed adversi sequi, concurrere
24. oppugnare
39. scalis adgressi
73. 8. quæ à se defecerant
28. optimè meritæ
74. 23. Arpini alitus
27. tribunatum militarem à
33. *omitt.* consulatum
75. 2. mirari primùm ejus
22. trahi bellum dicebat, quòd
35. satelliti Numidæ
36. Marius anxius
37. contumeliarum imperatori
76. 13. circummunire
77. 1. imbelles multi
20. animus arrectus *al.* animis arreptis
35. ex Collatio *al.* è Collatiâ

Pag. Lin.
77. 40. omnia intentando
78. 15. *omitt.* suam
17. id modò caveret: proinde
23. *omitt.* nisi
89. post id negotiorum Jugurthæ
79. 6. profugis
11. volenti animo de
24. sed paulò antè nobilitas Numidiam provinciam decreverat Metello; ea frustrà res fuit
31. vagus incertusque
32. quisquam omnium satìs
80. 2. hostium paucorum potiti
3. *al.* tuta sunt
15. alia quæ idonea
81. 6. et super eas aggere impositis
27. *al.* graviter
39. *omitt.* syrtes ab tractu nominatæ
82. 31. quo fines
40. genus hominum ferox
83. 29. si dux Romanus
31. ne mox res exagitando aliud
36. incognitis Mauris
84. 37. negotio abnuere audebat
38. *al.* plebi militiam volenti
87. 9. *num eorum pænitendum*
20. *hostem*
89. 2. et omni potentiam
3. cui neque sua cara, quippe
90. 38. cohortibus auxiliariis ad
91. 28. tantam rem Marius pergit sine ullo suorum incommodo magnus
40. alia aggreditur
41. *al.* difficilia
92. 5. omnis natura *al.* per omnia natura
11. admodum atque difficile, utrinquè præcisæ vineæ
23. quod latus ad usum præliantibus

Pag. Lin.
92. 29. more humani ingenii cupido difficilia faciundi (*al.* animum) invadit *al.* animum vertit.
40. sese ducem, periculi nihil esse docet Marius
93. 36. signar dedere: ac
94. 1. correpta Marii
95. 2. ipsique Boccho pollicetur
7. diei
11. difficilem
14. colligare
29. et in frustrà hostium
39. consilia
96. 2. munimenta gerebat
8. largiùs abire
11. strepere pedibus et vocibus
11. fugere aut (*al.* ut) pro
19. omnes tubâ canere
20. aut portis
25. vecordia acceperat
30. *omitt.* quæ
37. perfugi minimè cari et regionum
41. *omitt.* iter
97. 37. acrius instare. Jamque
38. Sulla, perfugatis iis
98. 5. patentibus: cenere, sequi
38. *cui scilicet complacuit — te experiri*
99. 7. unde vi Jugurtham
14. in hybernis composito
17. Tunc rursùs Bocchus feliciter, seu *al.* Bocchus scilicet seu
27. ad Sullam pergunt quem
38. Sulla omnia pollicitus
100. 3. *al.* Uticæ *al.* ab Uticâ

Pag. Lin.
100. 8. mobiles sæpiùs in adversa mutantur
10. *al.* Rusone *al.* Pisone
13. Sullæ lubens accepit
19. *amicitiam daturum*
23. Baleatorum *al.* Baleariorum *al.* balistariorum.
31. quisque impedire
101. 9. *omitt.* quàm
18. æstimabat
36. de improvisu acciderat
102. 1. consilia ierat (*al.* audierat); prætereà
2. impari, nun mater ejus ex concubinâ orta
19. voluerat, egressi
27. internuncius sanctè ex sententiâ *omitt.* jurat
30. omitt. *opulentissimus*
33. *id immutatum*
103. 1. *cujus causâ huc*
19. negare
29. bellum poni
30. Jugurthæ venit. Dein
31. cuncta doctus
40. non suâ captum ignaviâ
104. 2. dolo an vero
11. vulta coloris pariter atque animo varius *al.* vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius, quæ licet ita tacente ipsa occulta pectoris et oris immutatione patefecisse *al.* occulta cordis *al.* quæ scilicet ipso tacente occulta pectoris oris immutatione patefecit.

C. SALLUSTII CRISPI

CATILINA;

SEU

BELLUM CATILINARIUM.

OMNIS homines, qui sese student præstare cæteris animalibus, summâ ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora; quæ natura prona atque ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est. Animi imperio, corporis servitio magis utimur: alterum nobis cum dîs, alterum cum belluis, commune est. Quò mihi rectius videtur, ingenii quàm virium opibus gloriam quærere; et, quoniam vita ipsa, quâ fruimur, brevis est, memoriam nostrî quàm maxumè longam efficere. Nam divitiarum et formæ gloria fluxa atque fragilis est; virtus clara æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortalîs certamen fuit, vine corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. Nam et priùs, quàm incipias, consulto; et, ubi consulueris, maturè facto opus est. Ita utrumque, per se indigens, alterum alterius auxilio eget. Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus, exercebant. Etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur: sua cuique satìs placebant. Postea verò quàm in Asiâ Cyrus, in Græciâ Lacedæmonii et Athenienses cœpêre urbes atque nationes subigere; lubidinem dominandi, causam belli habere; maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum periculis, atque negotiis compertum est, in bello plurimùm ingenium posse. Quòd si regum atque imperatorum anim virtus in pace ita, utì in bello, valeret, æquabiliùs

atque constantiùs sese res humanæ haberent; neque aliud aliò ferri, neque mutari ac misceri omnia, cerneres. Nam imperium facilè iis artibus retinetur, quibus initio partum est. Verùm, ubi pro labore desidia, pro continentiâ et æquitate lubido atque superbia invasêre; fortuna simul cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optumum quemque à minùs bono transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri atque somno, indocti incultique, vitam sicuti peregrinantes transiêre: quibus, profectò contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque juxtà æstumo: quoniam de utrâque siletur. Verùm enimverò is demum mihi vivere et frui animâ videtur, qui, aliquo negotio intentus, præclari facinoris aut artis bonæ famam quærit. Sed in magnâ copiâ rerum, aliud alii natura iter ostendit. Pulchrum est benè facere reipublicæ; etiam benè dicere haud absurdum est. Vel pace, vel bello, clarum fieri licet: et qui fecêre, et qui facta aliorum scripsêre, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum: tamen in primis arduum videtur, res gestas scribere: primùm, quòd facta dictis exæquanda sunt: dein, quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentiâ et invidiâ dicta putant; ubi de magnâ virtute atque gloriâ bonorum memores; quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit; supra ea veluti ficta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus, initio, sicuti plerique, studio ad rempublicam latus sum: ibique mihi multa advorsa fuêre. Nam pro pudore, pro abstinentiâ, pro virtute; audacia, largitio, avaritia, vigebant: quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium; tamen inter tanta vitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cùm ab reliquis malis moribus dissentirem, nihilominus honoris cupido, eadem quæ cæteros, fama, atque invidia vexabat. Igitur, ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, et mihi reliquam ætatem à republicâ procul habendam decrevi, non fuit consilium socordiâ atque desidiâ bonum otium conterere: neque verò agrum colendo, aut venando, servilibus officiis intentum, ætatem agere: sed, à quo incœpto studioque me ambitio

mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas populi Romani strictìm, uti quæque memoriâ digna videbantur, perscribere: eò magìs, quòd mihi à spe, metu, partibus reipublicæ, animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quàm verissumè potero, paucis absolvam: nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate. De cujus hominis moribus pauca priùs explananda sunt, quàm initium narrandi faciam.

Lucius Catilina, nobili genere natus, fuit magnâ vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. Huic ab adolescentiâ bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis, grata fuêre: ibique juventutem suam exercuit. Corpus patiens inediæ, algoris, vigilæ, supra quàm cuiquam credibile est: animus audax, subdolus, varius, cujuslibet rei simulator ac dissimulator: alieni appetens, sui profusus; ardens in cupiditatibus: satìs eloquentiæ, sapientiæ parum: vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc, post dominationem L. Sullæ, lubido maxuma invaserat, reipublicæ capiundæ: neque, id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. Agitabatur magìs magìsque in dies animus ferox inopiâ rei familiaris et conscientiâ scelerum: quæ utraque his artibus auxerat, quas suprà memoravi. Incitabant præterea corrupti civitatis mores; quos pessuma ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia, vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, suprà repetere, aç paucis instituta majorum domì militiæque, quomodo rempublicam habuerint, quantamque reliquerit, et ut, paulatim immutata, ex pulcherrumâ pessuma ac flagitiosissima facta sit, disserere.

Urbem Romam, sicut ego accepi, condidêre atque habuêre initio Trojani; qui, Æneâ duce, profugi, sedibus incertis vagabantur; cumque his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi postquam in una mœnia convenêre, dispari genere, dissimili linguâ, alius alio more viventes, incredibile memoratu est, quam facilè coaluerint. Sed postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, satìs prospera satìsque pollens videbatur; sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentiâ orta est. Igitur

reges populique finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. Nam cæteri, metu perculsi, à periculis aberant. At Romani, domì militiæque intenti, festïnare, parare, alius alium hortari, hostibus obviàm ire; libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Post, ubi pericula virtute populerant, sociis atque amicis auxilia portabant; magìsque dandis, quàm accipiundis beneficiis, amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientiâ validum erat, reipublicæ consultabant. Hi, vel ætate, vel curæ similitudine, Patres appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandæ libertatis atque augendæ reipublicæ fuerat, in superbiam dominationemque convertit; immutato more, annua imperia, binos imperatores, sibi fecêre: eo modo minimè posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed eâ tempestate cœpêre se quisque magìs magìsque extollere, ingeniumque in promptu habere: nam regibus boni, quàm mali, suspectiores sunt: semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adeptâ libertate, quantùm brevi creverit: tanta cupido gloriæ incesserat. Jamprimum juventus, simul laboris ac belli patiens erat, in castris per usum militiam discebat; magìsque in decoris armis et militaribus equis, quàm in scortis atque conviviis, lubidinem habebat. Igitur talibus viris non labos insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat: non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat: quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici dum tale facinus faceret, properabat. Eas divitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem, putabant. Laudis avidi, pecuniæ liberales erant: gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus Romanus parvâ manu fuderit, quas urbes, naturâ munitas, pugnando ceperit: nî ea res longiùs nos ab incœpto traheret. Sed profectò fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas, ex lubidine magìs, quàm ex vero, celebrat obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicut ego existumo, satìs amplæ magnificæque fuêre, verùm aliquanto minores tamen quàm famâ ferun-

tur: sed, quia provenêre ibi magna scriptorum ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum qui ea fecêre, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuêre, extollere præclara ingenia. At populo Romano nunquam ea copia fuit: quia prudentissimus quisquis negotiosus maxumè erat: ingenium nemo sine corpore exercebat: optumus quisque facere, quàm dicere; sua ab aliis benefacta laudari, quàm ipse aliorum narrare, malebat. Igitur domì militiæque boni mores colebantur; concordia maxuma, minuma avaritia erat. Jus bonumque apud eos non legibus magìs, quàm naturâ, valebat. Jurgia, discordias, simultates cum hostibus exercebant: cives cum civibus de virtute certabant: in suppliciis deorum magnifici, domì parci, in amicos fideles erant: duabus his artibus, audaciâ in bello; ubi pax evenerat, æquitate, seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo; quòd in bello sæpiùs vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant, quíque tardiùs revocati prœlio excesserant; quàm qui signa relinquere, aut, pulsi, loco cedere ausi erant. In pace verò, beneficiis magìs, quàm metu, imperium agitabant; et, acceptâ injuriâ, ignoscere, quàm persequi, malebant. Sed, ubi labore atque justiciâ respublica crevit; reges magni bello domiti; nationes feræ, et populi ingentes, vi subacti; Carthago, æmula imperii Romani, ab stirpe interiit: cuncta maria terræque patebant: sævire fortuna ac miscere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res, facilè toleraverant; iis otium, divitiæ, optundæ aliis, oneri miseriæque fuêre. Igitur primò pecuniæ, dein imperii, cupido crevit: ea quasi materies omnium malorum fuêre. Namque avaritia fidem, probitatem, cæterasque artes bonas subvertit: pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, edocuit. Ambitio multos mortalìs falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud promptum in linguâ habere; amicitias inimicitiasque, non ex re, sed ex commodo, æstumare; magìsque vultum, quàm ingenium, bonum habere. Hæc primò paulatim crescere, interdum vindicari. Post, ubi contagio, quasi pestilentia, invasit; civitas immutata: imperium, ex justissimo at-

que optumo, crudele intolerandumque factum. Sed primò magìs ambitio, quàm avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus, æquè sibi exoptant: sed ille verâ viâ nititur: huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupivit; ea, quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effœminat; semper infinita, insatiabilis, est; neque copiâ neque inopiâ minuitur. Sed postquam L. Sulla, armis receptâ republicâ, bonis initiis malos eventus habuit: rapere omnes, trahere; domum alius, alius agros cupere; neque modum, neque modestiam victores habere; fœda crudeliaque in civîs facinora facere. Huc accedebat, quòd L. Sulla exercitum, quem in Asiâ ductaverat, quò sibi fidum faceret, contra morem majorum luxuriosè nimìsque liberalitèr habuerat. Loca amœna, voluptaria, facilè in otio ferocîs militum animos molliverant. Ibi primùm insuevit exercitus populi Romani amare, potare, signa, tabulas pictas, vasa cælata mirari, ea privatim ac publicè rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecêre. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant; nedum illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent. Postquam divitiæ honori esse cœperunt, et eas gloria, imperium, potentia sequebatur; hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malevolentiâ duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria atque avaritia cum superbiâ invasêre: rapere, consumere; sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi neque moderati habere. Operæ pretium est, cùm domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales, fecêre; verùm illi delubra deorum pietate, domos suas gloriâ, decorabant; neque victis quidquam, præter injuriæ licentiam, eripiebant. At hi contrà, ignavissimi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores hostibus reliquerant: proinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti. Nam quid ea memorem, quæ, nisi iis

qui vidère, nemini credibilia sunt; à privatis compluribus subversos montes, maria constrata esse? quibus ludibrio mihi videntur fuisse divitiæ: quippe, quas honestè habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed lubido stupri, ganeæ, cæterique cultûs, non minor incesserat. Viri pati muliebria; mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi causâ, terrâ marìque omnia exquirere; dormire priùs, quàm somni cupido esset: non famem aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antè capere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, facinora incendebant; animus, imbutus malis artibus, haud facilè lubidinibus carebat: eò profusiùs omnibus modis quæstui atque sumptui deditus erat.

In tantâ tamque corruptâ civitate Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiosorum atque facinorosorum circùm se, tamquam stipatorum, catervas habebat. Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat, quique alienum æs grande conflaverat, quò flagitium aut facinus redimeret; præthereà, omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua perjurio et sanguine civili alebat; postremò, omnes quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proxumi familiaresque erant. Quòd si quis, etiam à culpâ vacuus, in amicitiam ejus inciderat; quotidiano usu atque illecebris facilè par similisque cæteris efficiebatur. Sed maxumè adolescentium familiaritates appetebat. Eorum animi molles, et ætate fluxi, dolis haud difficultèr capiebantur. Nam, utì cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere, aliis canes atque equos mercari: postremò, neque sumptui neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existumarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honestè pudicitiam habuisse; sed ex aliis rebus magìs quàm quòd cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. Jamprimùm adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, et alia hujuscemodi contra jus fasque; postremò, captus amore Aureliæ Orestillæ,

cujus præter formam, nihil unquam bonus laudavit; quòd ea nubere illi dubitabat, timens privignum adultum ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi; namque animus impurus, diis hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat; ita conscientia mentem excitam vexabat; igitur color ei exsanguis, fœdi oculi; citus modò, modò tardus, incessus: prorsus in facie vultuque vecordia inerat. Sed juventutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat: ex illis testes signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula, vilia habere; post, ubi eorum famam atque pudorem attriverat, majora alia imperabat. Si causa peccandi in præsens minùs suppetebat, nihilominus insontes, sicuti sontes, circumvenire, jugulare: scilicet, nè per otium torpescerent manus aut animus, gratuitò potiùs malus atque crudelis erat. His amicis sociisque confisus Catilina; simul, quòd æs alienum per omnîs terras ingens erat: et, quòd plerique Sullani milites, largiùs suo usi, rapinarum et victoriæ veteris memores, civile bellum exoptabant; opprimundæ reipublicæ consilium cepit. In Italiâ nullus exercitus: Cn. Pompeïus in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petundi magna spes: senatus nihil sane intentus: tutæ tranquillæque res omnes: sed ea prorsus opportuna Catilinæ. Igitur circiter kal. Jun., L. Cæsare et C. Figulo coss., primò singulos appellare: hortari alios, alios tentare; opes suas, imparatam rempublicam, magna præmia conjurationis docere. Ubi satìs explorata sunt, quæ voluit, in unum omnîs convocat quibus maxuma necessitudo, et plurimum audaciæ inerat. Eò convenêre, senatorii ordinis, P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. et Serv. Sullæ Servii filii, L. Varganteïus, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. Bestia, Q. Curius; præterea, ex equestri ordine, M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius; ad hoc, multi ex coloniis et municipiis, domì nobiles. Erant præterea complures paulo occultiùs consilii hujusce participes, quos magìs dominationis spes hortabatur, quàm inopia, aut alia necessitudo. Cæterùm juventus pleraque, sed maxumè nobilium,

Catilinæ inceptis favebat. Quibus in otio vel magnificè, vel mollitèr vivere copia erat, incerta pro certis, bellum quàm pacem, malebant. Fuêre item eâ tempestate, qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum ejus consilii fuisse: quia Cn. Pompeïus, invisus ipsi, magnum exercitum ductabat: cujusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si conjuratio valuisset, facilè apud illos principem se fore.

Sed antea item conjuravêre pauci; in quibus Catilina. De quâ re, quàm verissumè potero, dicam. L. Tullo, M. Lepido coss., P. Autronius et P. Sulla, designati consules, legibus ambitûs interrogati, pœnas dederant. Pòst paulò Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum; quòd intrà legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus; quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant: cum hoc Catilina et Autronius, circiter nonas Decembr., consilio communicato, parabant in Capitolio, kalendis Januar., L. Cottam et L. Torquatum coss. interficere: ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere: eâ re cognitâ, rursus in Februar. nonas consilium cædis transtulerunt. Jam tum non consulibus modò, sed plerisque senatoribus, perniciem machinabantur. Quòd nî Catilina maturâsset pro curiâ signum sociis dare; eo die, post conditam urbem Romam, pessumum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant; ea res consilium diremit. Postea Piso in Citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est, adnitente Crasso; quòd eum infestum Cn. Pompeïo cognoverat. Neque tamen senatus provinciam invitus dederat; quippe fœdum hominem à republicâ procul abesse volebat; simul, quia boni complures præsidium in eo putabant, et jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens occisus est. Sunt qui ita dicunt; imperia ejus injusta, superba, crudelia, barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres fidosque clientes, voluntate ejus Pisonem aggressos: nunquam Hispanos prætereà tale facinus fecisse, sed im-

peria sæva multa anteà perpessos. Nos eam rem in medio relinquimus. De superiori conjuratione satìs dictum.

Catilina, ubi eos, quos paulò antè memoravi, convenisse videt; tametsi cum singulis multa sæpè egerat; tamen, in rem fore credens universos appellare et cohortari, in abditam partem ædium secessit: atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit:

Nî virtus fidesque vestra satìs spectata mihi forent, nequicquam opportuna res cecidisset; spes magna dominationis in manibus frustra fuisset; neque, per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed, quia multis et magnis tempestatibus vos cognovi fortes fidosque mihi, eò animus ausus est maxumum atque pulcherrimum facinus incipere; simul, quia vobis eadem, quæ mihi bona malaque esse intellexi. Nam, idem velle, atque idem nolle, ea demùm firma amicitia est. Sed ego, quæ mente agitavi, omnes jam anteà diversi audivistis. Cæterùm mihi indiès magìs animus accenditur, cùm considero quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsos vindicamus in libertatem. Nam, postquam respublica in paucorum potentiam jus atque ditionem concessit; semper illis reges, tetrarchæ vectigales esse; populi, nationes, stipendia pendere; cæteri omnes, strenui, boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fuimus; sine gratiâ, sine auctoritate, his obnoxii, quibus, si respublica valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiæ, apud illos sunt, aut ubi illi volunt; nobis reliquerunt pericula, repulsas, judicia, egestatem. Quæ quousque tandem patiemini, fortissumi viri? Nonne emori per virtutem præstat, quàm vitam miseram atque inhonestam, ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verum enimvero, proh deûm atque hominum fidem! victoria in manu nobis est; viget ætas; animus valet: contrà illis, annis atque divitiis, omnia consenuerunt. Tantummodò incepto opus est; cætera res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in extruendo mari, et montibus coæquandis nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos

binas, aut ampliùs domos continuare; nobis larem familiare; nusquam ullum esse? cùm tabulas, signa, toreumata emunt; nova diruunt, alia ædificant: postremo, omnibus modis pecuniam trahunt, vexant; tamen summâ lubidine divitias suas vincere nequeunt. At nobis est domì inopia, forìs æs alienum; mala res, spes multò asperior. Denique quid reliqui habemus, præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En, illa, illa, quam sæpe optâstis, libertas; præterea divitiæ, decus, gloria, in oculis sita sunt; fortuna ea omnia victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magìs quàm oratio mea, vos hortentur. Vel imperatore, vel milite, me utimini: neque animus, neque corpus, à vobis aberit. Hæc ipsa, ut spero, vobiscum una consul agam: nisi fortè me animus fallit, et vos servire magìs, quàm imperare, parati estis.

Postquam accepêre ea homines, quibus mala abundè omnia erant, sed neque res, neque spes bona ulla; tametsi illis quieta movere magna merces videbatur: tamen postulare plerique, utì proponeret quæ conditio belli foret; quæ armis præmia peterent; quid ubique opis aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum, atque lubido victorum, fert. Prætereà, esse in Hispaniâ Citeriore Pisonem, in Mauritaniâ cum exercitu P. Sitium Nucerinum, consilii sui participes. Petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret; hominem et familiarem, et omnibus necessitudinibus circumventum: cum eo consulem se initium agendi facturum. Ad hoc, maledictis increpabat omnîs bonos: suorum unumquemque nominans, laudare; admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi aut ignominiæ, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacrîs videt cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit. Fuêre eâ tempestate, qui dicerent Catilinam, oratione habitâ, cùm ad jusjurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris circumtulisse; indè cùm post exsecrationem omnes degustavissent, sicuti in solemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum; atque

eò dictitare fecisse, quò inter se magìs fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta et hac, et multa præterea, existumabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in eâ conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus; quem censores senatu probri gratiâ amoverant. Huic homini non minor vanitas inerat, quàm audacio; neque reticere quæ audîerat, neque suamet ipse scelera occultare; prorsùs neque dicere, neque facere, quicquam pensi habebat. Erat ei cum Fulviâ, muliere nobili, stupri vetus consuetudo: cui cùm minùs gratus esset, quòd inopiâ minùs largiri poterat, repentè glorians, maria monteisque polliceri cœpit; minari interdum ferro, nî sibi obnoxia foret: postremò, ferociùs agitare quàm solitus erat. At Fulvia, insolentiæ Curii causâ cognitâ, tale periculum reipublicæ haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinæ conjuratione, quæ quòque modo audîerat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum maudandum M. Tullio Ciceroni. Namque anteà pleraque nobilitas invidiâ æstuabat, et quasi pollui consulatum credebat, si eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret. Sed, ubi periculum advenit, invidia atque superbia post fuêre. Igitur, comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius et C. Antonius: quod factum primò populares conjurationis concusserat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed indiès plura agitare; arma per Italiam locis opportunis paraie; pecuniam, suâ aut amicorum fide sumtam mutuam, Fæsulas ad Manlium quemdam portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. Eâ tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse sibi dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primò ingentîs sumtus stupro corporis toleraverant: post, ubi ætas tantummodò quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant. Per eas se Catilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adjungere sibi, vel interficere. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpè virilis audaciæ facinora commiserat.

Hæc mulier genere atque formâ, prætereà viro atque liberis, satìs fortunata fuit; litteris Græcis atque Latinis docta; psallere, saltare elegantiùs, quàm necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt: sed ei cariora semper omnia, quàm decus atque pudicitia fuit. Pecuniæ, an famæ minùs parceret, haud facilè discerneres; lubidine sic accensa, ut sæpiùs peteret viros, quàm peteretur. Sed ea sæpè antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuriâ atque inopiâ præceps abîerat. Verùm ingenium ejus haud absurdum: posse versus facere; jocum movere; sermone uti vel modesto, vel molli, vel procaci; prorsùs multæ facetiæ multusque lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilominùs in proxumum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facilè se ex voluntate Antonio usurum: neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus aut astutiæ deerant: namque à principio consulatûs sui, multa per Fulviam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paulò antè memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc, collegam suum Antonium pactione provinciæ perpulerat, nè contra rempublicam sentiret: circùm se præsidia amicorum atque clientum occultè habebat. Postquam dies comitiorum venit, et Catilinæ neque petitio, neque insidiæ quas consuli fecerat, prosperè cessêre; constituit bellum facere, et extrema omnia experiri; quoniam, quæ occultè tentaverat, aspera fœdaque evenerant. Igitur C. Manlium Fæsulas atque in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam, dimisit; prætereà alium aliò, quem ubique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere; parare incendia; opportuna loca armatis hominibus obsidere; ipse cum telo esse, item alios jubere, hortari, utì semper intenti paratique essent; dies noctesque festinare; vigilare; neque insomniis, neque labore fatigari. Postremò, ubi multa agitanti nihil procedit, rursus intempestâ nocte conjurationis principes convocat per M. Porcium Læcam; ibique multa de ignaviâ eorum questus, docet se præmisisse Manlium ad eam multitudinem, quam ed capiunda arma paraverat; item

alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si priùs Ciceronem oppressisset: eum suis consiliis multùm officere. Igitur, perterritis ac dubitantibus cæteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, et cum eo L. Vargunteïus senator, constituêre eâ nocte paulo pòst, cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem, et de improviso domi suæ imparatum confodere. Curius, ubi intelligit quantum periculum consuli impendeat, properè per Fulviam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat: ita illi, januâ prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruriâ plebem sollicitare, egestate simul, ac dolore injuriæ, novarum rerum cupidam; quòd, Sullæ dominatione, agros bonaque omnia amiserat; prætereà, latrones cujusque generis, quorum in eâ regione magna copia erat, nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cùm Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quòd neque urbem ab insidiis privato consilio longiùs tueri poterat; neque exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, satìs, compertum habebat: rem ad senatum refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, darent operam consules, nè quid respublica detrimenti caperet. Ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxuma permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis socios atque cìves; domì militiæque imperium atque judicium summum habere. Alitèr, sine populi jussu, nulli earum rerum consuli jus est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu litteras recitavit, quas Fæsulis allatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse cum mâgnâ multitudine ante diem VI. kal. Novemb. Simul; id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant: alii, conventus fieri, arma portari; Capuæ atque in Apuliâ servile bellum moveri. Igitur, senati decreto, Q. Marcius Rex Fæsulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque ea loca, missi. Hi utrique ad urbem imperatores erant; impediti, nè triumpharent, calumniâ paucorum, quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Sed prætores Q. Pompeïus

Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; hisque permissum, utì pro tempore atque periculo exercitum compararent: ad hoc, si quis indicâsset de conjuratione quæ contra rempublicam facta erat, præmium; servo libertatem, et HS.-C; libero, impunitatem ejus rei, et HS.-CC. Item decrevêre, utì familiæ gladiatoriæ Capuam et in cætera municipia distribuerentur pro cujusque, opibus; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, eisque minores magistratus præessent. Quibus rebus permota civitas, atque immutata facies urbis erat: ex summâ lætitiâ atque lasciviâ, quæ diuturna quies perpererat, repentè omnîs tristitia invasit. Festinare, trepidare; neque loco, nequi homini cuiquam satìs credere; neque bellum gerere, neque pacem habere; suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, quibus, pro reipublicæ magnitudine, belli timor insolitus incesserat, afflictare sese; manus supplices ad cœlum tendere; miserari parvos liberos; rogitare; omnia pavere, superbiâ atque deliciis omissis, sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametsi præsidia parabantur, et ipse lege Plautiâ interrogatus erat ab L. Paulo: postremò, dissimulandi causâ et quasi sui expurgandi, sicuti jurgio lacessitus foret, in senatum venit. Tum M. Tullius consul, sive præsentiam ejus timens, sive irâ commotus, orationem habuit luculentam atque utilem reipublicæ; quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso vultu, voce supplici, postulare à patribus, nè quid de se temerè crederent; eâ familiâ ortum, ita ab adolescentâ vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: nè existimarent, sibi patricio homini, cujus ipsius atque majorûm plurima beneficia in plebem Romanam essent, perditâ republicâ opus esse; cùm eam servaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romæ. Ad hoc, maledicta alia cùm adderet; obstrepere omnes. hostem atque parricidam vocare; tum ille furibundus, *Quoniam quidem circumventus* inquit, *ab inimicis præceps agor, incendium meum ruinâ extinguam.* Dein se ex curiâ domum proripuit. Ibi multa secum ipse volvens, quòd neque insidiæ consuli procedebant, et ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam; optumum factu credens exercitum au-

gere, ac priùs, quàm legiones scriberentur, multa antè capere quæ bello usui forent; nocte intempestâ cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego, atque Lentulo, cæterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent; cædem incendia, aliaque belli facinora parent: sese propedièm cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Q. Marcium regem mittit, cum mandatis hujusmodi:

Deos *hominesque testamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quò periculum aliis faceremus; sed utì corpora nostra ab injuriâ tuta forent: qui miseri, egentes, violentiâ atque crudelitate fœneratorum, plerique patriâ, sed omnes famâ atque fortunis, expertes sumus: neque cuiquam nostrûm licuit, more majorûm, legi uti, neque, amisso patrimonio, corpus liberum habere: tanta sævitia fæneratorum atque prætoris fuit. Sæpè majores vestrûm, miseriti plebis Romanæ, decretis suis inopiæ ejus opitulati sunt: ac novissumè, memoriâ vestrâ, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. Sæpè ista plebes, aut dominandi studio permota, aut superbiâ magistratuum armata, à patribus secessit. At nos non imperium, neque divitias, petimus; quarum rerum causâ, bella atque certamina omnia inter mortalis sunt: sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum animâ simul, amittit. Te atque senatum obtestamur, consulatis miseris civibus; legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis; nève nobis eam necessitudinem imponatis, ut quæramus, quonam modo, ulti maxumè sanguinem nostrum, pereamus.*

Ad hæc Q. Marcius respondit, si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: eâ misericordiâ atque mansuetudine senatum populumque Romanum semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustrà auxilium petiverit. At Catilina ex itinere plerisque consularibus, præthereà optumo cuique, literas mittit: se, falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere, Massiliam in exilium proficisci: non quò sibi tanta scele-

ris conscius esset; sed utì respublica quieta foret; nève ex suâ contentione seditio oriretur. Ab his longè diversas litteras Q. Catulus in senat recitavit; quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum exemplum infrà scriptum est:

L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in novo consilio non statui parare: satisfactionem ex nullâ conscientiâ de culpâ proponere decrevi: quæ mediusfidiùs licet vera mecum recognoscas. Injuriis contumeliisque concitatus, quòd, fructu laboris industriæque meæ privatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro meâ consuetudine suscepi: non quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem; cùm alienis nominibus liberalitas Aureliæ Orestillæ suis filiæque copiis persolveret: sed quòd non dignos homines honore honestatos videbam, neque falsa suspicione alienatum esse sentiebam. Hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus. Plura cùm scribere vellem, nunciatum est vim mihi parari. Nunc Orestillam tibi commendo, tuæque fidei trado: eam ab injuriâ defendas, per liberos tuos rogatus. Haveto.

Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum vicinitatem, anteà solicitatam, armis exornat, cum fascibus atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt; senatus Catilinam et Manlium hostes judicat; cæteræ multitudini diem statuit, ante quam liceret sine fraude ab armis discedere, prætèr rerum capitalium condemnatis. Prætereà decernit, utì consules, delectum habeant: Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero urbi præsidio sit. Eâ tempestate mihi imperium populi Romani multò maxumè miserabile visum est: cui cùm ad occasum ab ortu solis omnia domita armis paterent; domì otium atque divitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent; fuère tamen cives, qui seque remque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque, duobos senati decretis, ex tantâ multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex

castris Catilinæ quisquam omnium discesserat; tanta vis morbi, atque utì tabes, plerosque civium animos invaserat. Neque solùm illis aliena mens erat, qui conscii conjurationis fuerant; sed omnino cuncta plebes, novarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat. Id adeò more suo videbatur facere: nam semper in civitate, quibus opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt; vetera odère, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turbâ atque seditionibus sine curâ aluntur: quoniam egestas facilè habetur sine damno. Sed urbana plebes, ea verò præceps îerat multis de causis. Primùm omnium, qui ubique probro atque petulantiâ maxumè præstabant; item alii, per dedecora, patrimoniis amissis; postremò omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. Deindè multi, memores Sullanæ victoriæ; quòd ex gregariis militibus alios senatores videbant; alios ita divites, ut regio victu atque cultu ætatem agerent; sibi quisque, si in armis foret, ex victoriâ talia sperabat. Prætereà juventus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerat: eos atque alios omnîs malum publicum alebat. Quò minùs mirandum est, homines egentîs, malis moribus, maxumâ spe, reipublicæ juxtà ac sibi consuluisse. Prætereà quorum, victoriâ Sullæ, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis imminutum erat, haud sanè alio animo belli eventum exspectabant. Ad hoc, quicumque aliarum, atque senatûs, partium erant, conturbari rempublicam, quàm minùs valere ipsi malebant. Ad adeò malum multos post annos in civitatem reverterat. Nam postquam, Cn. Pompeio et M. Crasso coss., tribunitia potestas restituta est; homines adolescentes, summam potestatem nacti, quibus ætas, animusque ferox erat, cœpêre, senatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo atque pollicitando magìs incendere; ita ipsi clari potentesque fieri. Contra eos summâ ope nitebatur pleraque nobilitas, senatûs sub specie, pro suâ magnitudine. Namque utì paucis verum absolvam; per illa tempora quicumque rempublicam agitavêre, honestis nominibus, alii, sicuti jura populi defenderent, pars, quò senatûs aucto-

ritas maxuma foret, bonum publicum simulantes, pro suâ quisque potentiâ certabant: neque illis modestia, neque modus contentionis erat; utrique victoriam crudelitèr exercebant. Sed, postquam Cn. Pompeïus ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus est; plebis opes imminutæ, paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliaque omnia tenere; ipsi innoxii, florentis, sine metu ætatem agere, cæterosque judiciis terrere, quò plebem in magistratu placidiùs tractarent. Sed ubi primùm dubiis rebus novandis spes oblata est, vetus certamen animos eorum arrexit. Quòd si primo, prælio Catilina superior, aut æquâ manu, discessisset: profectò magna clades atque calamitas rempublicam oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutiùs eâ uti licuisset; quin defessis et exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuêre tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt; in his erat Fulvius, senatoris filius; quem retractum ex itinere parens necari jussit. Iisdem temporibus, Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscumque moribus aut fortunâ novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios, sollicitabat; neque solùm cives, sed cujuscumque-modi genus hominum quod modò usui bello foret. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, utì legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli; existumans, publicè privatìmque ære alieno oppressos, præthereà quòd naturâ gens Gallica bellicosa esset, facilè ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quòd in Galliâ negotiatus, plerisque principibus civitatum notus erat, atque eos noverat: itaque sine morâ, ubi primùm legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis, et quasi dolens ejus casum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent? Postquam illos videt queri de avaritiâ magistratuum, accusare senatum, quòd in eo auxilii nihil esse; miseriis suis remedium mortem exspectare: *At ego,* inquit, *vobis, si modò viri esse vultis, rationem ostendam, quâ tanta mala ista effugiatis.* Hæc ubi dixit: Allobroges, in spem maxumam adducti, Umbrenum orare, utì sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quod non cupidissimè fac-

turi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quòd foro propinqua erat, neque aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Brutus ab Româ aberat. Præterea Gabinium arcessit, quò major auctoritas sermoni inesset: eo præsente, conjurationem aperit: nominat socios, præterea multos cujusque generis innoxios: quò legatis animus amplior esset: dein eos, pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incertum habuêre, quidnam consilii caperent: in alterâ parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ; at in alterâ majores opes, tuta consilia, pro incertâ spe certa præmia. Hæc illis volventibus, tamdem vicit fortuna reipublicæ. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocinio civitas plurimùm utebatur, rem omnem, utì cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcipit, ut studium conjurationis vehementèr simulent; cæteros adeant, bene polliceantur; dentque operam, ut eos quàm maxumè manifestos habeant. Iisdem ferè temporibus, in Galliâ Citeriore, atque Ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apuliâ, motus erant. Namque illi, quos antè Catilina dimiserat, inconsultè ac veluti per dementiam cuncta simul agere: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris quàm periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex sociis causâ cognitâ, in vincula conjecerat; item in Citeriore Galliâ C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes conjurationis erant, paratis, utì videbatur, magnis copiis, constituerat, utì, cùm Catilina in agrum Fæsulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habitâ, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissumi invidiam optumo consuli imponeret; eo signo proxumâ nocte cætera multitudo conjurationis suum quisque negotium exequeretur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius et Gabinius utì cum magnâ manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quò tumultu facilior aditus ad consulem cæterosque, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eumque vi aggrederetur; alias autem

alium: sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent; simul, cæde et incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignaviâ sociorum: illos dubitando, et dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Naturâ ferox, vehemens, manu promptus erat: maxumum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges, ex præcepto Ciceronis, per Gabinium cæteros conveniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio, postulant jusjurandum, quod signatum ad civìs perferant: alitèr haud facilè eos ad tantum negotium impelli posse. Cæteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eò brevi venturum pollicetur, ac paulò ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his T. Vulturtium quemdam Crotoniensem mittit: ut Allobroges, priùs quàm domum pergerent cum Catilinâ, datâ atque acceptâ fide, societatem confirmarent. Ipse Vulturtio litteras ad Catilinam dat; quarum exemplum infrà scriptum est:

Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites in quantâ calamitate sis; et memineris, te virum esse: consideres, quid tuæ rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.

Ad hoc, mandata verbis dat: cùm ab senatu hostis judicatus sit, quo consilio servitia repudiet: in urbe parata esse, quæ jusserit: ne cunctetur ipse propiùs accedere. His rebus ita actis; constitutâ nocte quâ proficiscerentur; Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco et C. Pomptino prætoribus imperat, ut in Ponte Mulvio, per insidias, Allobrogùm comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus gratiâ mittebantur: cætera, utì facto opus sit, ita agant. Homines militares, sine tumultu præsidiis collocatis, sicuti præceptum erat, occultè pontem obsident. Postquam ad id loci legati cum Vulturtio venêre, simul utrimque clamor exortus est: Galli, citò cognito consilio, sine morâ prætoribus se tradunt. Vulturtius primò, cohortatus cæteros, gladio se à multitudine defendit; dein, ubi à legatis desertus est, multa priùs de salute suâ Pomptinum obtestatus

quòd ei notus erat, postremò timidus ac vitæ diffidens, velut hostibus, sese prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia properè per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavêre. Conjuratione patefactâ, civitatem periculis ereptam esse: porrò autem anxius erat, in maxumo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus esset; pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ fore credebat. Igitur confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemque Ceparium Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Cæteri sine morâ veniunt. Ceparius, paulò antè domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quòd prætor erat, ipse manu tenens, in senatum perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eò senatum advocat, magnâque frequentiâ ejus ordinis Vulturtium cum legatis introducit; Flaccum prætorem scrinium cum litteris, quas à legatis acceperat, eòdem adferre jubet. Vulturtius interrogatus de itinere, de litteris, postremò quid, aut quâ de causâ, consilii habuisset: primò fingere alia omnia, dissimulare de conjuratione: pòst, ubi fide publicâ dicere jussus est, omnia, utì gesta erant, aperit: se paucis antè diebus à Gabinio et Cepario socium ascitum: nihil amplius scire, quàm legatos: tantummodò audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Varganteïum, multos præstereà, in eâ conjuratione esse. Eadem Galli fatentur: ac Lentulum dissimulantem coarguunt, præter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat, ex libris Sybillinis: regnum Romæ tribus Corneliis portendi: Cinnam atque Sullam ante, se tertium esse, cui fatum fore urbis potiri: prætereà, ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpè ex prodigiis haruspices respondissent bello civili cruentum fore. Igitur, perlectis litteris, cùm priùs omnes signa sua cognovissent, senatus decernit, utì, abdicato magistratu, Lentulus, itemque cæteri, in liberis custodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam in paulò antè ex fugâ retractus erat) Cn. Terentio sena-

tori traduntur. Interea plebes, (conjuratione patefactâ) quæ, primò cupida rerum novarum, nimis bello favebat, mutatâ mente, Catilinæ consilia exsecrari, Ciceronem ad cœlum tollere; veluti ex servitute erepta, gaudium atque lætitiam agitabant. Namque alia belli facinora prædæ magis, quàm detrimento, fore; incendium verò crudele, immoderatum, ac sibi maxumè calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in usu quotidiano et cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat: quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. Is, cùm se diceret de conjuratione indicaturum, si fides publica data esset, jussus à consule, quæ sciret, edicere, eadem ferè, quæ Vulturtius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium, senatum edocet: prætereà, se missum à M. Crasso, qui Catilinæ nunciaret, nè eum Lentulus, et Cethegus, aliique ex conjuratione deprehensi terrerent: eòque magis properaret ad urbem accidere, quò et cæterorum animos reficeret, et illi faciliùs è periculo eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, summâ potentiâ; alii rem incredibilem rati; pars, tametsi verum existumabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quam exagitanda, videbatur; plerique, Crasso ex negotiis privatis obnoxii, conclamant indicem falsum esse, deque eà re postulant utì referatur. Itaque, Cicerone consulente, frequens senatus decernit, Tarquinii indicium falsum videri, eumque in vinculis retinendum: neque ampliùs potestatem faciundam; nisi de eo indicaret, cujus consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existumarent, indicium illud à P. Autronio machinatum: quò faciliùs, appellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium à Cicerone immissum aiebant, nè Crassus, more suo, suscepto malorum patrocinio, rempublicam conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audivi, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed iisdem temporibus Q. Catulus et C. Piso neque gratiâ, neque precibus, neque pretio, Ciceronem impellere quivêre, utì per Allobroges aut alium indicem C. Cæsar falsò nominaretur. Nam uterque

cum illo gravîs inimicitias exercebant: Piso, oppugnatus in judicio repetundarum propter cujusdam Transpadani supplicium injustum; Catulus, ex petitione pontificatûs odio incensus, quòd, extremâ ætate, maxumis honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur; quòd is, privatìm egregiâ liberalitate, publicè maxumis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi, singillatim circumeundo, atque ementiendo quæ se ex Vulturtio aut Allobrogibus audîsse dicerent, magnam illi invidiam conflaverant: usque adeò, utì nonnulli equites Romani, qui, præsidii causâ, cum telis erant circùm ædem Concordiæ; seu periculi magnitudine, seu animi mobilitate impulsi, quò studium suum in rempublicam clarius esset; egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in senatu aguntur; et dum legatis Allobrogum et T. Vulturtio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur; liberti, et pauci et clientibus Lentuli, diversis itineribus, opifices atque servitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam atque libertos suos, lectos et exercitatos in audaciam, orabat, utì, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, utì res atque tempus monebat, convocato senatu, refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Sed eos paulò antè frequens senatus judicaverat contra rempublicam fecisse. Tum D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quòd eo tempore consul designatus erat, de his qui in custodiis tenebantur, et præthereà de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat; isque posteà, permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Tib. Neronis iturum se dixerat; quòd de eâ re, præsidiis additis, referundum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam, à consule, hujuscemodi verba locutus est:

Omnîs homines, P. C., qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitiâ, irâ, atque misericordiâ, vacuos esse decet. Haud facilè animus verum providet, ubi illa of-

ficiunt: neque quisquam omnium lubidini simul et usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet: si lubido possidet, ea dominatur; animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi, P. C., qui reges, aut qui populi, irâ aut misericordiâ impulsi, malè consuluerint: sed ea malo dicere, quæ majores nostri contra lubidinem animi sui rectè atque ordine fecêre. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas, magna atque magnifica, quæ populi Romani opibus creverat, infida atque advorsa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est, majores nostri, nè quis divitiarum magìs, quàm injuriæ, causâ bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisêre. Item bellis Punicis omnibus, cùm sæpè Carthaginienses, et in pace, et per inducias, multa nefanda facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecêre: magìs, quod se dignum foret, quàm quod in illos jure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis providendum est, P. C., nè plùs valeat apud vos P. Lentuli et cæterorum scelus, quàm vestra dignitas; neu magìs iræ vestræ, quàm famæ, consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur, novum consilium approbo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat, iis utendum censeo, quæ legibus, comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, compositè atque magnificè casum reipublicæ miserati sunt: quæ belli sævitia esset, quæ victis acciderent, enumeravêre: rapi virgines, pueros; divelli liberos à parentum complexu; matres familiarum pati, quæ victoribus collibuissent; fana atque domos expoliari; cædem, incendia, fieri: postremò armis, cadaveribus, cruore, atque luctu, omnia compleri. Sed, per deos immortalís, quò illa oratio pertinuit? an utì vos infestos conjurationi faceret? Scilicèt, quem res tanta atque tam atrox non permovit, eum oratio accendet! Non ita est: neque cuiquam mortalium injuriæ suæ parvæ videntur: multi eas graviùs æquo habuêre. Sed alia aliis licentia est, P. C. Qui, demissi, in obscuro vitam agunt, si quid iracundiâ deliquêre, pauci sciunt; fama atque fortuna eorum pares sunt: qui, magno imperio præditi, in excelso ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novêre. Ita in maxumâ fortuna minuma licentia est: neque studere, neque odisse, sed minumè irasci, decet: quæ apud alios

iracundia dicitur, ea in imperio superbia atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existumo, P. C., omnîs cruciatus minores, quàm facinora illorum, esse. Sed plerique mortales postrema meminêre; et in hominibus impiis sceleris eorum obliti, de pœnâ disserunt, si ea paulò severior fuerit. D. Silanum, virum fortem atque strenuum, certè scio, quæ dixerit, studio reipublicæ dixisse, neque illum in tantâ re gratiam aut inimicitias exercere: eos mores, eam modestiam viri cognovi. Verùm sententia ejus mihi non crudelis, (quid enim in talîs homines crudele fieri potest?) sed aliena à republicâ nostrâ videtur. Nam profectò aut metus, aut injuria, te subegit, Silane, consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore supervacaneum est disserere, cùm, præsenti diligentiâ clarissumi viri consulis, tanta præsidia sint in armis. De pœnâ possumus equidem dicere id, quod res habet; in luctu atque miseriis mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultrà, neque curæ, neque gaudio, locum esse. Sed, per deos immortalîs, quamobrem in sententiam non addidisti, utì priùs verberibus in eos animadverteretur? An, quia lex Porcia vetat? At aliæ leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exsilium permitti jubent. An, quia gravius est verberari, quàm necari? quid autem acerbum, aut nimìs grave est in homines tanti facinoris convictos? Sin, quia levius est: quî convenit in minore negotio legem observare, cùm eam in majore neglexeris? At enim quis reprehendat, quod in parricidas reipublicæ decretum erit? Tempus, dies, fortuna, cujus lubido gentibus moderatur. Illis meritò accidet, quidquid evenerit: cæterùm vos, P. C., quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis initiis orta sunt: sed, ubi imperium ad ignaros, aut minùs bonos, pervenit: novum illud exemplum ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur. Lacedæmonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuêre, qui rempublicam tractarent. Hi primò cœpêre pessumum quemque et omnibus invisum indemnatum necare: eò populus lætari, et meritò dicere fieri. Pòst, ubi paulatìm licentia crevit, juxtà bonos et malos lubidinosè interficere, cæteros metu terrere. Ita civitas, servitute oppressa, stultæ lætitiæ gravîs pœnas dedit.

Nostrá memoriá, victor Sulla cùm Damasippum et alios hujusmodi, qui malo reipublicæ creverant, jugulari jussit; quis non factum ejus laudabat? Homines scelestos et factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitaverant, meritò necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Namque utì quisque domum, aut villam, postremò aut vas, aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, ut is in proscriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paulò pòst ipsi trahebantur: neque priùs finis jugulandi fuit, quàm Sulla omnîs suos divitiis explevit. Atque ego hæc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor. Sed in magná civitate multa et varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Ubi hóc exemplo, per senatûs decretum, consul gladium eduxerit, quis illi finem statuet, aut quis moderabitur? Majores nostri, P. C., neque consilii, neque audaciæ, unquam eguére: neque superbia obstabat, quò minùs instituta aliena, si modò proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumserunt; postremò, quod ubique apud socios aut hostîs idoneum videbatur, cum summo studio domì exsequebantur: imitari, quàm invidere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore Græciæ morem imitati, verberibus animadvertebant in civîs, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respublica adolevit, e multitudine civium factiones valuêre, circumveniri innocentes, alia hujuscemodi fieri cœpêre: tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt; quibus legibus exsilium damnatis permissum est. Hanc ego causam, P. C., quò minùs consilium novum capiamus, in primis magnam puto. Profectò, virtus atque sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecêre, quàm in nobis, qui ea bene parta vic retinemus. Placet igitur eos dimitti, et augeri exercitum Catilinæ? Minumè. Sed ita censeo: publicandas eorum pecunias: ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxumè opibus valent: neu quis de his postea ad senatum referat neve cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existumare, evm contra rempublicam et salutem omnium facturum.

Postquam Cæsar dicendi finem fecit; cæteri verbo, alius alii variè assentiebantur; at M. Porcius Cato, rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit:

Longè mihi alia mens est, P. C., cùm res atque pericula nostra considero, et cùm sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi disseruisse videntur de pœnâ eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum paravêre: res autem monet, cavere ab illis magìs, quàm, quid in illos statuamus, consultare. Nam cætera maleficia tum persequare, ubi facta sunt; hoc, nisi provideris, nè accidat, ubi evenit, frustrà judicia implores. Captâ urbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per deos immortalîs vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quàm rempublicam fecistis: si ista, cujuscumque modi sint, quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium præbere vultis, expergiscimini aliquando, et capessite rempublicam. Non agitur de vectigalibus, non de sociorum injuriis: libertas et anima nostra in dubio est. Sæpenumerò, P. C., multa verba in hoc ordine feci: sæpè de luxuriâ atque avaritiâ nostrorum civium questus sum: multosque mortalîs eâ causâ adversos habeo. Qui mihi, atque animo meo, nullius umquam delicti gratiam fecissem, haud facilè alterius lubidini malè facta condonabam. Sed ea tametsi vos parvi pendebatis; tamen respublica firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. Nunc verò non id agitur, bonisne an malis moribus vivamus; neque, quantum aut quàm magnificum imperium populi Romani sit: sed hæc, cujuscumque modi videntur, nostra, an nobiscum unà, hostium, futura sint. Hîc mihi quisquam consuetudinem et misericordiam nominat? Jampridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus: quia bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur; eò respublica in extremo sita est. Sint sanè, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis! sint misericordes in furibus ærarii! ne illi sanguinem nostrum largiantur; et, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnîs perditum eant! Benè et compositè C. Cæsar paulò antè in hoc ordine de vitâ et morte disseruit; credo, falsa existumans ea, quæ de inferis memorantur, di-

verso itinere malos à bonis loca tetra, inculta, fœda, atque formidolosa, habere. Itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos; videlicèt, timens, nè, si Romæ sint, aut à popularibus conjurationis, aut à mulitudine conductâ, per vim eripiantur. Quasi verò mali atque scelesti tantummodò in urbe, et non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum minores sunt opes. Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. Sin in tanto omnium metu solus non timet; eò magìs refert, me mihi atque vobis timere. Quare cùm de P. Lentulo cæterisque statuetis; pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ et de omnibus conjuratis decernere. Quantò vos attentiùs ea agetis, tantò illis animus infirmior erit: si paululum modò vos languere viderint, jam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, majores nostros armis rempublicam ex parvâ megnam fecisse. Si ata res esset, multò pulcherrumam eam nos haberemus: quippe sociorum atque civium, præstereà armorum atque equorum, major copia nobis, quàm illis, est. Sed alia fuêre, quæ illos magnos fecêre: quæ nobis nulla sunt: domì industria, forìs justum imperium; animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam; publicè egestatem, privatìm opulentiam: laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos et malos discrimen nullum: omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum; ubi vos separatìm, sibi quisque, consilium capitis; ubi, domì voluptatibus, hîc pecuniæ aut gratiæ, servitis: eò fit, ut impetus fiat in vacuam rempublicam. Sed ego hæc omitto. Conjuravêre civîs nobilissumi patriam incendere: Gallorum gentem, infestissumam nomini Romano, ad bellum arcessunt: dux hostium cum exercitu supra caput est. Vos cunctamini etiam nunc, et dubitatis, quid intra mœnia deprehensis hostibus faciatis? Misereamini, censeo; deliquêre homines adolescentuli per ambitionem; atque etiam armatos dimittatis. Næ ista vobis mansuetudo et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertat! Scilicèt res ipsa aspera est; sed vos non timetis eam. Immò verò maxumè; sed inertiâ

et mollitiâ animi, alius alium expectantes, cunctamini, videlicèt diis immortalibus confisi, qui hanc rempublicam in maxumis sæpè periculis servavêre. Non votis, neque suppliciis muliebribus, auxilia deorum parantur: vigilando, agendo, benè consulendo, prosperè omnia cedunt. Ubi socordiæ tete atque ignaviæ tradideris, nequicquam deos implores: irati infesitque sunt. Apud majores nostros, A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quòd is contra imperium in hostem pugnaverat, necari jussit; atque ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morse pœnas dedit. Vos, de crudelissumis parricidis quid statuatis, cunctamini? videlicet vita cætera eorum huic sceleri obstat. Verùm parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si diis, aut hominibus umquam ullis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi iterum jam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quibus si quidquam pensi unquam fuisset, non ea consilia de republicâ habuissent. Postremò, P. C., si mehercule peccato locus esset, facilè paterer vos ipsâ re corrigi, quoniam verba contemnitis. Sed undique circumventi sumus: Catilina cum exercitu faucibus urget: alii intra mœnia atque in sinu urbis sunt hostes. Neque parari, neque consuli, quidquam occultè potest: quò magìs properandum est. Quare ita ego censeo. Cùm nefario consilio sceleratorum civium respublica in maxuma pericula venerit; hique, indicio T. Vulturtii et legatorum Allobrogum, convicti confessique sint, cædem, incendia, aliaque fœda atque crudelia facinora in civis patriamque paravisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more majorûm, supplicium sumendum.

Postquàm Cato assedit; consulares omnes, itemque senatûs magna pars, sententiam ejus laudant, virtutem animi ad cœlum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato clarus atque magnus habetur: senati decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus Romanus domì militiæque, mari atque terrâ, præclara facinora fecit, fortè lubuit attendere, quæ res maxumè tanta negotia sustinuisset. Sciebam, sæpenumerò parvâ manu cum magnis legioni-

bus hostium contendisse: cognoveram parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpè fortunæ violentiam tolerâsse: facundiâ Græcos, gloriâ belli Gallos, ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agitanti constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse; eòque factum utì divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed, postquàm luxu atque desidiâ civitas corrupta est, rursus respublica, magnitudine suâ, imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat; ac, sicuti effœtâ parente, multis tempestatibus haud sanè quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed, memoriâ meâ, ingenti virtute, diversis moribus, fuêre viri duo, M. Cato, et C. Cæsar: quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin utriusque naturam et mores, quantùm ingenio possem, aperirem. Igitur; his genus, ætas, eloquentia propè æqualia fuêre: magnitudo animi par, item gloria: sed alia alii. Cæsar beneficiis ac munificentiâ magnus habebatur; integritate vitæ Cato: ille mansuetudine et misericordiâ clarus factus; huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar, dando sublevando, ignoscendo; Cato, nihil largiundo, gloriam adeptus est. In altero miseris perfugium; in altero malis pernicies: illius facilitas, hujus constantia, laudabatur. Postremò, Cæsar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua negligere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, bellum novum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxumè severitatis, erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factioso; sed cum strenuo, virtute; cum modesto, pudore; cum innocente, abstinentiâ; certabat: esse, quàm videri, bonus malebat: ita, quò minùs gloriam petebat, eò magìs adsequebatur.

Postquàm, utì dixi, senatus in Catonis sententiam discessit; consul, optumum factu ratus, noctem, quæ instabat, antè capere, nè quid eo spatio novaretur, triumviros, quæ supplicium postulabat, parare jubet: ipse, præsidiis dispositis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit cæteris per prætores. Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur, ubi paululùm ascenderis ad lævam, circiter XII pedes humi depressus. Eum muniunt

undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus vincta: sed incultu, tenebris, odore, fœda atque terribilis ejus facies. In eum locum postquàm demissus Lentulus, vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregêre. Ita ille patricius, ex gente clarissumâ Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus factisque suis exitum vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario, eodem modo supplicium sumtum est.

Dum ea Romæ geruntur; Catilina, ex omni copiâ, quam ipse adduxerat, et Manlius habuerat, duas legiones instituit; cohortes pro numero militum complet: dein, utì quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venerat, æqualitèr distribuerat; ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat: cùm initio non ampliùs duobus millibus habuisset. Sed ex omni copiâ circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: cæteri, utì quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas sudes, portabant. Sed, postquàm Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere: modò ad urbem, modò in Galliam versùs castro movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propedièm magnas copias se habiturum, si Romæ socii incepta patravissent. Intereà servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul alienum suis rationibus videri, causam civium cum servis fugitivis communicâsse. Sed, postquàm in castra nuncius pervenit, Romæ conjurationem patefactam; de Lentulo, et Cethego, cæterisque, quos suprà memoravi, supplicium sumtum; plerique, quos ad bellum spes rapinarum aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montìs asperos, magnis itineribus, in agrum Pistoriensem abducit; eo consilio, utì per tramites occultè profugeret in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans, quæ suprà diximus, Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra properè movit, ac sub ipsis radicibus montium consedit, quà illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius longè aberat; utpote qui, magno exercitu, locis æquioribus

expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquàm vidit montibus atque copiis hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fugæ, neque præsidii, ullam spem; optumum factu ratus in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quàm primùm confligere. Itaque, concione advocatâ, hujuscemodi orationem habuti:

Compertum ego habeo, milites, verbo viris virtutem non addere; neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timido, exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cujusque animo audacia naturâ, aut moribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, nequicquam hortere: timor animi auribus officit. Sed ego vos, quò pauca monerem, advocavi: simul, utì causam consilii mei aperirem. Scitis equidem, milites, socordia, atque ignavia Lentuli, quantam ipsi nobisque cladem attulerit; quoque modo, dum ex urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc verò, quo in loco res nostræ sint, juxtà mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter à Galliâ, obstant: diutiùs in his locis esse, si maxumè animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocunquè ire placet, ferro iter aperiundum est. Quapropter vos moneo, utì forti atque parato animo sitis; et cùm prœlium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, prætereà libertatem, atque patriam, in dextris vestris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt; commeatus abundè; municipia atque coloniæ patebunt. Sin metu cesserimus, eadem illa adversa fient: neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Prætereà, milites, non eædem nobis et illis necessitudo impendet. Nos prò patriâ, pro libertate, pro vitâ, certamus: illis supervacaneum est pro potentiâ paucorum pugnare. Quò audaciùs aggredimini, memores pristinæ virtutis. Licuit vobis cum summâ turpitudine in exsilio ætatem agere: potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis, alienas opes exspectare: quia illa fœda atque intoleranda viris videbantur, hæc sequi decrevistis. Si hæc relinquere vultis, audaciâ opus est. Nemo, nisi victor, pace bellum mutavit. Nam, in fugâ salutem sperare, cùm arma, quîs corpus tegitur, ab hosti-

bus averteris; ea verò dementia est. Semper in prœlio iis maxumum est periculum, qui maxumè timent: audacia pro muro habetur. Cùm vos considero, milites; et cùm facta vestra æstumo; magna me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus vestra me hortantur; prætereà necessitudo, quæ etiam timidos fortîs facit: nam, multitudo hostium nè circumvenire queat, prohibent angustiæ loci. Quòd si virtuti vestræ fortuna inviderit cavete, nè inulti animam amittatis; neu capti potiùs, sicuti pecora, trucidemini, quàm virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

Hæc ubi dixit; paululùm commoratus, signa canere jubet, atque instructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quò militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco atque copiis instruit. Nam utì planities erat inter sinistros montes, et ab dexterâ rupes aspera; octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidiis arctiùs collocat. Ab his centuriones, omnîs lectos et evocatos, prætereà ex gregariis militibus optumè quemque armatum, in primam aciem subducit; C. Manlium in dextrâ, Fæsulanum quemdam in sinistrâ parte curare jubet: ipse cum libertis et colonis propter Aquilam adsistit: quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex alterâ parte C. Antonius, pedibus æger, quòd prœlio adesse nequibat, M. Petreïo legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti causâ conscripserat, in fronte, post eas cæterum exercitum in subsidiis, locat. Ipse, equo circumiens, unumquemque nominans, appellat, hortatur, rogat, utì meminerint, se contra latrones inermes, pro patriâ, pro liberis, pro aris atque focis suis, cernere. Homo militaris, quòd ampliùs annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut præter, cum magnâ gloriâ in exercitu fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia noverat: ea commemorando, militum animos accendebat. Sed ubi, omnibus rebus exploratis, Petreïus tubâ signum data, cohortes paulatìm incedere jubet. Idem facit hostium exercitus. Postquàm eò ventum est, unde à ferentariis prœlium committi posset; maxumo clamore, infestis signis concurrunt: pila omittunt; gladiis res geritur.

Veterani, pristinæ virtutis memores, cominùs acriter instare; illi haud timidi resistunt; maxumâ vi certatur. Intereà Catilina cum expeditis in primâ acie versari; laborantibus succurrere: integros pro sauciis accersere; omnia providere; multùm ipse pugnare, sæpè hostem ferire: strenui militis et boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreïus, ubi videt Catilinam, contrà ac ratus erat, magnâ vi tendere, cohortem prætoriam in medios hostîs inducit: eosque perturbatos, atque alios alibi resistentis, interficit: deinde utrimque ex lateribus cæteros aggreditur. Manlius et Fæsulanus, in primis pugnantes, cadunt. Postquàm fusas copias, seque cum paucis relictum, videt Catilina; memor generis, atque pristinæ dignitatis suæ, in confertissumos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur. Sed confecto prœlio, tum verò cerneres quanta audacia quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam ferè, quem quisque vivus pugnando locum ceperat, eum amissâ animâ, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria disjecerat, paulò diversiùs, sed omnes tamen adversis vulneribus, conciderant. Catilina verò longè à suis inter hostium cadavera repertus est, paululùm etiam spirans, ferociamque animi, quam hubuerat vivus, in vultu retinens. Postremò ex omni copiâ, neque in prœlio, neque in fugâ, quisquam civis ingenuus captus est. Ita cunque suæ hostiumque vitæ juxtà pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani lætam aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam strenuissumus quisque aut occiderat in prœlio, aut gravitèr vulneratus discesserat. Multi autem, qui è castris visundi aut spoliandi gratiâ processerant, volventes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem aut cognatum, reperiebant. Fuère item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita variè per omnem exercitum lætitia, mœror, luctus, atque gaudia, agitabantur.

FINIS BELLI CATILINARII.

C. SALLUSTII CRISPI

JUGURTHA;

SEU

BELLUM JUGURTHINUM.

FALSO queritur de naturâ suâ genus humanum, quòd, imbecille atque ævi brevis, sorte potiùs, quàm virtute, regatur. Nam contrà, reputando, neque majus aliud, neque præstabilius invenias; magìsque naturæ industriam hominum, quàm vim aut tempus deesse. Sed dux atque imperator vitæ mortalium animus est: qui, ubi ad gloriam virtutis vià grossatur, abundè pollens potensque et clarus est, neque fortunâ eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliasque artìs bonas neque dare neque eripere cuiquam potest. Sin captus pravis cupidinibus, ad inertiam et voluptates corporis pessumdatus est, perniciosâ lubidine paulisper usus; ubi per socordiam vires, tempus, ingenium defluxêre, naturæ infirmitas accusatur: suam quisque culpam actores ad negotia transferunt. Quòd si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, multùm etiam periculosa petunt: neque regerentur magìs, quàm regerent casus; et eò magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus gloriâ eterni fierent. Nam utì genus hominum compositum ex corpore et animâ est: ita res cunctæ, studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi, naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis, et alia omnia hu-

juscemodi, brevì dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremò, corporis et fortunæ bonorum, utì initium, sic finis est; omniaque orta occidunt, et aucta senescunt. Animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quò magìs pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt: cæterùm ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in naturâ mortalium est, incultu atque socordiâ torpescere sinunt: cùm præsertim tam multæ variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur. Verùm ex his magistratus et imperia, postremò omnis cura rerum publicarum, minumè mihi hâc tempestate cupiunda videntur; quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti aut eò magìs honesti sunt. Nam vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam et possis, et delicta corrigas, tamen importunum est; cùm præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam aliaque hostilia portendant. Frustrà autem niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est: nisi fortè quem inhonesta et perniciosa lubido tenet potentiæ paucorum decus atque libertatem suam gratificari. Cæterùm ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cujus de virtute quia multi dixêre, prætereundum puto; simul, nè per insolentiam quis existumet memet, studium meum laudando, extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul à republicâ ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiæ imponant; certè, quibus maxuma industria videtur, salutare plebem, et conviviis gratiam quærere: qui si reputaverint, et quibus ego temporibus magistratum adeptus sum, et quales viri idem assequi nequiverint; et posteà, quæ genera hominum in senatum pervenerint; profectò existumabunt, me magìs merito, quàm ignaviâ, judicium animi mei mutavisse; majusque commodum ex otio meo, quàm ex aliorum negotiis, reipublicæ venturum. Nam sæpè audivi, Q. Maximum, P. Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros, solitos ita dicere; cùm majorûm imagines intuerentur, vehementissimè sibi animum

ad virtutem accendi: scilicet, non ceram illam, neque figuram, tantam vim in sese habere; sed memoriâ rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque priùs sedari, quàm virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contrà, quis est omnium his moribus, quin divitiis et sumptibus, non probitate neque industriâ, cum majoribus suis contendat? Etiam homines novi, qui anteà per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtìm et per latrocinia potiùs, quàm bonis artibus, ad imperia et honores nituntur. Proindè quasi prætura et consulatus, atque alia omnia hujuscemodi per se ipsa clara et magnifica sint, ac non perindè habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verùm ego liberiùs altiùsque processi, dum me civitatis morum piget tædetque. Nunc ad inceptum redeo.

Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Jugurthâ rege Numidarum gessit: primùm, quia magnum et atrox, variaque victoria fuit: dein, quia tum primùm superbiæ nobilitatis obviàm itum est. Quæ contentio divina et humana cuncta permiscuit, eòque vecordiæ processit, utì studiis civilibus bellum atque vastitas Italiæ finem facerent. Sed priùs, quàm hujuscemodi rei initium expedio, pauca suprà repetam; quò ad cognoscendum, omnia illustria magìs, magìsque in aperto, sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, pòst magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxumè attriverat; Masinissa rex Numidarum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui posteà Africano cognomen ex virtute fuit, multa et præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginiensibus, et capto Syphace, cujus in Africâ magnum atque latè imperium valuit populus Romanus quascumque urbîs et agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis permansit: imperii vitæque ejus finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Manastabale et Gulussâ fratribus morbo absumptis. Is Atherbalem et Hiempsalem ex sese genuit; Jugurthamque filium Manastabalis fratris, quem Masinissa, quòd ortus ex concubinâ erat, privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domì habuit. Qui ubi primùm adolevit, pollens viribus, decorâ facie, sed multò maxumè ingenio validus,

non se luxu, neque inertiæ corrumpendum dedit. Sed, utì mos gentis illius est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare: et, cùm omnìs gloriâ anteiret, omnibus tamen charus esse: ad hoc, pleraque tempora in venando agere; leonem atque alias feras primus, aut in primis, ferire: plurimùm facere, et minimùm ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existumans virtutem Jugurthæ regno suo gloriæ fore: tamen, postquàm hominem adolescentem, exactâ ætate suâ, et parvis liberis, magìs magìsque crescere intelligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo volvebat. Terrebat eum natura mortalium, avida imperii, et præceps ad explendam animi cupidinem: præterea, opportunitas suæque et liberorum ætatis, quæ etiam mediocres viros spe prædæ transvorsos agit; ad hoc, studia Numidarum in Jugurtham accensa: ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, nè quà seditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim, neque insidiis, opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quòd erat Jugurtha manu promptus, et appetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis, et eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa, cùm populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans, vel ostentando virtutem, vel hostium sævitiâ, facilè eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat: sed ea res longè alitèr, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, et morem hostium cognovit; multo labore multâque curâ, præterea modestissimè parendo, et sæpè obviàm eundo periculis, in tantam claritudinem brevì pervenerat, utì nostris vehementer charus, Numantinis maxumo terrori, esset: ac sanè, quod difficillimum in primis est, et prælio strenuus erat, et bonus consilio; quorum alterum ex providentiâ timorem, alterum ex audaciâ temeritatem, adferre plerumque solet. Igitur imperator omnìs ferè res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magìs magìsque eum indiès amplecti; quippe, cujus neque consilium neque inceptum ullum frustrà erat. Huc accedebat munificentia animi et ingenii sollertia;

quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitiâ conjunxerat. Eâ tempestate in exercitu nostro fuêre complures novi atque nobiles, quibus divitiæ bono honestoque potiores erant, factiosi: domì potentes, apud socios clari magìs quàm honesti: qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore utì solus imperio Numidiæ potiretur: in ipso maxumam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed postquàm Numantia deletâ, P. Scipio dimittere auxilia, et ipse revorti domum decrevit: donatum atque laudatum magnificè pro concione Jugurtham in prætorium adduxit; ibique secretò monuit, utì potiùs publicè, quàm privatìm, amicitiam populi Romani coleret; neu quibus largiri insuesceret: periculosè à paucis emi, quod multorum esset. Si permanere vellet in suis artibus, ultrò illi et gloriam et regnum venturum: sin properantiùs pergeret, suâmet ipsum pecuniâ præcipitem casurum. Sic locutus, cum litteris eum quas Micipsæ redderet, dimisit. Earum sententia hæc erat: *Jugurthæ tui bello Numantino longè maxuma virtus fuit: quam rem tibi certè scio gaudio esse. Nobis ob merita sua charus est; ut idem S. P. Q. R. sit, summâ ope nitemur. Tibi quidem pro nostrâ amicitiâ gratulor. En, habes virum dignum te atque avo suo Masinissâ.* Igitur rex, ubi ea, quæ fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognovit; cùm virtute tùm gratiâ viri, permotus, flexit animum suum; et Jugurtham beneficiis vincere aggressus est, statìmque eum adoptavit, et testamento paritèr cum filiis hæredem instituit. Sed ipse, paucos post annos, morbo atque ætate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis et cognatis, itemque Atherbale et Hiempsale filiis, dicitur hujuscemodi verba cum Jugurthâ habuisse:

Parvum ego te, Jugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existumans non minùs me tibi, quàm si genuissem, ob beneficia carum fore: neque ea res falsum me habuit. Nam ut alia magna et egregia tua omittam; novissumè, rediens Numantiâ, meque regnumque meum gloriâ honoravisti; tuâque virtute nobis Romanos ex amicis amicissumos fecisti: in Hispaniâ nomen familiæ renovatum est: postremò, quod difficillumum inter mortalìs est: gloriâ invidiam vicisti. Nunc,

quoniam mihi natura finem vitæ facit, per hanc dextram per regni fidem, moneo obtèstorque, utì hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeus; neu malis alienos adjungere quàm sanguine conjunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verùm amici: quos neque armis cogere, neque auro parare, queas: officio et fide pariuntur. Quis autem amicior, quàm frater fratri? aut quem alienum fidum invenies si tuis hostis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmum, si boni eritis; si mali, imbecillem. Nam concordiâ res parvæ crescunt, discordiâ maxumæ dilabuntur. Cæterùm ante hos te, Jugurtha, qui ætate et sapientiâ prior es, nè alitèr quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accepit injuriam, tamen, quia plùs potest, facere videtur. Vos autem, Atherbal et Hiempsal, colite, observate, talem hunc virum; imitamini virtutem, et enitimini, nè ego meliores liberos sumpsisse videar, quàm genuisse.

Ad ea Jugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, et ipse longè alitèr animo agitabat, tamen pro tempore benignè respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquàm illi more regio justa magnificè fecerant, reguli in unum convenerunt, ut inter se de negotiis cunctis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minumus ex illis erat, naturâ ferox, etiam anteà ignobilitatem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dexterâ Atherbalem adsedit; nè medius ex tribus, quod et apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, ut ætati concederet, fatigatus à fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cùm multa de administrando imperio dissererent, Jugurtha inter alias res jacit, *Oportere quinquennii consulta et decreta omnia rescindi; nam per ea tempora confectum annis Micipsam parùm animo valuisse.* Tum *idem*, Hiempsal, *placere sibi,* respondit: *nam ipsum illum tribus his proxumis annis adoptione in regnum pervenisse.* Quod verbum in pectus Jugurthæ altiùs, quàm quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore irâ et metu anxius, moliri, parare, atque ea modò in animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quæ utì tardiùs procedunt, neque leniter animus ferox: sta-

tuit quovis modo inceptum perficere. Primo conventu, quem ab regulis factum suprà memoravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros, finîsque imperii singulis constitui. Itaque ad utramque rem tempus discernitur, sed maturiùs ad pecuniam distribuendam. Reguli intereà in loca propinqua thesauris alius aliò concessêre. Sed Hiempsal in oppido Thirmidâ fortè ejus utebatur domo, qui, proxumus lictor Jugurthæ, carus acceptusque ei semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitque, utì, tamquam suam domum visens eat, portarum claves adulterinas paret; nam veræ ad Hiempsalem referebantur: cæterùm, ubi res postularet, seipsum cum magnâ venturum manu. Numida mandata brevì conficit: atque, utì doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui, postquàm in ædes irrupêre, diversi regem quærere; dormientìs alios, alios occursantîs interficere; scrutari loca abdita; clausa effringere; strepitu et tumultu omnia miscere; cùm interìm Hiempsal reperitur, occultans se tugurio mulieris ancillæ, quò initio, pavidus et ignarus loci, profugerat. Numidæ caput ejus, utì jussi erant, ad Jugurtham referunt.

Cæterùm fama tanti facinoris per omnem Africam brevì divulgatur: Atherbalem, omnîsque, qui sub Micipsæ imperio fuerant, metus invadit. In duas partîs discedunt Numidæ: plures Atherbalem, sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quàm maxumas potest copias armat: urbîs partìm vi, alias voluntate, imperio suo adjungit: omni Numidiæ imperare parat. Atherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cæde fratris et fortunis suis; tamen, fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus ex prælio profugit in provinciam, ac dehinc Romam contendit. Tum Jugurtha, patratis consiliis, postquàm omni Numidiâ potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Romanum; neque advorsùs iram ejus usquam, nisi in avaritiâ nobilitatis, et pecuniâ suâ, spem habere. Itaque, paucis diebus, cum auro argentoque multo legatos Romam mittit: quîs præcipit, utì primùm veteres amicos muneribus expleant, dein novos acquirant: postremò quemcunque possint largiundo parare, ne cunctentur. Sed

ubi Romam legati venêre; et, ex præcepto regis, hospitibus aliisque, quorum eâ tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera misêre: tanta commutatio incessit, ut ex maxumâ invidiâ in gratiam et favorem nobilitatis Jugurtha veniret. Quorum pars spe, alii præmio inducti, singulos ex senatu ambiundo, nitebantur, nè graviùs in eum consuleretur. Igitur, ubi legati satìs confidunt, die constituto, senatus utrisque datur. Tum Atherbalem hoc modo locutum accepimus:

P. C., Micipsa pater meus, moriens, mihi præcepït utì regni Numidiæ tantummodò procurationem existumarem meam; cæterùm jus et imperium penes vos esse: simul eniterer domì militiæque quàm maxumo usui esse populo Romano: vos mihi cognatorum, vos in affinium locum ducerem: si ea fecissem, in vestrâ amicitiâ exercitum, divitias, munimenta regni, me habiturum. Quæ præcepta parentis mei cùm agitarem; Jugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperis vestro. Masinissæ me nepotem, utique ab stirpe socium atque amicum populi Romani, regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, P. C., quoniam eò miseriarum venturus eram, vellem, potiùs ob mea, quàm ob majorûm meorum beneficia, posse me à vobis auxilium petere, ac maxumè deberi mihi beneficia à populo Romano quibus non egerem; secundùm ea si desideranda erant, utì debitis uterer. Sed quoniam parùm tuta per se ipsa probitas est, neque mihi in manu fuit, Jugurtha qualis foret: ad vos confugi, P. C.; quibus (quod mihi miserrumum est) cogor priùs oneri, quàm usui esse. Cæteri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vestram appetiverunt. Familia nostra cum populo Romano, bello Carthaginiensi, amicitiam instituit, quo tempore magìs fides ejus quàm fortuna pedenda erat. Quorum progeniem vos, P. C., nolite pati me, nepotem Masinissæ, frustrà à vobis auxiliam petere. Si ad impetrandum nihil causæ haberem, præter miserandam fortunam: quòd paulò antè rex, genere, famâ, atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto: tamen erat majestatis populi Romani prohibere injuriam; neque pati cujusquam regnum per

scelus crescere. Verùm egò iis finibus ejectus sum, quos majoribus meis populus Romanus dedit: unde pater et avus meus unà vobiscum expulêre Syphacem et Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C.; vos in meâ injuriâ despecti estis. Eheu me miserum! huccine, Micipsa pater, beneficia tua evasêre, utì, quem tu parem cum liberis tuis regnique participem fecisti, is potissimùm stirpis tuæ exstinctor sit? numquamne ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fugâ versabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuêre, jure omnia sæva patiebamur. Hostis ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. Postquàm illa pestis ex Africâ ejecta est, læti pacem agitabamus: quippe, quîs hostis nullus erat, nisi fortè quem vos jussissetis. Ecce autem ex improviso Jugurtha, intolerandâ audaciâ, scelere, atque superbiâ, sese efferens; fratre meo, atque eodem propinquo suo, interfecto; primùm ejus regnum sceleris sui prædam fecit: pòst, ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minùs, quàm vim aut bellum expectantem, in imperio vestro, sicut videtis, extorrem patriâ, domo, inopem, et coopertum miseriis efficit, ut ubivis tutiùs, quàm in meo regno essem. Ego sic existumabam, P. C., utì prædicantem audiveram patrem meum: qui vestram amicitiam diligentè colerent, eos multùm laborem suscipere; cæterùm ex omnibus maximè tutos esse. Quod in familiâ nostrâ fuit, præstitit, ut in omnibus bellis adesset vobis: nos utì per otium tuti simus, in manu vestrâ est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Jugurtham beneficiis suis ratus est nobis conjunctum fore. Alter eorum necatus: alter ipse ègo manus impias vix effugi. Quid agam? aut quò potissumùm infelix accedam? Generis præsidia omnia exstincta sunt: pater, utì necesse erat, naturæ concessit: fratri, quem minumè decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: affinîs, amicos, propinquos cæteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Jugurthâ, pars in crucem acti, pars bestiis objecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum mœrore et luctu, morte graviorem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex necessariis advorsa facta sunt, incolumia mane-

rent: tamen, si quid ex improviso mali accidisset, vos implorarem, P. C.; quibus, pro magnitudine imperii, jus et injurias omnîs curæ esse decet. Nunc verò, exul patriâ, domo, solus, atque omnium honestarum rerum egens, quos accedam, aut quos appellem? Nationesne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infesti sunt? An quoquàm mihi adire licet, ubi non majorûm meorum hostilia monumenta plurima sint? An quisquam nostrî misereri potest, qui aliquando nobis hostis fuit? Postremò, Masinissa, nos ita instituit, P. C., nè quem coleremus, nisi populum Romanum; nè societates, nè fœdera nova acciperemus; abundè magna præsidia nobis in vestrâ amicitiâ fore: si huic imperio fortuna mutaretur, unà occidendum nobis esse. Virtute, ac diis volentibus, magni estis et opulenti: omnia secunda et obedientia sunt: quò faciliùs sociorum injurias curare licet. Tantùm illud vereor, nè quos privata amicitia Jugurthæ, parùm cognita, transvorsos agat: quos ego audio maxumâ ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid de absente, incognitâ causâ, statuatis; fingere me verba et fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod utinam illum, cujus impio facinore in has miserias projectus sum, eadem hæc simulantem videam! et aliquando, aut apud vos, aut apud deos immortalîs rerum humanarum cura oriatur, ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum gravîs pœnas reddas! Jam jam, frater, animo meo carissume, quamquam tibi immaturo, et unde minumè decuit, vita erepta est: tamen lætandum magìs, quàm dolendum, puto casum tuum: non enim regnum, sed fugam, exilium, egestatem, et has omnîs, quæ me premunt, ærumnas, cum animâ simul amisisti. At ego infelix, in tanta mala præcipitatus, pulsus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo: incertus quid agam, tuasne injurias persequar, ipse auxilii egens; an regno consulam, cujus vitæ necisque potestas ex opibus alienas pendet. Utinam, emori, fortunis meis honestu exitus esset, nè vivere contemptus viderer, si, defessus malis, injuriæ concessissem. Nunc, quoniam neque vivere lubet, neque mori licet sine dedecore; P. C., per vos, per liberos

atque parentes vestros, per majestatem populi Romani, subvenite misero mihi: ite obviàm injuriæ; nolite pati regnum Numidiæ, quod vestrum est, per scelus et sanguinem familiæ nostræ tabescere.

Postquàm rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ, largitione magìs, quàm causâ, freti, paucis respondent; Hiempsalem, ob sævitiam suam, ab Numidis interfectum: Atherbalem, ultrò bellum inferentem, postquàm superatus sit, queri, quòd injuriam facere nequîsset; Jugurtham ab senatu petere, nè se alium putaret ac Numantiæ cognitus esset; neu verba inimici ante facta sua poneret. Deindè utrique curiâ egrediuntur. Senatus statìm consulitur: fautores legatorum, præterea magna pars, gratiâ depravata, Atherbalis dicta contemnere: Jugurthæ virtutem laudibus extollere: gratiâ, voce, denique omnibus modis, pro alieno scelere et flagitio, suâ quasi pro gloriâ, nitebantur. At contrà pauci, quibus bonum et æquum divitiis carius erat, subveniundum Atherbali, et Hiempsalis mortem severè vindicandum, censebant: sed ex omnibus maxumè Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, avidus potentiæ, honoris, divitiarum; cæterùm vitia sua callidè occultans. Is, postquàm videt regis largitionem famosam impudentemque, veritus, (quod in tali re solet,) nè polluta licentia invidiam accenderet, animum à consuetâ lubidine continuit. Vicit tamen in senatu pars illa, quæ vero pretium aut gratiam anteferebat. Décretum fit, utì decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham et Atherbalem dividerent. Cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, et tum in senatu potens; quia consul, C. Graccho et M. Fulvio interfectis, acerrumè vindictam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen curatissumè recepit: dando et pollicendo multa, perfecit, utì famâ, fide, postremò omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eâdem viâ aggressus, plerosque capit: paucis carior fides, quàm pecunia fuit. In divisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro virisque opulentior, Jugurthæ traditur; illam alteram, specie, quàm usu, potiorem, quæ portuosior et ædificiis magis

exornata erat, Atherbal possedit. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere, et eas gentìs, quibus cum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca et nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines, minùs frequentata sunt, de iis haud facilè compertum narraverim: cætera quàm paucissumis absolvam.

In divisione orbis terræ, plerique in parte tertiâ Africam posuêre; pauci tantummodò Asiam et Europam esse, sed Africam in Europâ. Ea finis habet ab occidente fretum nostri maris et Oceani; ab ortu solis declivem latitudinem: quem locum Catabathmon incolæ appellant. Mare sævum, importuosum; ager frugûm fertilis, bonus pecori, arbori infœcundus: cœlo terràque penuria aquarum: genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro aut à bestiis interîere; nam morbus haud sæpè quemquam superat: ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique posteà accesserint, aut quo modo inter se permixti sint; quamquàm ab eâ famâ, quæ plerosque obtinet, diversum est; tamen, ut ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est; utìque rem sese habere cultores ejus terræ putant: quàm paucissumis dicam. Cæterùm fides ejus rei penès auctores erit. Africam initio habuêre Gætuli et Libyes, asperi incultique: quîs cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, utì pecoribus. Hi neque moribus, neque lege aut imperio cujusquam, regebantur: vagi, palantes, quas nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquàm in Hispaniâ Hercules, sicut Afri putant, interîit; exercitus ejus, compositus ex gentibus variis, amisso duce, ac passim multis, sibi quisque, imperium petentibus, brevì dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ, et Armenii, navibus in Africam transvecti, proxumos nostro mari locos occupavêre. Sed Persæ intrà Oceanum magìs; iique alveos navium inversos pro tuguriis habuêre, quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi aut mutandi copia erat; mare magnum et ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatìm per connubia Gætulos secum miscuêre: et, quia sæpè tentantes agros, alia, deindè alia, loca petiverant, semet ipsi Numidas appellavêre. Cæterùm adhuc

ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt. Medis autem et Armeniis accessêre Libyes; nam hi propiùs mare Africum agitabant: (Gætuli sub sole magìs; haud procul ab ardoribus:) hique maturè oppida habuêre. Nam, freto divisi ab Hispaniâ, mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paulatìm Libyes corrupere, barbarâ linguâ Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum brevì adolevit: ac posteà Numidæ nomine, propter multitudinem, à parentibus digressi, possedêre ea loca quæ proxumè Carthaginem Numidia appellatur. Deindè utrique, alteris freti, finitimos armis aut metu sub imperium suum coêgere: nomen gloriamque sibi addidêre; magìs hi, qui ad nostrum mare processerant; quia Libyes, quàm Gætuli, minùs bellicosi: denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem nomenque imperantium concessêre. Posteà Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratià, pars imperii cupidine, sollicitatâ plebe et aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Adrymetum, Leptim, aliasque urbîs in orâ maritimâ condidêre: eæque brevì multùm auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuêre. Nam de Carthagine silere meliùs puto, quàm parùm dicere: quoniam aliò properare tempus monet. Igitur; ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africâ dividit, secundò mari prima Cyrene est, colonia Theræôn, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis: deindè Philenôn aræ; quem locum, Ægyptum versùs, finem imperii habuêre Carthaginienses: pòst, aliæ Punicæ urbes. Cætera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenent. Proxumè Hispaniam Mauri sunt. Super Numidiam, Gætulos accepimus, partìm in tuguriis, alios incultiùs vagos, agitare: post eos Æthiopas esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida, et finîs Carthaginiensium, quos novissumè habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat: Gætulorum magna pars, et Numidæ ad flumen usque Mulucham, sub Jugurthâ erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cæterà ignarus populi Romani: itemque nobis ne-

que bello, neque pace anteà cognitis. De Africâ, et ejus incolis, ad necessitudinem rei satìs dictum.

Postquàm, regno diviso, legati Africâ decessêre; et Jugurtha, contra timorem animi, præmia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse; simul et illorum pollicitationibus accensus, quos paulò antè muneribus expleverat, in regnum Atherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placidus ingenio, opportunus injuriæ, metuens magìs, quàm metuendus. Igitur ex improviso finìs ejus cum magnâ manu invadit: multos mortalìs, cum pecore atque aliâ prædâ, capit: ædificia incendit, pleraque hostilitèr loca cum equitatu accedit. Deindè cum omni multitudine in regnum suum convertit, existumans dolore permotum Atherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli causam fore. At ille, quòd neque se parem armis existumabat, et amicitiâ populi Romani magìs, quàm Numidis, fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant: priùs tamen omnia pati decrevit, quàm bellum sumere: quia tentatum anteà secùs cesserat. Neque eò magìs cupido Jugurthæ minuebatur: quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, ut anteà, cum prædatoriâ manu, sed, magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, et apertè totius Numidiæ imperium petere. Cæterùm quâ pergebat, urbîs, agros vastare, prædas agere; suis animum, hostibus terrorem, augere. Atherbal ubi intelligit eò processum, utì regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum, necessariò copias parat, et Jugurthæ obvius procedit. Interìm haud longè à mari prope Cirtam oppidum utriusque consedit exercitus: et quia diei extremum erat, prœlium non inceptum; sed ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos partìm, alios arma sumentes, fugant, funduntque: Atherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit: et, nî multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum, atque patratum foret, bellum. Igitur Jugurtha oppidum circumsedit:

vineis, turribusque, et machinis omnium generum, expugnare aggreditur: maxumè festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prœlium factum Romam ab Atherbale missos audiverat. Sed postquàm senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant; S. P. Q. R. verbis nuncient, velle, et censere, eos ab armis discedere: de controversiis suis jure potiùs, quàm bello, disceptare: ita seque, illisque dignum esse. Legati in Africam maturantes veniunt; eò magìs quòd Romæ, dum proficisci parant, de prœlio facto, et oppugnatione Cirtæ, audiebatur: sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha acceptâ oratione respondit: sibi neque magus quidquam, neque carius, auctoritate senatûs esse: ab adolescentiâ suâ ita se enisum, ut ab optumo quoque probaretur: virtute, non malitiâ, P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdem artîs à Micipsâ, non penuriâ liberorum, in regnum adoptatum esse; cæterùm, quò plura benè atque strenuè fecisset, eò animum suum injuriam minùs tolerare: Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod ubi comperisset, sceleri obviàm îsse: populum Romanum neque rectè, neque pro bono, facturum, si ab jure gentium sese prohibuerit; postremò, de omnibus rebus legatos Romam brevì missurum. Ita utrique digrediuntur. Atherbalis appellandi copia non fuit. Jugurtha, ubi eos Africâ decessisse ratus est, neque propter naturam Cirtam armis expugnare posset, vallo atque fossâ mœnia circumdat: turrîs extruit, easque præsidiis firmat: prætereà dies noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium præmia modò, modò formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem erigere: prorsus intentus cuncta parare. Atherbal ubi intelligit omnîs fortunas suas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuriâ rerum necessariarum bellum trahi non posse; ex iis, qui unà Cirtam profugerant, duos maxumè impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, utì per hostium munitiones noctu ad proxumum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus jussa efficiunt: litteræ Atherbalis in senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit:

Non meâ culpâ sæpè ad vos oratum mitto, P. C., sed

vis Jugurthæ subigit: quem tanta lubido me existinguendi invasit, utì neque vos, neque deos immortalîs,in animo habeat: sanguinem meum, quàm omnia, malit. Itaque, quintum jam mensem, socius et amicus populi Romani, armis obsessus teneor: neque mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque vestra decreta, auxiliantur: ferro, an fame acriùs urgear, incertus sum. Plura de Jugurthâ scribere dehortatur me fortuna mea: etiam anteà expertus sum, parùm fidei miseris esse. Nisi tamen intelligo illum suprà, quàm ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, et regnum meum sperare: utrum gravis existumet nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. Quæ sanè fuerint nostræ injuriæ, nihil ad vos. Verùm nunc regnum vestrum armis tenet: me, quem vos imperatorem Numidis posuistis, clausum tenet atque obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, quò moveri possit? nam ego quidem vellem, et hæc quæ scribo, et illa quæ anteà in senata questus sum, vana forent potiùs, quàm miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eò natus sum, ut Jugurtha scelerum ostentui essem non jam mortem, neque ærumnas, tantummodò inimici imperium, et cruciatus corporis, deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, utì libet, consulite: me ex manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitiæ fidem; si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissæ.

His litteris recitatis, fuêre, qui exercitum in Africam mittendum censerent, et quàm primùm Atherbali subveniendum: de Jugurthâ interìm utì consuleretur, quoniam legatis non paruisset. Sed ab îsdem illis regis fautoribus summâ opè enisum ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque nogotiis solet, privatâ gratiâ devictum. Legantur tamen in Africam majores natu nobiles, amplis honoribus usi: in quîs fuit M. Scaurus, de quo suprà memoravimus, consularis, et tum senatùs princeps. Hi, quòd in invidiâ res erat, simul et â Numidis obsecrati, triduo navim ascendêre: dein brevì Uticam adpulsi, litteras ad Jugurtham mittunt, quàm ocyssumè ad provinciam accedat; se ad eum ab senatu

missos. Ille, ubi accepit, homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum suum venisse; primò commotus metu, atque lubidine, divorsus agitabatur: timebat iram senatûs, nî paruisset legatis; porrò animus, cupidine cæcus, ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summâ vi Cirtam irrumpere nititur, maxumè sperans, diductâ manu hostium, aut vi, aut dolis, sese casum victoriæ inventurum. Quod ubi secùs procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, utì priùs, quàm legatos conveniret, Atherbalis potiretur; ne ampliùs morando, Scaurum, quem plurimùm metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. At, tametsi senatûs verbis minæ graves nunciabantur, quòd ab oppugnatione non desisteret; multâ tamen oratione consumtâ, legati frustrà discessère. Ea postquàm Cirtæ audita sunt; Italici, quorum virtute mœnia defensabantur, confisi, deditione factâ, propter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore, Atherbali suadent, utì seque et oppidum Jugurthæ tradat, tantùm ab eo vitam pasciscatur: de cæteris senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur: tamen, quia penès eosdem, si adversaretur, cogendi potestas erat, ita, utì censuerant Italici, deditionem fecit. Igitur Jugurtha in primis Atherbalem excruciatum necat: dein omnîs puberes Numidas atque negotiatores promiscuè, utì quisque armatis obvius fuerat, interfecit. Quod postquàm Romæ cognitum est, et res in senatu agitari cœpta; iidem illi ministri regis interpellando, ac sæpè gratiâ, interdum jurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac nî C. Memmius, tribunus plebis designatus, vir acer, et infestus potentiæ nobilitatis, populum Romanum edocuisset id agi, utì per paucos factiosos Jugurthæ scelus condonaretur: profectò omnis invidia, prolatandis consultationibus, dilapsa foret. Tanta vis gratiæ atque pecuniæ regis erat. Sed, ubi senatus delicti conscientiâ populum timet, lege Semproniâ provinciæ futuris consulibus Numidia atque Italia decretæ; consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. Dein exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium,

aliaque, quæ bello usui forent, decernuntur. At Jugurtha, contra spem nuncio accepto, (quippe cui, Romæ omnia venire, in animo hæserat,) filium, et cum eo duos familiarìs, ad senatum legato mittit: iisque, ut illis, quos, Hiempsale interfecto, miserat, præcipit, omnîs mortalìs pecuniâ aggrediantur: qui postquàm Romam adventabant; senatus à Bestiâ consultus est, placeretne legatos Jugurthæ recipi mœnibus: iique decrevere, nì regnum ipsumque deditum venissent, ut in diebus proxumis decem Italiâ decederent. Consul Numidis ex senatùs decreto nunciari jubet. Ita, infectis rebus, illi domum discedunt. Interìm Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilìs, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat: in quìs fuit Scaurus, cujus de naturâ et habitu suprà memoravimus. Nam in consule nostro multæ bonæque artes animi et corporis erant; quas omnîs avaritia præpediebat: patiens laborum, acri ingenio, satìs providens, belli haud ignarus, firmissimus, contrà pericula et insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque indè Siciliam, porrò ex Siciliâ in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius, initio paratis commeatibus, acritèr Numidiam ingressus est; multosque mortalìs, et urbìs aliquot pugnando cepit. Sed Jugurtha per legatos pecuniâ tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere, cœpit; animus æger avaritiâ facilè conversus est. Cæterùm socius et administer omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi à principio, plerisque ex factione ejus corruptis, accerumè regem impugnaverat; tamen magnitudine pecuniæ à bono honestoque in pravum abstractus est. Sed Jugurtha primùm tantummodò belli moram redimebat, existumans sese aliquid interìm Romæ pretio aut gratiâ effecturum: posteà verò quàm participem negotii Scaurum accepit, in maxumam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Cæterùm intereà, fidei causâ, mittitur à consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ Vaccam; cujus rei species erat acceptio frumenti, qued Calpurnius palàm legatis imperaverat: quoniam deditionis morâ induciæ agitabantur. Igitur rex, utì constituerat, in castra venit: ac pauca præsenti consilio locutos de invidiâ

facti sui, atque in deditionem utì acciperetur; reliqua cum Bestiâ et Scauro secreta transegit: dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. Sed, utì pro consilio imperatum erat, elephanti xxx, pecus, atque equi multi, cum non parvo argenti pondere, quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidiâ et exercitu nostro pax agitabatur. Postquàm res in Africâ gestas, quoque modo actæ forent, fama divulgavit; Romæ per omnîs locos et conventus de facto consulis agitari: apud plebem gravis invidia: patres solliciti erant; probarentne tantum flagitium, an decretum consulis subverterent, parùm constabit. Ac maxumè eos potentia Scauri, quòd is auctor et socius Bestiæ ferebatur, à vero bonoque impediebat. At C. Memmius, cujus de libertate ingenii et odio potentiæ nobilitatis suprà diximus, inter dubitationem et moras senatûs, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, nè rempublicam, nè libertatem suam, desererent: mutta superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsùs intentus, omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam eâ tempestate Romæ Memmii facundia clara pollensque fuit; decere existumavi unam ex tam multis orationem ejus perscribere; ac potissumùm ea dicam, quæ in concione post reditum Bestiæ hujuscemodi verbis disseruit:

Multa me dehortantur à vobis, Quirites, ni studium reipublicæ omnia superet; opes factionis, vestra patientia, jus nullum; ac maxumè, quòd innocentiæ plùs periculi, quàm honoris, est. Nam illa quidam piget dicere, his annis xv. *quàm ludibrio fueritis superbiæ paucorum! quàm fœdè, quàmque inulti, perîerint vestri defensores! ut vobis animus ab ignaviâ atque socordiâ corruptus sit! qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exsurgitis; atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse! Sed quamquàm hæc talia sunt; tamen obviàm ire factionis potentiæ animus subigit. Certè ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita est, experiar: verùm id frustrà, an ob rem faciam, in vestrâ manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpè majores vestri fecêre, utì contra injurias armati eatis; nihil vi, nihil secessione, opus: necesse est,*

suomet ipsi more præcipites eant. Occiso Tib. Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones graves habitæ sunt. Post C. Gracchi et M. Fulvii cædem, item ordinis vestri multi mortales in carcere necati sunt: utriusque cladis non lex, verùm lubido eorum, finam fecit. Sed sanè fuerit regni paratio, plebi jura sua restituere. Quidquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari; reges et populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penès eosdem et summam gloriam et maxumas divitias esse: tamen hæc talia facinora impunè suscepisse, parùm habuêre: itaque postremò leges, majestas vestra, divina et humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecêre, pudet aut pœnitet; sed incedunt per ora vestra magnificè, sacerdotia, et consulatus, pars triumphos suos ostentates: perindè quasi ea honori, non prædæ, habeant. Servi, ære parati, injusta imperia dominorum non perferunt: vos, Quirites, imperio nati, æquo animo servitutem toleratis? At qui sunt hi, qui rempublicam occupevêre? homines sceleratissumi, cruentis manibus, immani avaritiâ, nocentissumi, iidemque superbissumi; quibus fides, decus, pietas, postremò honesta atque inhonesta omnia, quæstui sunt. Pars eorum, occidisse tribunos plebis, alii quæstionis injustas, plerique cædem in vos fecisse, pro munimento habent: ita, quàm quisque pessumè fecit, tam maxumè tutus est: metum à scelere suo ad ignaviam vestram transtulêre: quos omnîs, eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere, in unum coëgit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quòd si vos tam libertatis curam haberetis, quàm illi ad dominationem accensi sunt: profectò neque respublica, sicuti nunc, vastaretur; et beneficia vestra penès optumos, non audacissumos, forent. Majores vestri, parandi juris et majestatis constituendæ gratiâ, bis, per secessionem, armati Aventinum occupavêre: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summâ ope nitemini? atque eò vehementiùs, quò majus dedecus est, parta amittere, quàm omninò non paravisse! Dicet aliquis, Quid igitur censes? Vindicandum in eos, qui hosti prodidêre rempublicam, non manu, neque vi; quod magìs, vos fecisse, quàm illis accidisse, indignum est: verùm quæstionibus, et indicio ipsius

Jugurthæ, qui, si dedititius est, profectò jussis vestris obediens erit: sin ea contemnit, scilicèt æstimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex quâ ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentîs maxumæ divitiæ, in rempublicam damna atque dedecora pervenerint: nissi fortè nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet; et illa, quàm hæc, tempora magìs placent, cùm regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella atque paces, postremò divina et humana omnia, penès paucos erant. Vos autem, hoc est, P. R., invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satìs habebatis animam retinere: nam servitutem quidem quis vestrûm audebat recusare? Atque ego tametsi viro flagitiosissumum existumo impunè injuriam accepisse; tamen vos hominibus sceleratissumis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo paterer, nî misericordia in perniciem casura esset. Nam et illis, quantum importunitatis habent, parùm est impunè malè fecisse, nisi deindè faciundi licentia eripitur: et vobis æterna sollicitudo remanebit, cùm intelligetis aut serviendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem aut concordiæ quæ spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi injurias, vos prohibere; postremò, sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis, utuntur. Potestne in tam divorsis mentibus pax aut amicitia esse? Quare moneo hortorque vos, nè tantum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus ærarii factus est; neque per vim sociis ereptæ pecuniæ: quæ quamquàm gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur. Hosti acerrumo prodita senatûs auctoritas, proditum imperium vestrum: domì militiæque respublica venalis fuit. Quæ nisi quæsita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi ui illis, qui ea fecêre, obedientes vivamus? Nam impunè quælibet facere, id est regem esse. Neque ego vos, Quirites, hortor, utì jam malitis civîs vestros perperàm, quàm rectè, fecisse: sed nè, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc, in republicâ multò præstat. beneficii, quàm maleficii, immemorem esse: bonus tantummodò segnior fit ubi negligas; at malus improbior. Ad hoc, si injuriæ non sint, haud sæpè auxilii egeas.

Hæc atque alia hujuscemodi sæpè dicundo, C. Mem-

mius populo Romano persuadet, utì L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Jugurtham mitteretur: eumque, interpositâ fide publicâ, Romam duceret, quò faciliùs indicio regis, Scauri et reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur; qui in Numidiâ relicti ab Bestiâ exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima et flagitiosissuma facinora fecêre. Fuêre, qui, auro corrupti, elephantos Jugurthæ traderent; alii perfugas venderent; pars ex pacatis prædas agebant. Tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius prætor, perlatâ rogatione à C. Memmio, ac perculsâ omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur; eique timido, et ex conscientiâ diffidenti rebus suis, persuadet, quò se populo Romano dedidisset, nè vim, quàm misericordiam ejus experiri malit. Privatìm præthereà fidem suam interponit, quam ille non minoris, quàm publicam, ducebat. Talis eà tempestate fama de Cassio erat. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quàm maxumè miserabili, Romam venit. At, tametsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentiâ aut scelere cuncta ea gesserat, quæ suprà memoravimus, C. Bæbium tribunum plebis magnâ mercede parat, cujus impudentiâ contra jus et injurias omnìs munitus foret. Ac C. Memmius, advocatâ concione; quamquàm regi infesta plebes erat; et pars in vincula duci jubebat; pars, nì socios sceleris aperiret, more majorûm de hoste supplicium sumi; dignitati magìs, quàm iræ consulens, sedare motus, et animos eorum mollire: postremò confirmare, fidem publicam per sese inviolatam fore. Pòst, ubi silentium cœpit, producto Jugurthâ, verba facit: Romæ Numidiæque facinora ejus memorat; scelera in patrem fratresque ostendit: quibus juvantibus, quibusque ministris ea egerit, quamquàm intelligat populus Romanus, tamen velle manifesta magìs ex illo habere: si verum aperiat, in fide et clementiâ populi Romani magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore, sed se suasque spes corrupturum. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, et Jugurtha respondere jussus est, C. Bæbius tribunus plebis, quem pecuniâ corruptum su-

prà diximus, regem tacere jubet; ac, tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementèr accensa, terrebat cum clamore, vultu, sæpè impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat: vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex conscione discedit: Jugurthæ, Bestiæque, et cæteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt. Erat eâ tempestate Romæ Numidi quidam, nomine Massiva, Gulussæ filius, Masinissæ nepos: qui, quia in dissensione regum Jugurthæ advorsus fuerat, deditâ Cirtâ, et Atherbale interfecto, profugus ex Africâ abîerat. Huic Sp. Albinus, qui proxumo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Jugurtham ob scelera invidiâ cum metu urgeat; regnum Numidiæ ab senatu petat. Avidus consul belli gerundi, moveri, quàm senescere, omnia malebat. Ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat. Quæ postquàm Massiva agitare cœpit: neque Jugurthæ in amicis satìs præsidii est, quòd eorum alium conscientia, alium mala fama et timor animi, impediebat; Bomilcari proxumo, ac maxumè fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret, ac maxumè occultè: sin id parùm procedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar maturè regis mandata exsequitur; et per homines, talis negotii artifices, itinera egressusque ejus, postremò loca atque tempora cuncta, explorat; dein, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paulò inconsultiùs Massivam aggreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, et in primis Albino consule, indicium profitetur. Fit reus magìs ex æquo bonoque, quàm ex jure gentium, Bomilcar; comes ejus, qui Romam fide publicâ venerat. At Jugurtha, manifestus tanti sceleris, non priùs omisit contra verum niti, quàm animadvortit, super gratiam, atque pecuniam suam, invidiam facti esse. Igitur, quamquàm in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magìs, quàm vadibus, consulens, clàm in Numidiam Bomilcarem dimittit; veritus, nè reliquos popularîs metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret: et ipse paucis diebus eòdem profectus est, jussus à senatu Italiâ decedere. Sed,

postquàm Româ egressus, est, fertur, sæpè tacitus eò respiciens, postremò dixisse: *Urbem venalem, et maturè perituram, si emptorem invenerit!*

Interìm Albinus, renovato bello, commeatum stipendium, aliaque, quæ militibus usui forent, maturè in Africam portare; ac statìm ipse profectus, ut, ante comitia, (quod tempus haud longè aberat,) armis, aut deditione, aut quovis modo, bellum conficeret. At contrà Jugurtha trahere omnia, et alias, deindè alias, moræ causas facere; polliceri deditionem, ac deindè metum simulare: instanti cedere, et paulò post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modò, modò pacis morâ, consulem ludificare. Ac fuêre, qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existumarent: neque ex tantâ properantiâ tam facilè tractum bellum socordiâ magìs, quàm dolo, crederent. Sed postquàm, dilapso tempore, comitiorum dies adventabat, Albinus, Aulo fratre in castris proprætore relicto, Romam decessit. Eâ tempestate Romæ seditionibus tribuniciis atrocitèr respublica agitabatur, P. Lucullus et L. Annius, tribuni plebis, resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impediebat. Eâ morâ in spem adductus Aulus, (quem proprætorem in castris relictum suprà diximus,) aut conficiundi belli, aut terrore exercitûs ab rege pecuniæ capiundæ, milites mense Januario ex hybernis in expeditionem evocat; magnisque itineribus, hyeme asperâ, pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quamquàm, et sævitiâ temporis, et opportunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat; (nam circùm murum, situm in prærupti montis extremo, planicies limosa hyemalibus aquis paludem fecerat;) tamen, aut simulandi gratiâ, quò regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus, ob thesauros, oppidi potiundi, vineas agere, aggerem jacere, aliaque, quæ incepto usui forent, properare. At Jugurtha, cognitâ vanitate atque imperitiâ legati, subdolus ejus ougere amentiam: missitare supplicantîs legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca et tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis perpulit, utì, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fuêre. Intereà per

homines callidos diù noctùque exercitum tentabat: centuriones ducesque turmarum, partìm, utì transfugerent, corrumpere: alii, signo dato, locum utì desererent. Quæ postquàm ex sententiâ instruxit; intempestâ nocte, de improviso multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere alii; alii se abdere; pars territos confirmare; trepidare; omnibus locis vis magna hostium; cœlum nocte atque nubibus obscuratum; periculum anceps; postremò, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulò antè corruptos diximus, cohors una Ligurûm, cum duabus turmis Thracûm, et paucis gregariis militibus, transiêre ad regem; et centurio primipili tertiæ legionis per munitionem, quam, utì defenderet, acceperat, locum hostibus introëundi dedit; eâque Numidiæ cuncti irrupêre. Nostri fœdâ fugâ, plerique abjectis armis, proxumum collem occupavêre. Nox, atque præda castrorum, hostîs, quò minùs victoriâ uterentur, remorata sunt. Dein Jugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: Tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque clausum tenet; tamen se, humanarum rerum memorem, si secum fœdus faceret, incolumîs omnîs sub jugum missurum; prætereà, utì diebus decem Numidiâ decederet. Quæ gravia quamquàm et flagitii plena erant; tamen, quia mortis metu nutabant, sicuti regi lubuerat, pax convenit. Sed ubi ea Romæ comperta sunt, metus atque mœror civitatem invasêre: pars dolere pro gloriâ imperii; pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti: ac maxumè qui bello sæpè præclari fuerant, quòd, armatus, dedecore potiùs, quàm manu, salutem quæsiverit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris invidiam ac deindè periculum timens, senatum de fœdere consulebat: et tamen interìm exercitui supplementum scribere; ab sociis et nomine Latino auxilia accersere; denique omnibus modis festinare: senatus ita, utì par fuerat, decernit suo atque populi injussu nullum potuisse fœdus fieri. Consul, impeditus à tribunis plebis, nè, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, utì convenerat, Numidiâ deductus, in provinciâ hyemabat. Postquàm eò venit; quamquàm

persequi Jugurtham, et mederi fraternæ invidiæ, animus ardebat; cognites militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia atque lascivia corruperat; ex copiâ rerum statuit, sibi nihil agitandum. Intereà Romæ C. Mamilius Limetanus, tribunus plebis, rogationem ad populum promulgat, utì quæreretur in eos, quorum consilio Jugurtha senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus, aut imperiis, pecunias accepissent; qui elephantos, quique perfugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello, cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partìm conscii sibi, alii ex partium invidiâ pericula metuentes, quoniam apertè resistere non poterant, quin illa et alia talia placere sibi faterentur, occultè per amicos, ac maxumè per homines nominis Latini et socios Italicos, impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quantùm intenta fuerit, quantâque vi rogationem jusserit, decreverit, voluerit; magìs odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quàm curâ reipublicæ; tanta lubido in partibus erat! Igitur, cæteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse suprà memoravimus, inter lætitiam plebis et suorum fugam, trepidâ etiam tum civitate, cùm ex Mamilianâ rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, ut ipse in eo numero crearetur. Sed, quæstione exercitâ asperè nobilitatem, sic eâ tempestate plebem, ex secundis rebus insolentia ceperat. Cæterùm mas partium popularium, et senatûs factionum, ac deindè omnium malarum artium, paucis antè annis Romæ ortus est, otio atque abundantiâ earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus et senatus Romanus placidè modestèque inter se rempublicam tractabant: neque gloriæ, neque dominationis certamen inter civîs erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi formido illa mentibus decessit; scilicèt ea, quæ secundæ res amant, lascivia atque superbia, incessêre. Ita, quod in advorsis rebus optaverant, otium, postquàm adepti sunt, asperius acerbiusque fuit: namque cœpère nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere; sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partîs abstracta sunt; respublica, quæ media

fuerat, dilacerata. Cæterùm nobilitas factione magis pollebat: plebis vis, soluta atque in multitudinem dispersa, minùs poterat. Paucorum arbitrio bellì domìque agitabatur: penès eosdem ærarium, provinciæ, magistratus, gloriæ, triumphique erant: populus militiâ atque inopiâ urgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Intereà parentes, aut parvi liberi militum, utì quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentiâ avaritia sine modo modestiâque invadere, polluere, et vastare omnia; nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipse præcipitavit. Nam, ubi primùm ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam injustæ potentiæ anteponerent, moveri civitas, et dissensio civilis, quasi permixtio terræ, oriri cœpit. Nam postquàm Tiberius et Caius Gracchus, quorum majores Punico atque aliis bellis multum reipublicæ addiderant, vindicare plebem in libertatem et paucorum scelera patefacere cœpêre; nobilitas noxia, atque eò perculsa, modò per socios et nomen Latinum, interdùm per equites Romanos, quos spes societatis à plebe dimoverat. Gracchorum actionibus obviàm îerat; et primò Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, tribunum plebis, alterum triumvirum, coloniis deducendis, Cum M. Fulvio Flacco, ferro necaverat. Et sanè Gracchis, cupidine victoriæ, haud satìs animus moderatus fuit. Sed bono vinci satiùs est, quàm malo more injuriam vincere. Igitur eâ victoriâ nobilitas ex lubidine suâ usa, mortalîs multos ferro aut fugâ exstinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quàm potentiæ, addidit: quæ res plerumque magnas civitates pessumdedit, dum alteri alteros vincere quovis modo et victos acerbiùs ulcisci volunt. Sed de studiis partium, et omnibus civitatis moribus, si singillatìm, aut pro magnitudine, parem disserere, tempus, quàm res, maturiùs deseret. Quamobrem ad inceptum redeo.

Post Auli fœdus, exercitûsque nostri fugam fœdam, Metellus et Silanus, consules designati, provincias inter se partiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, et, quamquàm advorso populi partibus, famâ tamen æquabili et inviolatâ. Is, ubi primùm magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum collegâ communia ratus,

ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur, diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique accersere; arma, tela, equos, et cætera instrumenta militiæ, parare; ad hoc, commeatum affatìm; denique omnia, quæ in bello vario, et rerum multarum egenti, usui esse solent. Cæterùm ad ea patranda, senatus auctoritate, socii, nomenque Latinum, et reges ultrò auxilia mittendo, postremò omnis civitas, summo studio adnitebatur. Itaque, ex sententiâ omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe civium, cùm propter artîs bonas, tùm maxumè quod advorsùm divitias invictum animum gerebat: et avaritiâ magistratuum ante id tempus in Numidiâ nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant. Sed, ubi in Africam venit, exercitus ei traditur à Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens; linguâ, quàm manu, promptior; prædator ex sociis, et ipse præda hostium: sine imperio et modestiâ habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus solicitudinis, quàm ex copiâ militum auxilii, aut bonæ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquàm et æstivorum tempus comitiorum mora imminuerat, et expectatione eventûs civium animus intentos putabat, non priùs bellum attingere, quàm, majorum disciplinâ, milites laborare coëgisset. Nam Albinus, Auli fratris exercitûsque, clade perculsus, postquàm decreverat non egredi provinciâ, quantum temporis æstivorum in imperio fuit, plerumque milites in stativis castris habebat; nisi cùm odos, aut pabuli egestas, locum mutare subegerat. Sed neque more militari vigiliæ ducebantur: utì cuique lubebat, ab signis aberat. Lixæ, permisti cum militibus diù noctùque, vagabantur; et palantes, agros vastare, villas expugnare, pecoris et mancipiorum prædas certantes agere; eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio, et aliis talibus; prætereà, frumentum publicè datum vendere, panem in dies mercari: postremò, quæcumque dici aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuêre, et alia ampliùs. Sed in eâ difficultate Metellum non minùs, quàm in rebus hostilibus, magnum et sapientem virum fuisse comperior; tantâ temperantiâ inter ambitionem sævitiamque moderatum. Namque edicto primo adju-

menta ignaviæ sustulisse, nè quisquam in castris panem, aut quem alium cibum coctum, venderet; nè lixæ exercitum sequerentur; nè miles gregarius in castris nève in agmine servum aut jumentum haberet: cæteris arte modum statuisse. Præterea, transvorsis itineribus quotidiè castra movere: juxtà, ac si hostes adessent, vallo atque fossâ munire; vigilias crebras ponere, et eas ipse cum legatis circuire; item in agmine, in primis modò, modò in postremis, sæpè in medio, adesse, nè quisquam ordine egrederetur; utì, cùm signis frequentes incederent, miles cibum et arma portaret. Ita prohibendo à delictis magìs, quàm vindicando, exercitum brevi confirmavit. Intereà Jugurtha, ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentiâ ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodò ipsis liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello jam anteà experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio diversos aggreditur; ac paulatìm tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, utì Jugurtham maxumè vivum, sin id parùm procedat, necatum, sibi traderent: cæterùm palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Dein ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit; ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris erant: ex oppidis et mapalibus præfecti regis obviàm procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremò omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minùs, sed paritèr ac si hostes adessent, munito agmine incedere, latè explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, et insidiis locum tenare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delectâ manu, apud primos erat; in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat; in utrumque latus equites auxiliarios tribunis legionum et præfectis cohortium dispertiverat: utì cum his permixti velites, quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. Nam in Jugurthâ tantus dolus, tantaque peritia locorum et militiæ

erat, ut, absens an præsens, pacem an bellum gerens, perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longè ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxumè celebratum; ubi et incolere, et mercari, consueverant Italici generis multi mortales. Huc consul, simul tentandi gratiâ, et si paterentur opportunitates loci, præsidium imposuit; præthereà imperavit frumentum, et alia, quæ bello usui forent, comportare: ratus, id quod res monebat, frequentiam negotiatorum, et commeatum juvaturum exercitum, et etiam paratis rebus munimentum fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensiùs modò legatos supplices mittere, pacem orare, præter suam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, utì priores, consul illectos ad proditionem domum mittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, et inter eas moras promissa legatorum expectare. Jugurtha, ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animadvertit; quippe cui verbis pax nunciabatur, cæterùm re bellum asperrumum erat; urbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quàm maxumas potest copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in eà parte Numidæ, quam Atherbal in divisione possederat, flumen, oriens à meridie, nomine Muthul; à quo aberat mons fermè millia passuum xx. tractu pari, vastus ab naturâ et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi arido, atque arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta penuriâ aquæ, præter flumini propinqua loca: ea, consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle quem transvorso itinere porrectum docuimus, Jugurtha extenuatâ suorum acie consedit: elephantis, et parti copiarum pedestrium, Bomilcarem præfecit; eumque edocet, quæ ageret: ipse propior montem, cum omni equitatu et peditibus delectis, suos collocat: dein singulas turmas et manipulos circumiens monet, atque obtestatur, utì, me-

mores pristinæ virtutis et victoriæ, sese regnumque suum ab Romanorum avaritiâ defendant: cum his certamen fore, quos anteà victos sub jugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis provisa; locum superiorem: utì prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus, manum consererent. Proindè parati intentique essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem aut omnîs labores et victorias confirmaturum, aut maxumarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritìm, utì quemque ob militare facinus pecuniâ aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, et eum ipsum aliis ostentare: postremò, pro cujusque ingenio, pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare:—cùm interìm Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicatur. Primò dubius, quidnam insolita facies ostenderet, (nam inter virgulta equi Numidæque consederant, neque planè occultati humilitate arborum, et tamen incerti quidnam esset, cùm naturâ loci, tùm dolo, ipsi atque signi militaria obscurati,) dein, brevì cognitis insidiis, paulisper agmen constituit. Ibi, commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proxumum hostîs erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit; inter manipulos funditores et sagittarios dispertit, equitatum omnem in cornibus locat; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicut instruxerat, transvorsis principiis in planum deducit. Sed, ubi Numidas quietos, neque colle degredi, animadvertit; veritus, ex anni tempore, et inopiâ aquæ, nè siti conficeretur exercitus; Rutilium legatum, cum expeditis cohortibus et parte equitum, præmiserat ad flumen, utì locum castris antè caperet; existumans hostes crebro impetu et transvorsis prœliis iter suum remoraturos, et, quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum tentaturos. Dein ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paulatìm procedere: Marium post principia habere; ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duûm millium peditum montem occupat, quà Metellus descenderat, nè fortè cedentibus adversariis receptui, ac pòst munimento,

foret; dein, repentè signo dato, hostîs invadit. Numidæ alii postremos cædere; pars à sinistrâ ac dextrâ tentare; infensi adesse, atque instare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare; quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prœlio, ipisi modò eminùs sauciabantur, neque contrà feriundi aut conserendi manum copia erat. Anteà jam docti ab Jugurthâ equites, ubicumque Romanorum turma insequi cœperat, non confertìm, neque in unum sese recipiebant, sed alius aliò quàm maxumè divorsi. Ita numero priores, si à persequendo hostes deterrere nequiverant, disjectos ab tergo aut lateribus circumveniebant: sin opportunior fugæ collis, quàm campi fuerant, eò verò consueti Numidarum equi facilè inter virgulta evadere; nostros asperitas et insolentia loci retinebat. Cæterùm facies totius negotii varia, incerta, fœda, atque miserabilis: dispersi à suis, pars cedere, alii insequi: neque signa, neque ordines, observare: ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives permixti: nihil consilio neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, cùm etiam tum eventus in incerto erat. Denique, omnibus labore et æstu languidis, Metellus, ubi videt Numidas minùs instare, paulatìm milites in unum conducit, ordinés restituit, et cohortes legionarias quatuor advorsùm pedites hostium collocat. Eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare, hortari milites, nè deficerent, neu paterentur hostes fugientes vincere: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quò cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Jugurtha quidem intereà quietus erat: circuïre, hortari, renovare prœlium, et ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis instare: quos firmos cognoverat, eminùs pugnando, retinere. Eo modo duo imperatores, summi viri, inter se certabant; ipsi pares, cæterùm opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorsus; Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri, (et jam diei vesper erat,) advorso colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. Amisso loco, Numidæ

fusi fugatique, pauci interiêre; plerosque velocitas, et regio hostibus ignara, tutata sunt. Intereà Bomilcar, quem elephantis et parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurthâ suprà diximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paulatìm suos in æquum locum deducit; ac, dum legatus ad flumen, quò præmissus erat, festinans pergit, quietus, utì res postulabat, aciem exornat; neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquàm Rutilium consedisse jam, et animo vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ prœlio clamorem augeri: veritus nè legatus, cognitâ re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum artè statuerat, quò hostium itineri officeret, latiùs porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit. Romani ex improviso pulveris vim magnam animadvertunt. Nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. Et primò rati humum aridam vento agitari; pòst, ubi æquabilem manere, et, sicut acies movebatur, magìs magìsque appropinquare, vident; cognitâ re, properantes arma capiunt, ac pro castris, sicut imperabatur, consistunt. Dein, ubi propiùs ventum est, utrimque magno clamore concurritur. Numidæ, tantummodò remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos, impeditos ramis arborum, atque ita disjectos, circumveniri vident, fugam faciunt; ac plerique, abjectis armis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti; reliqui omnes, numero quadraginta, interfecti. At Romani, quamquàm itinere, atque opere castrorum, et prœlio, fessi lassique erant; tamen, quòd Metellus ampliùs opinione morabatur, instructi intentique obviàm procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi neque remissi patiebatur. Ac primò, obscurâ nocte, postquam haud procul inter se erant; strepitu, veluti hostes adventarent, alteri apud alteros formidinem simul et tumultum facere: et penè imprudentiâ admissum facinus miserabile, nî utrimque præmissi equites rem exploravissent. Igitur pro metu repentè gaudium exortum: milites alius alium læti appellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cœlum fert. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoriâ, vel ignavis gloriari licet: advorsæ res etiam bonos detrectant. Metellus in iisdem castris

quatriduo moratus, saucios cum curâ reficit; meritos in prœliis more militiæ donat, universos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur, ad cætera, quæ levia sunt, parem animum gerant; pro victoriâ satìs jam pugnatum, reliquos labores pro prædâ fore. Tamen interìm transfugas, et alios opportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet, utì sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa et naturâ munita receperat: ibique cogebat exercitum, numero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque, agri ac pecoris magìs, quàm belli, cultorem. Id eâ gratiâ eveniebat, quòd præter equites regios nemo omnium Numidarum ex fugâ regem sequitur. Quò cujusque animus fert, eò discedunt: neque id flagitium militiæ ducitur: ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi videt etiam tum regis animum ferocem esse; bellum renovari, quod nisi ex illius lubidine geri non posset; præctereà, iniquum certamen sibi cum hostibus; minore detrimento illos vinci, quàm suos vincere; statuit, non prœliis, neque acie, sed alio more, bellum gerendum. Itaque in loca Numidiæ opulentissuma pergit; agros vastat; multa castella et oppida, temerè munita, aut sine præsidio, capit inceditque; puberes interfici jubet, alia omnia militum prædam esse. Eâ formidine multi mortales Romanis dediti obsides; frumentum et alia, quæ usui forent, affatìm præbita; ubicumque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multò magìs, quàm prœlium malè pugnatum ab suis, regem terrebant; quippe qui spes omnis in fugâ sita erat, sequi cogebatur; et, qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex inopiâ, quod optumum videbatur, consilium capit; exercitum plerumque in iisdem locis opperiri jubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis et aviis itineribus, ignoratus, Romanos palantîs repentè aggreditur. Eorum plerique inermes cadunt: multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: et Numidæ, priùs quàm ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proxumos collîs discedunt. Interìm Romæ gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: utì seque et exercitum more majorûm gereret; in advorso loco, victor tamen virtute fuisset; hostium agro potiretur;

Jugurtham, magnificum ex Auli socordiâ, spem salutis in solitudine aut fugâ coëgisset habere. Itaque senatus, ob ea fèlicitèr acta, diis immortalibus supplicia decernere: civitas trepida anteà, et sollicita de belli eventu, læta agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eò intentior ad victoriam niti; omnibus modis festinare: cavere tamen necubi hosti opportunus fieret; meminisse, post gloriam invidiam sequi. Ita, quò clarior, eò magìs anxius erat: neque, post insidias Jugurthæ, effuso exercitu prædari: ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant; exercitûs partem ipse, reliquos Marius, ducebat. Sed igni magìs, quàm prædâ, ager vastabatur. Duobus locis haud longè inter se castra faciebant. Ub vi opus erat, cuncti aderant: cæterùm, quò fuga atque formido latiùs crescerent, divorsi agebant. Eo tempore Jugurtha per collîs sequi; tempus aut locum pugnæ quærere: quà venturum hostem audièrat, pabulum et aquarum fontîs, quorum penuria erat, corrumpere: modò se Metello, interdum Mario, ostendere: postremos in agmine tentare, ac statìm in collîs regredi: rursus aliis, pòst aliis, minitari: neque prœlium facere, neque otium pati; tantummodò hostem ab incepto retinere. Romanus imperator, ubi se dolis fatigari videt; neque ab hoste copiam pugnandi fieri; urbem magnam, et in eâ parte, quâ sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare; ratus, id quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus, suis auxilio venturum, ibique prœlium fore. At ille, quæ parabantur, à perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit: oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibant, firmissumum erat: præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu affore. Ita compositis rebus, in loca quàm maxumè occulta discedit; ac paulò pòst cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eò cum delectis equitibus noctu pergit, et, jam egredientibus Romanis, in portâ pugnam facit: simul magnâ voce Siccenses hortatur, utì cohortos ab tergo circumveniant: fortunam illis præclari facinoris casum dare; si id fecerint, posteà sese in regno,

illos in libertate, sine metu ætatem acturos. Ac, nî Marius signa inferre atque evadere oppido properavisset, profectò cuncti, aut magna pars Siccensium, fidem mutavissent: Tantâ mobilitate sese Numidæ gerunt. Sed milites Jugurthini, paulisper ab rege sustentati, postquàm majore vi hostes urgent, paucis amissis, profugi discedunt. Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum, in campo situm, magìs opere, quàm naturâ munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit: legatis imperat, ubi quisque curaret. Deindè, signo dato, undique simul clamor ingens oritur: neque ea res Numidas terret: infensi intentique sine tumultu manent: prœlium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars eminùs glande aut lapidibus pugnare; evadere alii, alii succedere; ac murum modò suffodere, modo scalis aggredi: cupere prœlium manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos saxa volvere: sudes, pila, præterea pice et sulphure tædam mistam, ardentia mittere. Sed nec illos quidem, qui procul manserant, timor animi satìs muniverat: nam plerosque jacula, tormentis aut manu emissa, vulnerabant; parique periculo, sed famâ impari, boni atque ignavi erant. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improviso castra hostium cum magnâ manu invadit: remissis, qui in præsidio erant, et omnia magìs, quàm prœlium, expectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere; magna pars vulnerati, aut occisi. Cæterùm ex omni multitudine non ampliùs quadraginta, memores nominis Romani, grege facto, locum cepêre paulò, quàm alii, editiorem: neque indè maximâ vi depelli quiverunt: sed tela eminùs missa remittere, pauci in pluribus minùs frustrati: sin Numidæ propiùs accessissent, ibi verò virtutem ostendere, et eos maxumâ vi cædere, fundere, atque fugare. Interìm Metellus, cùm acerrumè, rem gereret, clamorem et tumultum hostilem à tergo accepit: dein, converso equo, animadvortit fugam ad se versùm fieri: quæ res indicabat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra properè mitit, ac statìm C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans, per

amicitiam, perque rempublicam, obsecrat, nè quam contumeliam remanere in exercitu victore, nève hostes inultos abire, sinat. Ille brevì mandata efficit. At Jugurtha, munimento castrorum impeditus, cùm alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis, in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquàm nox aderat, in castra cum exercitu revortitur. Igitur postero die, priùs quàm ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in eâ parte, quâ regis adventus erat, pro castris agitare jubet: portas, et proxuma loca, tribunis dispertit: dein ipse pergit ad oppidum; atque, uti superiore die, murum aggreditur. Interìm Jugurtha ex occulto repentè nostros invadit. Qui in primo locati fuerant paulisper territi perturbantur: reliqui citò subveniunt. Neque diutiùs Numidæ resistere quivissent, nì pedites, cum equitibus permixti, magnem cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non, ut equestri prœlio solet, sequi, dein cedere; sed advorsis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus seis, hostîs penè victos dare. Eodem tempore apud Zamam magnâ vi certabatur. Ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eò acerrumè niti; neque alius in alio magìs, quàm in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, pugnare, aut parare omnibus locis: avidiùs alteri alteros sauciare, quàm semet tegere. Clamor permixtus hortatione, lætitiâ, gemitû, item strepitus armorum, ad cœlum ferri; tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paululùm modò pugnam remiserant, intenti prœlium equestre, prospectabant. Eos, utì quæque Jugurthæ res erant, lætos modò, modò pavidos, animadvorteres; ac, sicuti audiri à suis, aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus; huc et illuc, quasi vitabundi, aut jacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est, (nam is in eâ parte curabat,) consultò leniùs agere, ac diffidentiam rei simulare; pati Numidas sine tumultu regis prœlium visere. Ita, illis studio suorum adstrictis, repentè magnâ vi murum aggreditur; et, jam scalis egressi, milites propè summa ceperant, cùm oppidani concurrunt; lapides, ignem, alia prætereâ tela, ingerunt. Nostri primò resis-

tere: dein, ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ, qui supersteterant afflicti sunt; cæteri, quo quisque modo potuêre, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deindè utrimque prœlium nox diremit. Metellus, postquàm videt frustrà inceptum; neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco, pugnam facere; et jam æstatem exactam esse; ab Zamâ discedit; et in iis urbibus, quæ ad sese defecerant, satìsque munitæ loco aut mœnibus erant, præsidia imponit. Cæterùm exercitum in provinciam, quæ proxuma est Numidiæ, hyemandi gratià collocat. Neque id tempus, ex aliorum more, quieti aut luxuriæ concedit: sed, quoniam armis bellum parùm procedebat, insidias regi per amicos tendere, et eorum perfidiâ pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurthâ fuerat, et indè clàm, vadibus datis, de Massivæ nece judicium fugerat, quòd ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primò efficit, ut ad se, colloquendi gratiâ, occultus veniat: dein, fide datâ, si Jugurtham vivum, aut necatum, sibi tradidisset, fore, ut illi senatus impunitatem et sua omnia concederet. Facilè Numidæ persuadet, cùm ingenio infido, tùm metuenti, nè, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. Is, ubi primùm opportunum fuit, Jugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas, accedit: monet, atque lacrumans obtestatur, ut aliquando sibi liberisque, et genti Numidarum optumè merenti, provideat: omnibus prœlis sese victos; agrum vastatum; multos mortalîs captos, occisos, regni opes comminutas esse: satìs sæpè jam et virtutem militum, et fortunam, tentatam: caveat, nè, illo cuncante, Numidæ sibi consulant. His, atque talibus aliis, ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ullâ pactione sese regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus properè cunctos senatorii ordinis ex hybernis, accersiri jubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita, more majorûm, ex consilii decreto, per legatos Jugurthæ imperat argenti pondo ducenta millia, elephantos omnîs, equorum, et armorum aliquantum. Quæ postquàm sine

morâ facta sunt, jubet perfugas omnîs vinctos adduci. Eorum magna pars, utì jussum erat, adducti; pauci, cùm primùm deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abiêrant. Igitur Jugurtha, ubi armis virisque et pecuniâ spoliatus est, cùm ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursùs cœpit flectere animum suum, et ex malâ conscientiâ digna timere. Denique, multis diebus per dubitationem consumtis, cùm modò tædio rerum adversarum omnia bello potiora duceret; interdùm secum ipse reputaret, quàm gravis casus in servitium ex regno foret: multîs magnisque præsidiis nequicquàm perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ senatus, de provinciis consultus, Numidiam Metello decreverat. Per idem tempus Uticæ, fortè C. Mario per hostias diis supplicante, magna atque mirabilia portendi haruspex dixerat; proindè, quæ animo agitabat, fretus diis ageret: fortunam quàm sæpissumè experiretur; cuncta prosperè eventura. At illum jam anteà consulatûs ingens cupido exagitabat: ad quem capiendum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abundè erant; industria, probitas, militiæ magna scientia, animus bellì ingens, domì modicus, lubidinis et divitiarum victor, tantummodò gloriæ avidus. Sed is, natus et omnem pueritiam Arpini altus, ubi primùm ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græcâ facundia, neque urbanis munditiis, sese exercuit: ita inter artîs bonas integrum ingenium brevì adolevit. Ergo ubi primùm tribunatum militum à populo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus, facilè, notus, per omnîs tribus declaratur. Deindè ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quàm gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum, talis vir, (nam posteà ambitione præceps datus est,) consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregius, factis erat, quin is indignus illo honore, et quasi pollutus haberetur. Igitur, ubi Marius haruspicis dicta eòdem intendere videt, quò cupido animi hortabatur; ab Metello, petundi gratiâ, missionem rogat; cui quamquàm virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemtor

animus, et superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primùm commotus insolitâ re, mirari ejus consilium, et quasi per amicitiam monere, nè tam prava inciperet, neu super fortunam animum gereret: *non omnia omnibus cupienda esse:* debere illi res suas satìs placere: postremò, caveret id petere à populo Romano, quod illi jure negaretur. Postquàm hæc atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit, ubi primùm potuisset per negotia publica, facturum sese, quæ peteret. Ac posteà sæpiùs eadem postulanti fertur dixisse, nè festinaret abire; satìs maturè illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx.: quæ res Marium, cùm pro honore, quem affectabat, tùm contra Metellum, vehementèr accenderat. Ita cupidine atque irâ, pessumis consultoribus, grassari: neque facto ullo, neque dicto, abstinere, quod modò ambitiosum foret: milites, quibus in hybernis præerat, laxiore imperio, quàm anteà habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminosè simul et magnificè de bello loqui: dimidia pars exercitûs sibi permitteretur: paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consultò trahi, quòd, homo inanis, et superbiæ regiæ, imperio nimìs gauderet. Quæ omnia illis eò firmiora videbantur, quòd diuturnitate belli res familiarìs corruperant: et animo cupienti nihil satìs festinatur. Erat prætereà in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Manastabalis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento hæredem secundum scripserat, morbis confectus, et ob eam causam mente paululùm imminutâ. Cui Metellus petenti, more regum, utì sellam juxtà poneret, item posteà, custodiæ causâ, turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: honorem, quòd eorum modò foret, quos populus Romanus reges appellavisset; præsidium, quòd contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, utì contumeliarum in imperatorem cum suo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animo parùm valido secundâ oratione extollit: illum regem, virum ingentem, Masinissæ nepotem esse: si Jugurtha captus aut occisus foret, imperium Numidiæ sine morâ habitu-

rum: id adeò maturè posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque et illum, et equites Romanos, milites et negotiatores, alios ipse, plerosque pacis spes, impellit, utì Romam ad suos necessarios asperè in Metellum de bello scribant; Marium imperatorem poscant. Sic illi à multis mortalibus honestissumâ suffragatione consulatus petebatur. Simul eâ tempestate plebes, nobilitate fusâ per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncto procedere. Interìm Jugurtha, postquàm, omissâ deditione, bellum incipit, cum magnâ curâ parere omnia, festinare, cogere exercitum; civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia, affectare; communire suos locos; arma, tela, aliaque, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari; servitia Romanorum allicere, et eos ipsos, qui in præsidiis erant, pecuniâ tentare: prorsùs nihil intactum, neque quietum pati; cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quò Metellus initio, Jugurthâ pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis suppliciis, neque anteà voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: (nam vulgus, utì plerumque solet, et maxumè Numidarum, ingenio mobili, seditiosum, atque discordiosum, erat cupidum novarum rerum, quieti et otio advorsum:) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt; quòd is, festus celebratusque per omnem Africam, ludum et lasciviam magìs, quàm formidinem, ostentabat. Sed, ubi tempus fuit, centuriones, tribunosque militarìs, et ipsum præfectum oppidi L. Turpilium Silanum, alius alium domos suas invitant: eos omnîs, præter Turpilium, inter epulas obtruncant; posteà milites palantes, inermes, quippe in tali die, ac sine imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit; pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati; quîs acta consiliumque ignorantibus, tumultus ipse et res novæ satìs placebant. Romani milites, improviso metu, incerti ignarique quid potissumùm facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi signa et scuta erant: præsidium hostium, portæ antè clausæ fugam prohibebant; ad hoc mulieres puerique pro tectis ædificiorum saxa, et alia, quæ locus præbebat, certatìm mittere. Ita neque caveri anceps malum, neque à fortissimis infirmissumo generi resisti posse; juxtà boni malique, strenui

et imbelles, inulti obtruncati. In eâ tantâ asperitate, sævissumis Numidis, et oppido undique clauso, Turpilius præfectus, unus ex omnibus Italicis, profugit intactus: id misericordiâne hospitis, an pactione, an casu, ira evenerit, parùm comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integrâ famâ potior fuit, improbus intestabilisque videtur. Metellus, postquàm de rebus Vaccæ actis comperit; paulisper mœstus, è conspectu abit: dein, ubi ira et ægritudo permixta sunt, cum maxumâ curâ ultum ire injurias festinat. Legionem, cum quâ hyemabat, et, quàm plurimos potest, Numidas equites, pariter cum occasu solis expeditos educit: et posterâ die circiter horam tertiam pervenit in quamdam planitiem, locis paulò superioribus circumventam. Ibi milites, fessos itineris magnitudine, et jam abnuentes omnia, docet, oppidum Vaccam non ampliùs mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati; dum pro civibus suis, viris fortissumis atque miserrumis, pœnas caperent. Prætereà prædam benignè ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quàm artissumè ire, et signa occultare, jubet. Vaccenses ubi animadvertêre ad se vorsùm exercitum pergere; primò, utì res erat, Metellum esse rati, portas clausêre; dein, ubi neque agros vastari, et eos, qui brimi aderant, Numidas equites vident, rursùs Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repentè signo dato, alii vulgum effesum oppido cædere; alii ad portas festinare; pars turres capere; ira, atque spes prædæ, ampliùs, quàm lassitudo. posse. Ita Vaccenses biduum modò ex perfidiâ lætati; civitas magna et opulens pœnæ cuncta, aut prædæ, fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi, unum ex omnibus, profugisse suprà ostendimus, jussus à Metello causam dicere, postquàm sese parùm expurgat, condemnatus, verberatusque, capite pœnas solvit. Nam is civis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat; suspectusque regi, et ipse eum ·suspiciens, novas res cupere; ad perniciem ejus dolum quærere; diù noctùque fatigare animum; denique, omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, clarum ac-

ceptumque popularibus suis: qui plerumque seorsùm ab rege exercitum ductare, et omnîs res exsequi solitus erat, quæ Jugurthæ, fesso aut majoribus adstricto, superaverant; ex quo illi gloria opesque inventæ. Igitur, utriusque consilio, dies insidiis statuitur; cætera, utì res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hyberna Romanorum jussus habebat, ne ager, inultis hostibus, vastaretur. Is postquàm, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit; metusque rem impediebat; Bomilcar, simul cupidinibus incepta patrandi, et timore socii anxius, nè, omisso vetere consilio, novum quæreret, litteras ad eum per homines fidelîs mittit: in quîs mollitiem socordiamque viri accusare: testari deos, per quos juravisset: monere, nè præmia Metelli in pestem suam converteret: Jugurthæ exitium adesse; cæterùm suâne, an Metelli, virtute periret, id modò agitari; proindè reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet. Sed cùm eæ litteræ allatæ, fortè Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat; ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primò cura, dein, utì ægrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator, fidus acceptusque, et omnium consiliorum, nisi novissumi, particeps. Qui, postquàm allatas litteras audivit, ex consuetudine ratus operâ aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introït: dormiente illo, epistolam, super caput in pulvino temerè positam, sumit, ac perlegit; dein properè, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, pòst paulò experrectus, ubi neque epistolam reperit, et rem omnem, ut acta erat, ex perfugis cognovit; primò indicem persequi conatus: postquàm id frustrà fuit, Jugurtham placandi gratiâ accedit: quæ ipse paravisset, perfidiâ clientis sui, facere præventa: lacrumans, obtestatur per amicitiam, perque sua anteà fideliter acta, nè super tali scelere suspectum sese haberet. Ad ea rex, iliter atque animo gerebat, placidè respondit. Bomilcare, aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, iram oppresserat, nè quà ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Jugurthæ dies, aut nox ulla, quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori, satìs credere; civîs hostîsque juxtà metuere;

circumspectare omnia, et omni strepitu pavescere; alio atque alio loco sæpè contra decus regium, noctu requiescere: interdùm, somno excitus, arreptis armis, tumultum facere; ita formidine, quasi vecordiâ, exagitari. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris et indicio patefacto ex perfugis cognovit; rursùs, tamquam ad integrum bellum cuncta parat festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul et invisum, et offensum, sibi parùm idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volentia de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ anteà decori fuerat, invidiæ esse; at illi alteri generis humilitas favorem addiderat; cæterùm in utroque magìs studia partium, quàm bona, aut mala sua, moderata. Prætereà seditiosi magistratus vulgum exagitare: Metellum omnibus concionibus capitis arcessere; Marii virtutem in majus celebrare. Denique, plebes sic accensa, ut opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus, frequentarent Marium, et sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita, perculsâ nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur. Et posteà populus, à tribuno plebis, Manlio Mantino, rogatus, quem vellet cum Jugurthâ bellum gerere, frequens Marium jussit. Sed senatus paulò antè Metello Numidiam decreverat. Ea res frustrà fuit. Eodem tempore Jugurtha; amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat; cæteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum, profugerant; cùm neque bellum geri sine administris posset, et novorum fidem in tantâ perfidiâ veterum experiri periculosum duceret; varius incertusque agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum, satìs placebat; itinera præfectosque in dies mutare; modò advorsùm hostes, interdùm in solitudines pergere; sæpè in fugâ, at pòst paulò in armis, spem habere: dubitare, virtuti popularium an fidei minùs crederet. Ita, quocumquè intenderat, res advorsæ erant. Sed inter eas moras repentè se Metellus cum exercitu ostendit. Numidiæ ab Jugurthâ pro tempore parati instructique sunt; dein prœlium incipitur. Quâ in parte rex pugnæ affuit, ibi aliquandiù certatum: cæteri omnes ejus milites primo congressu pulsi

fugatique: Romani signorum et armorum, et aliquanto numero hostium, potiti. Nam fermè Numidas in omnibus prœliis magìs pedes, quàm arma tutata sunt. Eâ fugâ Jugurtha, impensiùs modò rebus suis diffidens, cum perfugis, et parte equitatûs, in solitudines, dein Thalam, pervenit, in oppidum magnum et opulentum; ubi plerique thesauri, filiorumque ejus multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquàm Metello comperta sunt; quamquàm inter Thalam flumenque proxumum, in spatio millium quinquaginta, loco arida atque vasta esse cognoverat; tamen, spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnîs asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levari jubet, nisi frumento dierum x.; cæterùm utrîs modò, et alia aquæ idonea, portari. Prætereà conquirit ex agris quàm plurimnm potest domiti pecoris: eoque imponit vasa cujusque modi, sed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc, finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quàm plurimum quisque aquæ portaret: diem locumque, ubi præstò forent, prædicit. Ipse ex flumine, quam proxumam aquam oppido esse suprà diximus, jumenta onerat. Eo modo instructus, ad Thalam proficiscitur. Dein ubi ad id loci ventum, quò Numidis præceperat; et castra posita munitaque sunt; tanta repentè cœlo missa vis aquæ dicitur, ut ea modò exercitui satìs superque foret. Prætereà commeatus spe amplior; quia Numidæ, sicuti plerique in novâ deditione, officia intenderant. Cæterùm milites, religione, pluviâ magìs usi: eaque res multum animis eorum addidit; nam rati sese diis immortalibus curæ esse. Dein postero die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magnâ atque insolitâ re perculsi, nihilò segniùs bellum parare: idem nostri facere. Sed rex, nihil jam Metello infectum credens, quippe qui omnia, arma, tela, loca, tempora, denique naturam ipsam, cæteris imperitantem, industriâ vicerat, cum liberis, et magnâ parte pecuniæ, ex oppido noctù profugit; neque posteà in ullo loco ampliùs unâ die, aut unâ nocte, moratus, simulabat sese nogotii gratiâ properare; cæterùm proditionem timebat, quam vitare posse celeritate

putabat. Nam talia consilia per otium et ex opportunitate capi At Metellus, ubi oppidanos prœlio intentos, simul oppidum et operibus et loco munitum, videt, vallo fossâque mœnia circumvenit. Dein jubet locis ex copiâ maxumè idoneis vineas agere; superque eas aggerem jacere; et, super aggerem impositis turribus, opus et administros tutari. Contra hæc oppidani festinare, parare; prorsùs ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo antè labore prœliisque fatigati, post dies quadraginta, quàm eò ventum erat, oppido modò potiti: præda omnis à perfugis corrupta. Hi, postquàm murum arietibus feriri, resque suas afflictas, vident, aurum argentumque, et alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino et epulis onerati, illaque, et domum, et semet igni corrumpunt; et quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pependère. Sed pariter cum captâ Thalâ legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes, utì præsidium præfectumque eò mitteret: Hamilcarem quendam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere; advorsùm quem neque imperia magistratuum, neque leges, valerent: nì id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios, fore. Nam Leptitani jam indè à principio belli Jugurthini ad Bestiam consulem, et posteà Romam, miserant, amicitiam societatemque rogatum. Dein, ubi ea impetrata, semper boni fidelesque mansère: et cuncta à Bestiâ, Albino, Metelloque imperata, gnavitèr fecerant. Itaque ab Imperatore facilè, quæ petebant, adepti. Emissæ eò cohortes Ligurûm quatuor, et C. Annius præfectus. Id oppidum ab Sidoniis conditum est; quos accepimus profugos, ob discordias civilìs, navibus in eos locos venisse: cæterùm situm inter duas Syrtìs, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus propè in extremâ Africâ, impares magnitudine, pari naturâ: quorum proxuma terræ præalta sunt, cætera, utì fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. Nam, ubi mare magnum esse et sævire ventis cœpit, limum arenamque et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrtes ab tractu nominatæ. Ejus civitatis lingua modò conversa connubio Numidarum: leges cultusque, pleraque Sidonica: quæ eò faciliùs retinebant,

quòd procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos et frequentem Numidiam multi vastique loci erant.

Sed, quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. Eam rem nos locus admonuit. Quâ tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuêre. Ager in medio arenosus, unâ specie: neque flumen, neque mons erat, qui finîs eorum discerneret; quæ res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit. Postquàm utrimque legiones, item classes, sæpè fusæ fugatæque, et alteri alteros aliquantùm attriverant; veriti, nê mox victos victoresque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsionem faciunt, utì certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur duo fratres Carthagine missi, quibus nomen Philænis erat, maturavêre iter pergere: Cyrenenses tardiùs iêre. Id socordiâne, an casu accideret, parùm cognovi. Cæterùm solet in locis illis tempestas haud secùs, atque in mari, retinere. Nam, ubi per loca æqualia, et nuda gignentium, ventus coörtus arenam humo excitavit, ea, magnâ vi agitata, ora oculosque implere: ita, prospectu impedito, morari iter. Postquàm Cyrenenses aliquantò posteriores se esse vident, et ob rem corruptam domì pœnas metuunt, criminari Carthaginienses, ante tempus domo digressos, conturbare rem; denique omnia malle quàm victi abire. Sed cùm Pœni aliam conditionem, tantummoda æquam, peterent, Græci optionem Carthaginiensium faciunt; utì vel illi, quos finîs populo sua peterent, ibi vivi obruerentur; vel eàdem conditione sese, quem in locum vellent, processuros. Philæni, conditione probatâ, seque vitamque suam reipublicæ condonavêre: ita vivi obruti. Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecravêre: aliique illis domì honore instituti. Nunc ad rem redeo.

Jugurtha postquàm, amissâ Thalâ, nihil satìs firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum incultumque, et eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit; ac paulatìm

consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proxumos magnis muneribus, et majoribus promissis, ad studium sui perducit: quîs adjutoribus regem aggressus, impellit, utì advorsùm Romanos bellum suscipiat. Id eà gratiâ facilius proniusque fuit, quòd Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat, fœdus et amicitiam petitum. Quam rem opportunissumam, incepto bello, pauci impediverant, cæci avaritiâ, quîs omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Etiam anteà Jugurthæ filia Bocchi nupserat. Verùm ea necessitudo apud Numidas Maurosque levis ducitur: quòd singuli, pro opibus, quisque quàm plurimas uxores, denas alii, alii plures, habeant; sed reges eò ampliùs. Ita animus multitudine distrahitur: nullam pro sociâ obtinet: paritèr omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide datà et acceptâ, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit; Romanos injustos, profundâ avaritiâ, communes omnium hostìs esse: eandem illos causam belli cum Boccho habere, quàm secum, et cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi; quìs omnia regna advorsa sint: tum sese, paulò antè Carthaginienses, item regem Persen, pòst, utì quisque opulentissimus videatur, ità Romanos hostem fore. His atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituunt: quòd ibi Q. Metellus prædam captivosque et impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut captâ urbe, operæ pretium fore; aut, si Romanos auxilio suis venisset, prœlio sese certaturos. Nam callidus id modò festinabat, Bocchi pacem imminuere; nè, moras agitando, aliud, quàm, bellum, mallet. Imperator postquàm de regum societate cognovit, non temerè, neque, utì sæpè, jam victo Jugurthâ, consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit; cæterùm, haud procul ab Cirtâ, castris munitis, reges opperitur; melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interìm Româ per litteras fit certior, Mario provinciam Numidiam datam: nam consulem factum jam anteà acceperat. Quibus rebus, supra bonum atque honestum, perculsus, neque lacrymas tenere, neque moderari linguam; vir egregius

in aliis artibus, nimìs molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vortebant; alii, bonum ingenium contumeliâ accensum esse; multi, quòd jam parta victoria ex manibus eriperetur: nobis satìs cognitum, illum magìs honore Marii, quàm injuriâ suâ, excruciatum; neque tam anxiè laturum fuisse, si adempta provincia alii, quàm Mario, traderetur. Igitur eo dolore impeditus, et quia stultitiæ videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, nè sine causâ hostis populo Romano fieret: habere eum magnam copiam societatis amicitiæque conjungendæ, quæ potior bello esset: quamquàm opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facilè, cæterùm ægurrumè desinere: non in ejusdem potestate initium ejus et finem esse: incipere cuivis etiam ignavo licere; deponi, cùm victores velint. Proindè sibi regnoque suo consuleret; neu florentìs res suas cum Jugurthæ perditis misceret. Ad ea rex satìs placidè verba facit: sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri: si eadem illi copia fieret, omnia conventura. Rursùs imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. Ille probare partìm, alia abnuere. Eo modo, sæpè ab utroque missis remissisque nunciis, tempus procedere, et ex Metelli voluntate, bellum intactum trahi.

At Marius, utì supra diximus, cupientissimâ plebe consul factus, postquàm ei provinciam Numidiam populus jussit, anteà jam infestus nobilitati, tum vero multus atque ferox instare: singulos modò, modò universos lædere: dictitare, sese consulatum ex victis illis spolia cepisse: alia prætereà magnifica pro se, et illis dolentia. Interìm, quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum; auxilia à populis, et regibus, sociisque accersere; prætereà ex Latio fortissumum quemque, plerosque militiâ, paucos famâ cognitos, accire, et, ambiundo, cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi senatus, quamquàm advorsus erat, de ullo negotio negare audebat: cæterùm supplementum etiam lætus decreverat; quia, neque plebi militia volenti putabatur, et Marius aut belli usum, aut studia vulgi amissurus. Sed ea res frustrà sperata: tanta lubido cum Mario eundi plerosque invaserat. Sese quis-

que prædâ locupletem fore, victorem domum rediturum. Alia hujuscemodi animis trahebant; et eos non paulùm oratione suâ Marius arrexerat. Nam postquàm, omnibus, quæ postulaverat, decretis, milites scribere vult, hortandi causâ, simul et nobilitatem, utì consueverat, exagitandi, concionem populi advocavit. Deindè hoc modo disseruit:

Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium à vobis petere, et, postquàm adepti sunt, gerere: primò industrios, supplices, modicos, esse: dehinc per ignaviam et superbiam ætatem agere. Sed mihi contrà videtur: nam, quò universa respublica pluris est quàm consulatus aut prætura, eò majore curâ illam administrari, quàm hæc peti, debere. Neque me fallit, quantum, cum maxumo beneficio vestro, negotii sustineam. Bellum parare, simul et ærario parcere; cogere ad militiam eos, quos nolis offendere: domì forìsque omnia curare: et ea agere inter invidos, occursantîs, factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquêre, vetus nobilitas, majorûm facta fortia, cognatorum et affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est et virtute, et innocentiâ tutari; nam alia infirma sunt. Et illud intelligo. Quirites, omnium ora in me conversa esse; æquos bonosque favere; quippe benefacta mea reipublicæ procedunt: nobilitatem locum invadendi quærere. Quò mihi acriùs adnitendum est, utì neque vos capiamini, et illi frustrà sint, Ita ad hoc ætatis à pueritiâ fui, ut omnîs labores, pericula consueta habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuitò faciebam, ea utì, acceptâ mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulavêre: mihi, qui omnem ætatem in optumis artibus egi, benè facere jam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Jugurthâ jussistis: quam rem nobilitas ægerrumè tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium, mittatis; hominem veteris prosapiæ ac multarum imaginum, et nullius stipendii: scilicèt, ut in tantâ re, ignarus omnium, trepi-

det, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii sui. Ita plerumquè evenit; uti, quem vos imperare jussistis, is sibi imperatorem alium quærat. At ego scio, Quirites, qui, postquàm consules facti sunt, acta majorûm, et Græcorum militaria præcepta, legere cœperint; homines præposteri! Nam gerere, quàm fieri, tempore posterius, re atque usu prius, est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbiâ me hominem novum. Quæ illi audire et legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi: quæ illi litteris, ea ego militando didici. Nunc vos existumate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam; ego illorum ignaviam. Mihi fortunæ, illis probra objectantur. Quamquàm ego naturam unam et communem omnium existumo; sed fortissumum quemque generosissumum esse. Ac si jam ex patribus Albini aut Bestiæ quæri posset, mene, an illos, ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quàm optumos voluisse? Quòd si jure me despiciunt, faciant idem majoribus suis; quibus, utì mihi, ex virtute nobilitas cœpit. Invident honori meo: ergo invideant labori, innocentiæ, periculis etiam meis; quoniam per hæc illum cepi. Verum homines corrupti superbiâ ita ætatem agunt, quasi honores vestros contemnant; ita hos petunt, quasi honestè vixerint. Næ illi falsi sunt, qui diversissumas res pariter exspectant, ignaviæ voluptatem, et præmia, virtutis. Atque etiam, cùm apud vos aut in senatu, verba faciunt, pleràque oratione majores suos extollunt: eorum fortia facta memorando, clariores sese putant: quod contrà est. Nam, quantò vita illorum præclarior, tantò horum socordia flagitiosior. Et profectò ita se res habet: majorûm gloria posteris lumen est; neque bona neque mala eorum in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites: verùm id, quod multò præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quàm iniqui sint. Quod ex alienâ virtute sibi arrogant, id mihi ex meâ non concedunt: scilicèt, quia imagines non habeo, et quia mihi nova nobilitas est: quam certè peperisse melius est, quàm acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si jam mihi respondere velint, abundè illis facundam et compositam

orationem fore. Sed in maxumo vestro beneficio, cùm omnibus locis me vosque maledictis lacerent, non placuit reticere, nè quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidam, ex animi sententiâ, nulla oratio lædere potest: quippe vera, necesse est benè prædicet: falsam vita moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem et maxumum negotium imposuistis; etiam atque etiam reputate, num id pœnitendum sit. Nan possum, fidei causâ, imagines, neque triumphos, aut consulatus, majorûm meorum ostentare: at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia dona militaria, præterea cicatrices advorso corpore: hæ sunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hæreditate relicta, ut illa illis; sed quæ ego plurimis meis laboribus et periculis quæsivi. Non sunt composita verba mea; parùm id facio; ipsa se virtus satìs ostendit; illis artificio opus est, utì turpia facta oratione tegant. Neque litteras Græcas didici: parùm placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa multò optuma reipublicæ doctus sum; hostîs ferire; præsidia agitare; nihil metuere, nisi turpem famam; hyemem et æstatem juxtà pati; humì requiescere; eodem tempore inopiam et laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor: neque illos artè colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium. Namque, cùm tutè per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, hoc est dominum, non imperatorem, esse. Hæc, atque talia, majores vestri faciundo, seque remque publicam celebravêre: quîs nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos, illorum æmulos, contemnit; et omnîs honores, non ex merito, sed quasi debitos, à vobis repetit. Cæterùm homines superbissumi procul errant. Majores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquêre; divitias, imagines, memoriam sui præclaram: virtutem non reliquêre; neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me et incultis moribus aiunt; quia parùm scitè convivium exorno; neque histrionem ullum, neque pluris pretii coquum, quàm villicum, habeo. Quæ mihi lubet confiteri, Quirites. Nam et ex parente meo, et ex aliis sanctis viris, ita accepi: munditias mulieribus, vi

ris laborem, convenire; omnibusque bonis oportere plus gloriæ, quàm divitiarum, esse; arma, non supellectilem, decori esse. Quin ergo, quod juvat, quod carum æstumant, id semper faciant: ament, potent: ubi adolescentiam habuêre, ibi senectutem agant, in conviviis, dediti ventri, et turpissumæ parti corporis: sudorem, pulverem, et alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verùm non ita est: nam, ubi se flagitiis dedecoravêre turpissumi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita injustissumè luxuria et ignavia, pessumæ artes, illis, qui coluêre eas, nihil officiunt; reipublicæ innoxiæ cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia, poscebant, respondi: pauca de republicâ loquar. Primùm omnium, de Numidiâ bonum habetote animum, Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Jugurtham tutata sunt, omnia removistis, avaritiam, imperitiam, superbiam. Dein exercitus ibi est locorum sciens, sed meherculè magìs strenuus, quàm felix. Nam magna pars ejus avaritiâ aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris ætas est, adnitimini mecum, et capessite rempublicam: neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbiâ, metus ceperit. Egomet, in agmine, in prœlio, consultor idem, et socius periculi, vobiscum adero; meque vosque in omnibus rebus juxtà geram. Et profectò, diis juvantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia aut procul essent, tamen omnìs bonos reipublicæ subvenire decet. Etenim nemo ignaviâ immortalis factus: neque quisquam parens liberis, ut æterni forent, optavit: magìs, utì boni honestique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abundè dictum puto.

Hujuscemodi oratione habitâ; Marius, postquàm plebis animos arrectos videt, properè commeatu, stipendio, armis, aliisque utilibus navìs onerat. Cum his A. Manlium legatum proficisci jubet. Ipse intereà milites scribere, non more majorûm, neque ex classibus, sed utì cujusque lubido erat, capite censos plerosque. Id factum alii inopiâ bonorum, alii per ambitionem consulis memo-

rabant, quòd ab eo genere celebratus auctusque erat; et homini potentiam quærenti egentissumus quisque opportunissumus; cui neque sua curæ (quippe quæ nulla sunt,) et omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum aliquantò majore numero, quàm decretum orat, in Africam profectus, paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur à P. Rutilio legato: nam Metellus conspectum Marii fugerat, nè videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat. Sed consul, expletis legionibus cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem et prædâ onustum proficiscitur. Omnia ibi capta militibus donat. Dein castella et oppida naturâ et viris parùm munita aggreditur: prœlia multa, cæterùm alia levia aliis locis facere. Interìm novi milites sine metu pugnæ adesse: videre fugientîs capi, aut occidi; fortissumum quemque tutissumum; armis libertatem, patriam, parentesque, et alia omnia, tegi: gloriam atque divitias quæri. Sic brevi satio novi veteresque coaluêre, et virtus omnium æqualis facta. At reges, ubi de adventu Marii cognoverunt, diversi in locos difficiles abeunt; ita Jugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostîs invadi posse: Romanos, sicuti plerosque, remoto metu, laxiùs licentiùsque, futuros. Metellus intereà Romam profectus, contra spem suam, lætissumis animis excipitur: plebi patribusque, postquàm invidia decesserat, juxtà carus. Sed Marius impigrè prudenterque suorum et hostium res pariter attendere: cognoscere quid boni utrisque, aut contrà esset; explorare itinera regum: consilia et insidias eorum antevenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum, pati. Itaque et Gætulos, et Jugurtham, ex sociis nostris prædam agentes, sæpè, aggressus in itinere, fuderat; ipsumque regem, haud procul ab oppido Cirtâ, armis exuerat. Quæ postquàm gloriosa modò, neque belli patrandi, cognovit: statuit urbîs, quæ viris aut loco pro hostibus, et advorsùm se, opportunissumæ erant, singulas circumvenire: ita Jugurtham aut præsidiis nudatum, si ea pateretur, aut prœlio certaturum. Nam Bocchus nuncios sæpè ad eum miserat, velle populi Romani amicitiam, nè quid ab se hostile timeret. Id simulaveritne, quò improvisus gravior accederet, an, mobilitate ingenii, pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum est. Sed consul,

utì statuerat, oppida castellaque munita adire: partìm vi, alia metu, aut præmia ostentando, avertere ab hostibus. Ac primò mediocria gerebat, existumans Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed, ubi illum procul abesse, et aliis negotiis intentum, accepit; majora et magìs aspera aggredi tempus visum est. Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum atque valens, nomine Capsa; cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, levi imperio, et ob ea fidelissumi, habebantur; muniti advorsùm hostes non mœnibus modò, et armis atque viris, verùm etiam multò magìs locorum asperitate. Nam, præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicut omnium ferarum, inopiâ cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciosa, siti magìs, quàm aliâ re, accenditur. Ejus potiundi Marium maxima cupido invaserat, cùm propter usum belli, tùm quia res aspera videbatur: et Metellus oppidum Thalam magnâ gloriâ ceperat, haud dissimiliter situm munitumque; nisi quòd apud Thalam non longè mœnibus aliquot fontes erant. Capsenses unâ modò, atque eâ intra oppidum, jugi aquâ, cæterà pluviâ utebantur. Id ibique, et in omni Africâ, qui procul à mari incultiùs agebant, eò faciliùs tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte et ferina carne vescebantur, et neque salem, neque alia gulæ irritamenta, quærebant. Cibus illis advorsùm famem et sitim, non lubidini, neque luxuriæ, erat. Igitur consul, omnibus exploratis; credo, diis fretus; (nam contra tantas difficultates consilio satìs providere non poterat; quippe etiam frumenti inopiâ tentabatur; quòd Numidæ pabulo pecoris magìs, quàm arvo student: et quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant; ager autem aridus et frugum vacuus eà tempestate; nam æstatis extremum erat;) tamen, pro rei copià, satìs providenter exornat; pecus omne, quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium et commeatum locaverat, ire jubet; dicitque se prædabundum post pactus dies eodèm venturum. Sic, incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanaïm. Cæterùm in itinere

quotidiè pecus exercitui per centurias, item turmas, æqualiter distribuerat; et, ex coriis utres utì fierent, curabat: simul et inopiam frumenti lenire, et, ignaris omnibus, parare, quæ mox usui forent; denique, sexto die, cùm ad flumen ventum est, maxuma vis utrium effecta. Ibi, castris levi munimento positis, milites cibum capere; atque, utì simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus sarcinis abjectis, aquâ modò seque et jumenta onerare. Dein, postquàm tempus visum, castris egreditur; noctemque totam itinere facto, consedit: idem proxumâ facit. Dein tertiâ, multò ante lucis adventum, pervenit in locum tumulosum, ab Capsâ non ampliùs duûm millium intervallo; ibique, quàm occultissumè potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed, ubì dies cœpit; et Numidæ, nihil hostile metuentes, multì oppido egressi; repentè omnem equitatum, et cum his velocissumos pedites, cursu tendere ad Capsam, et portas obsidere, jubet; deinde ipse intentus properè sequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquàm oppidani cognovère; res trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coëgere, uti deditionem facerent. Cæterùm oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti; alii omnes venumdati: præda militibus divisa. Id facinus contra jus belli, non avaritiâ, neque scelere consulis, admissum; sed, quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, antè neque beneficio, neque metu coërcitum. Postquàm tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patravit; magnus et clarus anteà, major atque clarior haberi cœpit. Omnia non benè consulta in virtutem trahebantur: milites, modesto imperio habiti, simul et locupletes, ap cœlum ferre: Numidæ magis, quàm mortalem, timere: postremò, socii atque hostes credere, illi aut mentem divinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res benè evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit; plura, deserta propter Capsensium miserias, igni corrupit. Luctu atque cæde omnia complentur. Denique, multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eâdem asperitate, quà Capsensium, cæterùm haud secùs diffici-

lem. Namque haud longè à flumine Muluchâ, quod Jugurthæ Bocchique regnum disjungebat, erat inter cæteram planitiem mons saxeus, mediocri castello, satìs patens, immensùm editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnia natura, velut opere atque consulto, præceps. Quem locum Marius, quòd ibi regis thesauri erant, summâ vi capere intendit: sed ea res sorte, quàm consilio, meliùs gesta. Nam castello virorum atque armorum satìs magna vis, et frumenti, et fons aquæ: aggeribus turribusque, et aliis machinationibus locus importunus. Iter castellanorum angustum admodùm, utrimque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustrà agebantur: nam, cùm eæ paulò processerant, igni aut lapidibus corrumpebantur. Milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci: neque inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut sauciari; cæteris metus augeri. At Marius, multis diebus et laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo, omitteretne inceptum, quoniam frustrà erat, an fortunam opperiretur, quâ sæpè prosperè usus fuerat. Quæ cùm multos dies noctesque æstuans agitaret; fortè quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod advorsum præliantibus erat, animadvertit inter saxa repentes cochleas: quarum cùm unam atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paulatìm propè ad isummum montis egressus est. Ubi, postquàm solitudinem intellexit, more humanæ cupidinis ignara visundi, animum vortit. Et fortè in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paulùm modò prona, dein flexa, atque aucta in altitudinem, quò cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modò, modò eminentibus saxis, nisus Ligus, castelli planitiem perscribit; quòd cuncti Numidæ intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eodèm regreditur, non temerè, ut adscenderat, sed tentans omnia et circumspiciens. Itaque Marium properè adit; acta edocet; hortatur, ab eâ parte, quâ ipse descenderat, castellum tentet; pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure promissa ejus cognitum ex præsentibus misit: quorum, utì cujusque

ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem renunciavêre. Consulis animus tamen paululùm arrectus. Itaque ex copiâ tubicinum et cornicinum, quinque numero quàm velocissumos delegit, et cum his, præsidio qui forent, quatuor centuriones: omnîsque Liguri parere jubet: et ei negotio proxumum diem constituit. Sed, ubi ex præcepto tempus visum; paratis compositisque omnibus, ad locum pergit. Cæterùm illi, qui centuriis præerant, prædocti ab duce, arma ornatumque mutaverant; capite atque pedibus nudis, utì prospectus nisusque per saxa faciliùs foret; super terga gladii et scuta; verùm ea Numidica, ex coriis, ponderis gratiâ simul, et, offensa, quò leniùs streperent. Igitur prægrediens Ligus saxa, et si quæ vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat; quibus allevati milites, faciliùs adscenderent: interdùm timidos insolentiâ itineris levare manu: ubi paulò asperior adscensus erat, singulos præ se inermes mittere: dein ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nisui videbantur potissumùm tentare: ac, sæpiùs eadem adscendens ac descendens, dein statìm digrediens, cæteris audaciam addere. Igitur diù multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab eâ parte; quòd omnes, sicut aliis diebus, advorsùm hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit: quamquàm toto die intentos prœlio Numidas habuerat; tum verò, cohortatus milites, et ipse extra vineas egressus, testudine actâ succedere, et simul hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminùs terrere. At Numidæ, sæpè anteà vineis Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sesse tutabantur; sed pro muro dies noctesque agitare: maledicere Romanis; ac Mario vecordiam objectare; militibus nostris Jugurthæ servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interìm, Romanis omnibus hostibusque prœlio intentis, magnâ vi utrimque, pro gloriâ atque imperio his, illis pro salute certantibus, repentè à tergo signa canere: ac primò mulieres, et pueri, qui visum processerant, fugere; deindè, utì quisque muro proxumus erat; postremò, cuncti armati inermesque. Quod ubi accidit: eò acriùs Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodò sauciare: dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriæ, certantes murum petere;

neque quemquam omnium prædâ morari. Sic fortè correcta Marii temeritas gloriam ex culpâ invenit.

Cæterùm, dum ea res geritur, L. Sulla, quæstor, cum magno equitatu in castra venit; quos utì ex Latio et à sociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneum visum est de naturâ cultuque ejus paucis dicere. Neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: et L. Sisenna, optumè et diligentissumè omnium qui ea res dixêre, persecutus, parùm mihi libero ore locutus videtur. Igitur; Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familia propè jam exstinctâ, majorum ignaviâ; litteris Græcis, atque Latinis juxtà, atque doctissumè eruditus: animo ingenti; cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestiùs consuli: facundus, callidus, et amicitiâ facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis; multarum rerum, ac maxumè pecuniæ, largitor; atque illi, felicissumo omnium ante civilem victoriam, numquam super industriam fortuna fuit: multique dubitavêre, fortior, an felicior esset. Nam, posteà quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magìs, an pigeat disserere. Igitur Sulla, utì suprà dictum est, postquàm in Africam atque in castra Marii cum equitatu venit rudis anteà et ignaris belli, sollertissumus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc, milites benignè appellare; multis rogantibus, aliis per se ipse dare, beneficia invitus accipere; sed ea properantiùs, quàm æs mutuum reddere: ipse ab nullo repetere: magìs id laborare, ut illi quàm plurimi deberent: joca atque seria cum humillumis agere. In operibus, in agmine, atque ad vigilias, multus adesse: neque interìm, quod prava ambitio solet, consulis, aut cujusquam boni, famam lædere: tantummodò neque consilio, neque manu, priorem alium pati: plerosque antevenire. Quibus rebus et artibus brevì Mario militibusque carissumus factus.

At Jugurtha, postquàm oppidum Capsam aliosque locos munitos et sibi utilìs, simul et magnam pecuniam, amiserat; ad Bocchum nuncios mittit, quàm primùm in Numidiam copias adduceret: prœlii faciundi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque

pacis rationes trahere; rursùs, ut anteà, proximos ejus donis corrumpit; ipsique Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Romani Africâ expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus, Bocchus cum magnâ multitudine Jugurtham accedit. Ita, amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hyberna proficiscentem, vix decimâ parte die reliquâ, ìnvadunt; rati noctem, quæ jam aderat, victis sibi munimento fore; et, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contrà, Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur, simul consul ex multis de hostium adventu cognovit, et ipsi hostes aderant; et priùs, quàm exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere; denique, antequàm signum, aut imperium ullum accipere quivit: equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque ullo more prœlii, sed catervatìm, utì quosque fors conglobaverat, in nostros incurrunt. Qui omnes, trepidi improviso metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientîs alios ab hostibus defensabant: pars equos adscendere, obviàm ire hostibus: pugna latrocinio magìs, quàm prœlio, similis fieri; sine signis, sine ordinibus, equites, pedites permixti, cædere alios, alios obtruncare; multos, contra adversos acerrumè pugnantes, ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma satìs tegere; quòd hostes numero plures, et undique circumfusi erant: denique Romani veteres, novique, et ob ea, scientes belli, si quos locus aut casus conjunxerat, orbes facere; atque ita, ab omnibus partibus simul tecti et instructi, hostium vim sustentabant. Neque in eo tam aspero negotio Marius territus, aut magìs, quàm anteà, demisso animo fuit; sed cum turmâ suâ, quam ex fortissumis magìs, quàm familiarissumis, paraverat, vagari passìm; ac modò laborantibus suis succurrere; modò hostìs, ubì confertissumi obstiterant, invadere: manu consulere militibus, quoniam imperitare, conturbatis omnibus, non poterat. Jamque dies consumptus erat; cùm tamen barbari nihil remittere; atque, utì reges præceperant, noctem pro se rati, acriùs instare. Tum Marius ex copiâ rerum consilium trahit; atque, utì suis receptui locus esset, collîs quos propinquos inter se occupat; quorum in uno, castris parùm amplo, fons

aquæ magnus erat; alter usui opportunus, quia, magnâ parte editus, et præceps, pauca munimenta quærebat. Cæterùm apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse milites dispersos paulatìm, neque minùs hostibus conturbatis, in unum contrahit; dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prœlio deterrentur: neque tamen suos longiùs abire sinunt; sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi consedêre. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari, more suo, lætari, exsultare, strepere vocibus: et ipsi duces feroces, quòd non fugêre; ac pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis, ex tenebris et editioribus locis, facilia visu, magnoque hortamento erant. Plurimùm verò Marius imperitiâ hostium confirmatus, quàm maxumum silentium haberi jubet; nè signa quidem, utì per vigilias solebant, capere: dein, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, ac paulò antè somno captis, de improviso vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tubicines, simul omnîs signa canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri atque Gætuli, ignoto atque horribili sonitu repentè exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere aut providere quidquam, poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formido, quasi vecordia, ceperat: denique, omnes fusi fugatique: arma et signa militaria pleraque capta: pluresque eo prœlio, quàm omnibus superioribus, interempti; nam somno et metu insolito impedita fuga. Dein Marius, utì cœperat, in hyberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritumis agere decreverat; neque tamen victoriâ socors aut insolens factus; sed pariter, atque in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextimos; in sinistrâ parte A. Manlius, cum funditoribus et sagittariis, prætereà cohortes Ligurum, curabat: primos et extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, regionum scientissumi, hostium iter explorabant. Simul consul, quasi nullo imposito, omnia providere; apud omnîs adesse; laudare, increpare merentîs. Ipse, armatus intentusque, item milites cogebat: neque secùs, atque iter faceret, castra munire, excubitum in

portis cohortis ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere: prætereà alios super vallum in munimentis locare; vigilias ipse circuire, non tam diffidentia futuri, quæ imperavisset, quàm utì militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sanè Marius, illoque et aliis temporibus Jugurthini belli, pudore magìs, quàm malo, exercitum coërcebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant; pars, quòd à pueritiâ consuetam duritiem, et alia, quæ cæteri miserias vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen respublica pariter, ac sævissumo imperio, benè atque decorè gesta. Igitur quarto denique die, haud longè ab oppido Cirtâ, simul undique speculatores citi sese ostendunt; quâ re hostis adesse intelligitur. Sed quia divorsi redeuntes, alius ab aliâ parte, atque omnes idem significabant; consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, advorsùm omnia paratus, ibidem opperitur. Igitur Jugurtham spes frustrata; qui copias in quatuor partîs distribuerat, ratus ex omnibus æquè aliquos ab tergo hostibus venturos. Interìm Sulla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatìm et quàm maxumè confertis equis ipseque aliique Mauros invadunt; cæteri, in loco manentes, ab jaculis eminùs emissis corpora tegere, et, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites prœliantur; Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat; neque in priore pugnâ, in itinere morati, adfuerant; postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quòd ibi Jugurtha cum plurimis erat. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clàm cum paucis ad pedites convortit; ibi Latinè (nam apud Numantiam loqui didicerat,) exclamat: *Nostris frustrà pugnare: paulò antè Marium suâ manu interfectum:* simul gladium sanguine oblĭtum ostendere, quem in pugnâ, satìs impigrè occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites accepêre; magìs atrocitate rei, quàm fide nuncii, terrentur: simulque barbari animos tollere, et in perculsos Romanos acriùs, incedere. Jamque paulùm à fugâ aberat; cùm Sulla, profligatis iis, quos advorsùm ìerat, rediens, ab latere Mauros incurrit. Bocchus statìm avertitur. At Jugurtha; dum sustentare suos, et propè jam adeptam victoriam retinere, cupit;

circumventus ab equitibus dextrâ; sinistrâ omnibus occisis; solus, inter tela hostium, vitabundus erumpit. Atque interìm Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. Denique hostes jam undique fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus: sequi, fugere; occīdi, capi; equi atque viri afflicti; ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti modò, ac statim concidere; postremò omnia, quà visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus; et inter ea humus infecta sanguine. Posteà loci consul, haud dubiè jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quò initio profectus intenderat. Eò post diem quintum, quàm iterùm barbari malè pugnaverant, legati à Boccho veniunt; qui regis verbis à Mario petivêre, duos quàm fidissumos ad eum mitteret: velle de suo et de populi Romani commodo cum iis disserere. Ille statìm L. Sullam et A. Manlium ire jubet. Qui quamquàm acciti ibant: tamen placuit verba apud regem facere: ingenium aut avorsum utì flecterent; aut cupidum pacis vehementiùs accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati, à Manlio concessum, pauca verba hujuscemodi locutus:

Rex Bocche, magna lætitia nobis est, cùm te talem virum dii monuêre, utì aliquando pacem, quàm bellum, malles; neu te optumum, cum pessumo omnium Jugurthâ miscendo, commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem et illum sceleratissumum persequi. Ad hoc, populo Romano, jam à principio inopi, meliùs visum, amicos, quàm servos, quærere; tutius rati, volentibus, quàm coactis imperitare. Tibi verò nulla opportunior amicitia nostrâ: primùm, quòd procul absumus; in quo offensæ minimum; gratia par, ac si propè adessemus; dein, quòd parentes abundè habemus; amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium, satìs fuit. Atque hoc utinam à principio tibi placuisset! Profectò ex populo Romano ad hoc tempus multò plura bona accepisses, quàm mala perpessus es. Sed, quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit: qui scilicèt placuit et vir et gratiam nostram experiri: nunc, quandò per illar licet, festina, atque, utì cœpisti, perge: multa atque opportuna habes, quò faciliùs errata officiis superes. Postremò,

hoc in pectus tuum demitte, numquam populum Romanum beneficiis victum esse. Nam, bello quid valeat, tute scis.

Ad ea Bocchus placidè, et benignè simul, pauca pro delicto suo verba facit: "Se non hostili animo, sed ob regnum tudandum, arma cepisse. Nam Numidiæ partem, unde Jugurtham expulerat, jure belli suam factam: eam vastari à Mario pati nequivisse. Præctereà, missis anteà Romam legatis, repulsum ab amicitiâ. Cæterùm vetera omittere; ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum missurum." Dein, copiâ factâ, animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha, cognitâ legatione Sullæ et Manlii, metuens id quod parabatur, donis corruperat. Marius intereà, exercitu in hybernaculis composito, cum expeditis cohortibus et parte equitatûs proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quò Jugurtha perfugas omnîs præsidium imposuerat. Tum rursùs Bocchus; seu reputando quæ sibi duobus prœliis evenerant; seu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat; ex omni copiâ necessariorum quinque delegit, quorum et fides cognita, et ingenia validissuma erant: eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam, legatos ire jubet: agendarum rerum, et quocumque modo belli componendi, licentiam ipsis permittit. Illi maturè ad hyberna Romanorum proficiscuntur. Dein, à Gætulis latronibus in itinere circumventi spoliatique, pavidi, sine decore ad Sullam profugiunt; quem consul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, utì meriti erant, sed accuratè et liberaliter habuit. Quâ re barbari et famam Romanorum avaritiæ falsam, et Sullam, ob munificentiam in sese, amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate hebebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, ut fautor consultorque sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, et alia, quæ aut utilia aut benevolentia esse credebant, oratione extollunt: dein, Sullâ omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud senatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiuntur. Marius postquàm, infecto, quò intenderat

negotio, Cirtam redit. De adventu legatorum certior factus, illosque et Sullam venire jubet, itemque L. Bellienum prætorem Uticâ, prætereà omnìs undique senatorii ordinis; quibuscum mandata Bocchi cognoscit: in quibus, legatis potestas eundi Romam fit: ab consule intereà induciæ postulabantur. Ea Sullæ et plerisque placuêre: pauci ferociùs decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ et mobiles semper in advorsa mutant. Cæterùm Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum Cn. Octavio Rufone, qui quæstor stipendium in Africam portaverat; duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cùm cætera, tùm maxumè benignitatem et studium Sullæ, accepit. Romæque legatis ejus, postquàm errâsse regem, et Jugurthæ scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam et fœdus petentibus hoc modo respondetur:

S. P. Q. R. beneficii et injuriæ memor esse solet. Cæterùm Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit. Fœdus et amicitia dabuntur, cùm meruerit.

Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras à Mario petivit, utì Sullam ad se mitteret; cujus arbitratu communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præsidio equitum atque peditum, funditorumque Baleariûm: prætereà iêre sagittarii, et cohors Peligna cum velitaribus armis itineris properandi causâ: neque his secùs, atque aliis armis, advorsùs tela hostium, quòd ea levia sunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repentè in campis patentibus cum mille non ampliùs equitibus sese ostendit: qui, temerè et effusè euntes, Sullæ aliisque omnibus et numerum ampliorem vero, et hostilem metum efficiebant. Igitur sese quisque expedire; arma atque tela tentare; intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, et advorsùm eos, quos sæpè vicerant. Interìm equites, exploratum præmissi, rem, ut erat, quietam nunciant. Volux, adveniens, quæstorem appellat; se à patre Boccho obviàm illis, simul et præsidio, missum. Dein eum et proxumum diem sine metu conjuncti eunt. Pòst, ubi castra locata, et diei vesper erat, repentè Maurus, incerto vultu, pavens, ad Sullam accurrit; dicitque sibi ex speculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul

abesse: simul, utì noctu clàm secum profugeret, rogat atque hortatur. Ille animo feroci negat se totiès fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satìs credere: etiam si certa pestis adesset, mansurum potiùs, quàm, proditis quos ducebat, turpi fugâ incertæ, ac forsitan pòst paulò morbo interituræ, vitæ parceret. Cæterùm ab eodem monitus, utì noctu proficiscerentur, consilium adprobat: ac statìm milites cœnatos esse in castris, ignìsque quàm creberrumos fieri, dein primâ vigiliâ silentio egredi, jubet. Jamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, cùm equites Mauri nunciant, Jugurtham, circiter duûm millium intervallo, ante eos consedisse. Quod postquàm auditum est, tum verò ingens metus nostros invadit; credere se proditos à Voluce, et insidiis circumventos. Ac fuère qui dicerent, manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sulla, quamquàm eadem existumabat, tamen ab injuriâ Maurum prohibet; suos hortatur, utì fortem animum gererent: sæpè antè paucis strenuis advorsùs multitudinem benè pugnatum: quantò sibi in prœlio minùs pepercissent, tantò tutiores fore: nec decere quemquam, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, et in maxumo omnium metu nudùm et cæcum corpus ad hostìs vortere. Dein Volucem, quoniam hostilia faceret, Jovem maxumum obtestatus, utì sceleris atque perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire jubet. Ille lacrumans orare, nè ea crederet: nihil dolo factum, ac magìs calliditate Jugurthæ: cui, videlicet, spaculanti iter suum cognitum esset. Cæterùm, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, et spes opesque ejus ex patre suo penderent, credere illum nihil palàm ausurum, cùm ipse filius testis adesset. Quare optumum factum videri, per media ejus castra palàm transire; sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sullâ iturum. Ea res, ut in tali negotio, probata: ac statìm profecti, quia de improviso accesserant, dubio atque hæsitante Jugurthâ, incolumìs transeunt. Dein paucis diebus, quò ire intenderant, perventum est. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multùm et familiariter agebat; præmissus ab Jugurthâ, postquàm Sullam accitum audiêrat, orator, et subdolè speculatum

Bocchi consilia. Prætereà Dabar, Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, cæterùm materno genere impar, (nam pater ejus ex concubinâ ortus erat,) Mauro ob ingenii multa bona carus acceptusque; quem Bocchus, fidum esse Romanis multis anteà tempestatibus expertus, illicò ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese facere, quæ populus Romanus vellet: colloquio diem, locum, tempus, ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Jugurthæ legatum pertimesceret; quò res communis licentiùs gereretur: nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magìs Punicâ fide, quàm ob ea quæ prædicabat, simul Romanos et Numidam spe pacis attinuisse; multumque cum animo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam, traderet: lubidinem advorsùm nos, metum pro nobis, suasisse. Igitur Sulla respondit, pauca se coram Aspare locuturum: cætera occultè, aut nullo, aut quàm paucissumis præsentibus: simul edocet quæ sibi responderentur. Postquàm, sicuti voluerant, congressi: dicit, se missum à consule venisse quæsitum ab eo, pacem an bellum agitaturus foret. Tum rex, utì præceptum fuerat, post diem decimum redire jubet; ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo die responsurum. Dein ambo in castra sua digressi. Sed, ubi plerumque noctis processit, Sulla à Boccho occultè accersitur; ab utroque tantummodò fidi interpetes adhibentur. Prætereà Dabar internuncius, sanctus vir, ex sententiâ ambobus jurat. Ac statìm sic rex insipit:

Namquàm ego ratus sum fore, utì, rex maxumus in hâc terrâ, et omnium, quos novi, opulentissumus, privato homini gratiam deberem. Et herculè, Sulla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis ultrò egomet opem tuli, nullius indigni, Id imminutum; quod cæteri dolere solent, ego lætor. Fuerit mihi pretium, eguisse aliquandò tuæ amicitiæ; quâ apud animum meum nihil carius habeo. Id adeò experiri licet. Arma, viros, pecuniam, postremò quidquid animo lubet, sume, utere; et, quoad vives, nunquam tibi redditam gratiam putaveris: semper apud me integra erit: denique nihil, me sciente, frustrà voles. Nam, ut ego existumo, regem armis, quàm munificentiâ, vinci, minùs flagitiosum. Cæterùm

de republicâ vestrâ, cujus curator huc missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Romano neque feci, neque factum umquam volui: finîs meos advorsùm armatos armis tutus sum. Id omitto, quandò vobis ità placet: gerite utì vultis, cum Jugurthâ bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar; neque Jugurtham id intrare sinam. Præterea, si quid meque vobisque dignum petiveris, haud repulsus abibis.

Ad ea Sulla pro se breviter et modicè; de pace et de communibus rebus multis disseruit. Denique regi patefecit, quod polliceatur, senatum et populum Romanum, quoniam armis ampliùs valuissent, non in gratiâ habituros: faciundum aliquid, quod illorum magìs, quàm suâ, retulisse videretur: id adeò in promptu esse, quoniam copiam Jugurthæ haberet; quem si Romanis tradidisset, fore ut illi plurimum deberetur; amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultrò adventuram. Rex primum negitare: cognationem, affinitatem, præterea fœdus, intervenisse; ad hoc metuere, nè, fluxâ fide usus, popularium animos averteret; quîs et Jugurtha carus, et Romani invisi essent. Denique, sæpiùs fatigatus, leniter, et ex voluntate Sullæ, omnia se facturum promittit. Cæterùm ad simulandam pacem, cujus Numida, defessus bello, avidissumus, quæ utilia visa, constituunt. Ità, composito dolo, digrediuntur. Et rex postero die Asparem, Jugurthæ legatum, appellat; dicitque sibi per Dabarem ex Sullâ cognitum, posse conditionibus bellum componi: quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Jugurthæ proficiscitur. Dein, ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum; et ei nunciat, Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; sed Mario parùm fidere: sæpè anteà cum imperatoribus Romanis pacem conventam frustrà fuisse. Cæterùm Bocchus, si ambobus consultum et ratam pacem vellet, daret operam, ut unà ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur, ibique sibi Sullam traderet. Cùm talem virum in potestate habuisset, tum fore, utì, jussu S. P. Q. R., fœdus fieret; neque hominem nobilem, non suâ ignaviâ, sed ob rempublicam, in hostium potestate relictum

iri. Hæc Maurus secum ipse diù volvens tandem promisit. Cæterùm dolo, an verè cunctatus, parùm comperimus. Sed plerumque regiæ voluntates, utì vehementes, sic mobiles, sæpè ipsæ sibi advorsæ. Posteà, tempore et loco constituto, in colloquium, utì de pace veniretur, Bocchus Sullam modò, modò Jugurthæ legatum appellare: benignè habere: idem ambobus pollicere. Illi pariter læti, ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte eâ, quæ proxuma fuit ante diem colloquio decretum, Maurus, adhibitis amicis, ac statìm immutatâ voluntate, remotis cæteris, dicitur secum ipse multùm agitavisse, vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius, quæ scilicèt, tacente ipso, occulta pectoris, oris immutatione, patefecisse. Tamen postremò Sullam accersi jubet: et, ex illius sententiâ, Numidæ insidias tendit. Deindè, ubi dies advenit, et ei nunciatum est, Jugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis et quæstore nostro, quasi obvius, honoris causâ, procedit in tumulum facillumum visu insidiantibus. Eòdem Numida, cum plerisque necessariis suis, inermis, utì dictum erat, accedit; ac statìm, signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Cæteri obtruncati; Jugurtha Sullæ vinctus traditur, et ab eo ad Marium deductus.

Per idem tempus, advorsùm Gallos ab ducibus nostris, Q. Cæpione et M. Manlio, malè pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illique et indè usque ad nostram memoriam Romani sic habuêre, alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloriâ, certari. Sed, postquàm bellum in Numidiâ confectum, et Jugurtham vinctum adduci Romam nunciatum est; Marius consul absens factus est, et ei decreta provincia Gallia; isque kalendis Januar. magnâ gloriâ consul triumphavit. Ex eâ tempestate spes atque opes civitatis in illo sitæ erant.

FINIS BELLI JUGURTHINI.

C. SALLUSTII CRISPI

HISTORIARUM

FRAGMENTA.

LIBER PRIMUS.

RES populi R., M. Lepido, Q. Catulo, coss.; ac deindè militiæ et domì gestas composui. *Donatus et Pomp. Messalinus.*

Cato, Romani generis dissertissumus, multa paucis absolvit. *Servius et Acron.*

Fannius verè. *Victorinus.*

Nos in tantâ doctissumorum hominum copiâ. *Servius.*

Neque me diversa pars in civilibus armis movit à vero. *Arusianus.*

Nobis primæ dissensiones vitio humani ingenii evenêre; quod inquies, atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit. *Priscianus.*

Nam à primordio urbis ad bellum Persi Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimùm imperio valuit, Ser. Sulpitio et M. Marcello coss.; omni Galliâ cis Rhenum, atque inter mare nostrum atque Oceanum, nisi quæ à paludibus invia fuit, perdomitâ. Optumis autem moribus et maximâ concordiâ egit populus Romanus inter secundum

atque postremum bellum Carthaginiense. *Victorinus et Augustinus.*

At discordia, et avaritia, atque ambitio, et cætera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis exscidium maxumè aucta sunt. Nam injuriæ validiorum, et ob eas discessio plebis à patribus, aliæque dissensiones, domì fuêre jam indè à principio; neque ampliùs, quàm regibus exactis, dum metus à Tarquinio et bellum grave cum Etruriâ positum est, æquo et modesto jure agitatum: dein servili imperio patres plebem exercere; de vitâ atque tergo regio more consulere; agro pellere, et, cæteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus sævitiis, et maxumè fœnoris onere, oppressa plebes, cùm assiduis bellis tributum simul et militiam toleraret, armata montem sacrum atque Aventinum insedit. Tumque tribunos plebis et alia sibi jura paravit. Discordiarum et certaminis utrimque finis fuit secundum bellum punicum. *Augustinus.*

Postquàm, remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit; plurimæ turbæ, seditiones, et ad postremum bellâ civilia orta sunt, dum pauci potentes, quorum in gratiâ plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationis affectabant; bonique et mali cives appellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed utì quisque locupletissumus, et injuriâ validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore majorùm mores non paulatìm, ut anteà, sed torrentis modo, præcipitati: adeò juventus luxu atque avaritiâ corrupta est, utì meritò dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares neque alios pati. *Agellius et Augustinus.*

Igitur, venditis proscriptorum bonis aut dilargitis. *Agellius.*

Id bellum excitabat metus Pompeii victoris, Hiempsalem in regnum restituentis. *Idem.*

Maxumèque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus et Arusianus.*

Quin lenones et vinarii laniique, quorum prætereà vulgus in dies usum habet, precio compositi. *Carisius.*

Genus armis ferox, et servitii insolitum. *Arusianus.*

M. Æmilii Lepidi Cos ad P. R. Oratio contra Sullam.

Clementia et probitas vestra, Quirites, quibus per cæteras gentîs maxumi et clari estis, plurimum timoris mihi faciunt advorsùs tyrannidem L. Sullæ: nè aut ipsi, nefanda quæ æstumatis, ea parùm credendo de aliis, circumveniamini: præsertìm cùm illi spes omnis in scelere atque perfidiâ sit; neque se alitèr tutum putet, quàm si pejor atque intestabilior metu vestro fuerit, quò captivis libertatis curam miseria eximat: aut si provideritis, in tutandis periculis magìs, quàm in ulciscendo, teneamini. Satellites quidem ejus, homines maxumi nominis, non minùs optumis majorûm exemplis, nequeo satìs mirari, dominationis in vos, servitium suum mercedem dant; et utrumque per injuriam malunt, quàm optumo jure liberè agere: præclara Brutorum atque Æmiliorum et Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperêre subvertunda. Nam quid à Pyrrho, Hannibale, Philippoque et Antiocho defensum est aliud, quàm libertas, et suæ cuique sedes; neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sævus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet, non tot exercituum clade, neque consulis et aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat, satiatus; sed tum crudelior, cùm plerosque secundæ res in miserationem ex irâ vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in pòst futuros composuit: quìs priùs injuria, quàm vita certa esset: pravissumèque per sceleris immanitatem adhuc tutus furit: dum vos, metu gravioris servitii, à repetundà libertate terremini. Agendum atque obviàm eundem est, Quirites; nè spolia vestra penès illum sint: non prolatandum, neque votis paranda auxilia; nisi fortè speratis, per tædium jam aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosiùs dimissurum. At ille eò processit, utì nihil gloriosum nisi tutum, et omnia retinendæ dominationis honesta existumet. Itaque illa quies et otium cum libertate, quæ multi probi potiùs, quàm laborem cum honoribus, capessebant, nulla sunt. Hàc tempestate serviundum,

aut imperitandum: habendus metus est, aut faciundus, Quirites. Nam quid ultrà? quæve humana superant; aut divini impolluta sunt? Populus Romanus, paulò antè gentium moderator, exutus imperio, gloriâ, jure, agitandi inops, despectusque, ne servilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum et Latii magna vis, civitate, pro multis et egregiis factis à vobis datâ, per unum prohibentur; et plebis innoxiæ patrias sedes occupavêre pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penès unum; denique necis civium et vitæ licentia. Simul humanas hostias vidistis, et sepulchra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud, quàm solvere injuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura, vel ferro septis, statuit: neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verùm ego seditiosus, utì Sulla ait, qui præmia turbarum queror; et bellum cupiens, quia jura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salvi satìsque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, scriba Cornelius, aliena benè parata prodegerint; nisi approbaveritis omnîs proscriptiones innoxiorum ob divitias; cruciatus virorum illustrium; vastam urbem fugâ et cædibus; bona civium miserorum, quasi Cimbricam prædam, venum aut dono datum. At objectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum: quod quidem scelerum illius vel maxumum est, non me, neque quemquam omnium, satìs tutum fuisse, si rectè faceremus. Atque illa, quæ tum formidine mercatus sum, precio soluto, jure; dominis tamen restituo: neque pati consilium est, ullam ex civibus prædam esse. Satìs illa fuerint, quæ rabie contracta toleravimus; manus conserentes inter se Romanos exercitus, et arma ab externis in nosmet versa. Scelerum et contumeliarum omnium finis sit. Quorum adeò Sullam non pœnitet, ut et facta in gloriâ numeret, et, si liceat, avidiùs fecerit. Neque jam, quid existumetis de illo, sed quantum vos audeatis, vereor: nè, alius alium principem exspectantes, antè capiamini; non opibus ejus, quæ futiles et corruptæ sunt: sed vestrâ socordiâ: quàm captum ire licet, et quàm audeat tam videri felicem. Nam præter satellites commaculatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mutata præter victo-

riam? scilicèt milites: quorum sanguine, Tarrulæ Scyrroque, pessumis servorum, divitiæ partæ sunt. An, quibus prælatus in magistratibus capiundis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera et labores nihil præter tyrannum quæsitum est. Nisi fortè tribuniciam potestatem eversum profecti sunt per arma, conditam à majoribus suis: utique jura et judicia sibimet extorquerent: egregiâ scilicèt mercede, cùm, relegati in paludes et silvas, contumeliam atque invidiam suam, præmia penès paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? Quia secundæ res mirè sunt vitiis obtentui; quibus labefactatis, quàm formidatus anteà est, tam contemnetur: nisi fortè specie concordiæ et pacis, quæ sceleri et parricidio nomina indidit. Neque alitèr populo Romano esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissuma, jus, judiciumque omnium rerum penès se, quod populi Romani fuit. Quæ, si vobis pax et concordia intelliguntur, maxuma turbamenta reipublicæ, atque exitia, probate: annuite legibus impositis: accipite otium cum servitio: et tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet sanguinis mercede circumveniundum. Mihi, quamquàm per hoc summum imperium satìs quæsitum erat nomini majorùm, dignitati, atque etiam præsidio; tamen non fuit consilium privatas opes facere; potiorque visa est periculosa libertas quieto servitio. Quæ si probatis, adeste, Quirites: et, benè juvantibus diis, M. Æmilium consulem, decem et autorem sequimini ad recipiundam libertatem.

Tunc verò et posci cùm cæteri ejusdem causâ ducem senatûs rati, maxumo gaudio bellum irritare. *Nonius, irritare, provocare.*

Curionem quæsivit, ut, adolescentior, et populi suffragiis integer, ætati concederet Mamerci. *Priscianus, lib.* x.

Philippus, qui ætate et consilio cæteros anteibat. *Servius, lib.* ix.

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maxumè vellem, P. C., rempublicam quietam esse, aut in periculis à promptissumo quoque defendi; denique prava incepta consultoribus noxæ esse. Sed contrà, seditionibus omnia turbata sunt, et ab iis, quos prohibere magìs decebat. Postremò, quæ pessumi et stultissumi decrevêre, ea bonis et sapientibus faciunda sunt. Nam bellum atque arma, quamquàm vobis invisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi fortè cui pacem præstare et bellum pati, consilium est. Prô dii boni! qui hanc urbem, omissâ curâ, adhuc regitis; M. Æmilius, omnium flagitiosorum postremus, qui pejor an ignavior sit, deliberari non potest, exercitum opprimundæ libertatis habet, et se è contempto metuendum effecit: vos mussantes, et retractantes verbis et vatum carminibus, pacem optatis magìs, quàm defenditis: neque intelligitis mollitiâ decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id jure; quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu, adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cujus sceleribus tanta præmia tribuistis? At scilicèt ii, qui ad postremum usque legatos, pacem, concordiam, et alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperêre. Imò, despecti et indigni republicâ habiti, prædæ loco æstumantur; quippe metu pacem repetentes, quò habitam amiserant. Equidem à principio, cùm Etruriam conjurare, proscriptos accersiri, largitionibus rempublicam lacerari videbam; maturandum putabam, et Catuli consilia cum paucis secutus sum. Cæterùm illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant et ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant; cùm privata arma opprimundæ libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia quærendo, consilium publicum corruperunt. Attamen erat Lepidus latro cum calonibus et paucis sicariis: quorum nemo non diurnâ mercede vitam mutaverit: nunc est proconsul cum imperio, non empto, sed dato à vobis; cum legatis adhuc jure parentibus: et ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissumi; flagrantes inopiâ et cupidinibus, scelerum conscientiâ exagi-

tati; quibus quies in seditionibus; in pace turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt: Saturnini olim, pòst Sulpicii, dein Marii, Damasippique, nunc Lepidi, satellites. Præterea Etruria atque omnes reliquiæ belli arrectæ: Hispaniæ armis sollicitatæ; Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertundum imperium. Quod ego vos oro atque obsecro, P. C., ut animadvortatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam, ubi malos præmia sequuntur, haud facilè quisquam gratuitò bonus est. An exspectatis, dum, exercitu rursùs admoto, ferro atque flammâ urbem invadat? quod multò propiùs est ab eo, quo agitat, statu, quàm ex pace et concordiâ ad arma civilia: quæ ille advorsùm divina et humana omnia cepit, non pro suâ, aut quorum simulat injuriâ, sed legum ac libertatis subvertundæ. Angitur enim ac laceratur animi cupidine, et noxarum metu, expers consilii, inquies: hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum, luxu atque licentiâ carendum videt, atque interìm abutitur vestrâ socordiâ. Neque mihi satìs consilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala, quasi fulmen, optare, se quisque nè attingat; sed prohibere ne conari quidem. Et quæso considerate, quàm conversa rerum natura sit. Anteà malum publicum, occultè; auxilia palàm instruebantur, et eò boni malos facilè anteibant: nunc pax et concordia disturbantur palàm; defenduntur occultè. Quibus illa placent, in armis sunt: vos in metu. Quid exspectatis? nisi forte pudet aut piget rectè facere. An Lepidi mandata animos movent? qui placere ait, sua cuique reddi; et aliena tenet: belli jura rescindi; cùm ipse armis cogat: civitatem confirmari quibus adeptam negat: concordiæ gratiâ plebi tribuniciam potestatem restitui, ex quâ omnes discordiæ accensæ. Pessume omnium, atque impudentissume, tibine egestas civium et luctus curæ sunt, cui nihil est domì, nisi armis partum aut per injuriam? Alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostrì proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum. Ut te ne-

que hominum neque deorum pudet, quos perfidiâ aut perjurio violâsti! Qui, quando talis es, maneas in sententiâ, et retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in sollicitudine retineas. Neque te provinciæ, neque leges, neque dii penates, civem patiuntur. Perge, quà cœpisti; ut quàm maturrumè merita invenias. Vos autem, P. C., quousque, cunctando, rempublicam intutam patiemini, et verbis arma tentabitis? Delectus advorsùm vos habiti; pecuniæ publicè et privatìm extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur: cùm interim vos legatos et decreta paratis. Et quantò, meherculè, avidiùs pacem petieritis, tantò bellum acrius erat; cùm intelliget se metu magìs, quàm æquo et bono, sustentatum. Nam qui turbas et cædem civium odisse ait, et ob id, armato Lepido, vos inermes retinet; quæ victis toleranda sunt, ea, cùm facere possitis, patiamini potiùs censet. Ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum, suadet. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, ut, obliti scelerum Cinnæ, cujus in urbem reditu decus atque ordines omnes interierunt, nihilominùs vos, atque conjuges, et liberos, Lepido permissuri sitis: quid opus decretis? quid auxilio Catuli? Quin is et alii boni rempublicam frustrà curant. Agite, utì lubet: parata vobis Cethegi atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas et incendia instaurare cupiunt, et rursùm advorsùm deos penates manus armare. Sin libertas et bella magìs placent; decernite digna nomine, et augete ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus, et, ad hoc, coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi: fortuna meliores sequitur. Jam illa, quæ collecta sunt, socordiâ nostrâ dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum, privato consilio paratum, cum pessumis et hostibus reipublicæ contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit; ut Appius Claudius interrex, cum Q. Catulo proconsule, et cæteris, quibus imperium est, urbi præsidio sint; operamque dent, nè quid respublica detrimenti capiat.

Utì Lepidus et Catulus decretis exercitibus maturrumè proficiscerentur. *Carisius, lib.* iii.

M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso; segnior,

neque minùs gravis, sed multiplex cura patres exercebat. *Servius. Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obviàm ire et commori hostibus. *Arusianus. Messus.*

Lepidus pœnitens consilii. *Caris. l.* iii.

Sic verò, quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus, aut linguâ, competere. *Nonius: Competere, rei cujusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quæ senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus profectus, oppidum cepit, per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex Citeriori Hispaniâ cum omnibus copiis, quas paraverat, arcessivit. *Prisc. l.* x. *Arcessivit, inquit, et lacessivit.*

Sanctus aliter, et ingenio validus. *Caris. l.* i. *Aliter pro aliàs.*

Gens rarò egressa finîs suos. *Serv. ad lib.* xi. *Æneïd. Arusianus. Messus.*

Nisi cùm ira belli desenuisset. *Prisc. l.* x.

Maturaverunt exercitum Dyrrachium cogere. *Arusianus. Messus.*

Illò profectus, vicos, castellaque incendere, et, fugâ cultorum deserta, igni vastare: neque elato, aut securo esse animo, metu gentis ad furta belli peridoneæ. *Non. Serv. ad* xi. *Æneïdos.*

Liberis ejus avunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianus. Messus.*

Insanum aliter suâ sententiâ atque aliarum mulierum. *Caris. l.* i. *Aliter pro aliàs.*

Solis viis. *Donatus, Phorm. act* v. *scen.* 8.

Jussu Metelli cornicines occanuerunt. *Priscianus, lib.* x. *Servius,* ii. *Georg. Virg. Diom. lib.* i. *cap.* iv.

Nexuit catenæ modo. *Prisc. l.* x.

Doctus militiam. *Arusianus. Messus.*

Neque se recipere aut instruere prœlio quivêre. *Prisc. lib.* x.

Equi sine rectore exterriti aut saucii consternantur. *Idem, l.* iv.

Occupatusque collis editissumus apud Hilerdam, et cum multâ operâ circumdata. *Priscianus, l.* v.

At indè nullâ munitionis aut requie morâ, processit ad oppidum. *Priscianus, lib.* xviii. *Requie pro requiei.*

Agreste. *Caris, l.* i.

Ardebat omnis Hispania Citerior. *M. Fabius Victor. de Invent. Cic. l.* i.

* Et pondere validam urbem multos dies restantem pugnando vicit. *Non.*

Itaque Sertorius, levi præsidio relicto in Mauritaniâ, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtivâque celeritate, vitare prœlium in transgressu conatus est. *Agellius, lib.* x. *c.* 26. *Nonius. Marcellus.*

Transgressos omnes recipit mons Ballera, præceptus à Lusitanis. *Idem, ibidem.*

Earum aliæ paululùm progressæ, nimio simul et incerto onere, cùm pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editiorem, quàm victoribus decebat, capit. *Serv.* viii. *Æneïdos. Arusianus. Messus.*

Et mox Fufidius adveniens cum legionibus, postquàm tantas aspiritates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti, quàm suis, opportuniora videt. *Nonius.*

Cùm Sertorius neque erumperet, tam levi copiâ navibus fugam maturabat. *Serv. Fuldanus. Messus.*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus. *Arusianus.*

Itaque Servilius ægrotum Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum urbem inclutam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur. *Priscian. Non*

Ad Olympum atque Phaselida. *Prisc.*

Apud Corycum. *Idem.*

Apud Lethe oppidum, cui nomen obliviones condiderant. *Idem. Serv. ad* i. *Æneïdos.*

Repulsus à Lethe oppido. *Idem. Prisc.*

Apud Mutinam. *Idem.*

Apud Præneste locatus. *Idem.*

Medio diei. *Messus.*

Quietam à bellis civitatem. *Idem.*

Militiæ peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, et nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discrimine, per calonum

corpora, ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum attollitur. *Nonius. Serv.*

Neque detrusus aliquotiens terretur. *Prisc. l.* xv.

Dubitavit aciei pars. *Idem.*

Quos inter maxumè. *Caris.*

Rumore primo. *Caris.*

Idem fecêre Octavius et Q. Cæpio sine gravi cujusquam exspectatione, neque sanè ambiti publicè. *Serv. ad l.* iv. *Æneïd. Ambire significat et rogare. Sallustius in Jugurthâ: Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos. Dicebatur et ambio illum, pro rogo; &c.*

Cùm aræ et alia diis sacrata supplicium sanguine fœdarentur. *Idem.*

Postremò ipsos colonîs per miserias et incerta humani generis horare. *Serv. ad* xi. *Æneïdos.*

—— per eversæ genitor fumantia Trojæ
Exscidia obtestor.

Ex paucis, quibus peritia et verum ingenium est, abnuentibus. *Idem.*

Perpenna tam paucis profectus, vera est æstimanda. *Idem ad* xii. *Æneïdos.*

FRAGMENTA

HISTORIARUM.

LIBER SECUNDUS.

SARDINIA in Africo marie facie vestigii humani, in orientem, quàm in occidentem, latior prominet. *A. Gellius, lib.* xiii. *cap.* xviii. *Non. Faciem totius corporis formam, πρόσωπον, id est, os, posuit antiquitas prudens; ut ab aspectu, species, et à fingendo figura, ita à factura corporis facies. Isidorus.*

Indè Ichnusa appellata. *Solinus.*

Dubium an insula sit, quod Euri atque Austri superjactis fluctibus circumlavit. *Nonius: lavit, pro lavat.*

Nam Sullam consulem de reditu ejus legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. *Notat Gell. l.* x. *c.* xx. *Sallustium, proprietatis in verbis retinentissimum, consuetudini concessisse, et privilegium, quod de Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem appellâsse.*

Nam procul, et diversis ex regionibus. *Carisius: Asper,* procul, *inquit, est è loco.*

Obviàm fuêre. *Carisius, ibidem: Asper, ait, vetustè* obviàm fuére, *adverbio quàm nomine uti maluit.*

Urbe patriâque extorres. *Messus.*

Genus militum suetum à pueritiâ latrociniis. *Idem.*

Inter læva mœnium et dextrum flumen Turiam, quod Valentiam parvo intervallo præterfluit. *Prisc. l.* v. *et* vi. *Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.*

In fiduciâ, quàm argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donat. Phorm. act.* i. *sc.* 3; *et Hecyr. act.* iv. *sc.* 4. *Nonius: Fiducia est audacia. Servius.*

Antequàm regressus Sertorius instrueret pugnæ suos. *Arusianus.*

Ipse animi atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedoniâ C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis, dictas pecunias coëgit. *Nonius: Discere, est promittere.*

Post, ubi in fiduciâ nimius. *Arusianus.*

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope littora regebat, Corsa nomine, Ligus mulier. *Prisc. lib.* vi.

Nam quædam Corsa nomine, Ligus mulier: cùm taurum ex grege, quem prope littora regebat, transnatare solitum, atque per intervalla corpore aucto remeare videret; cupiens scire incognita sibi pabula, taurum, à cæteris degredientem, usque ad insulam navigio prosecuta est. Cujus regressu, insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eò profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris et ducis appellaverunt. *Isidorus, l.* xiv. *c.* 6.

Nè illa tauro parati sint. *Donatus, actu* iv. *scena* 2. *Andriæ.*

Dædalum ex Siciliâ profectum, cùm Minoïs fugeret iram atque opes. *Priscianus, lib.* vi. *Servius.*

Quem ex Mauritaniâ rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat. *Priscianus, lib.* i.

Quos advorsùm multi ex Bithyniâ volentes occurrere, falsum filium arguituri. *Priscianus, lib.* x.

Ut actione desisteret. *Messus.*

Vespera. *Carisius, l.* ii.

Argentum mutuum arcessivit. *Prisc. l.* x.

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Prisc. l.* vi.

Nisi quà flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem, ibidem.*

Frugum pabulique lætus ager. *Arusianus. Servius, l.* i. *Æneïdos.*

Neque virgines nuptum à parentibus mittebantur, sed ipsæ belli promptissumos delegebant. *Messus.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus, Phorm. act.* i. *sc.* 2.

Noctu diùque stationes et vigilias tentare. *Carisius, lib.* ii.

At Lucullum regis curâ machinata fames brevì fatigabat. Multique commeatus interiêrant insidiis latronum. *Prisc. l.* vii. *et Nonius.*

Namque primum Jasonem novo itinere maris Æëtæ hospitis domum violâsse. *Priscianus, lib.* viii.

Tartessum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii, mutato nomine, Gaddir habent. *Prisc. l.* v.

Neque subsidiis, utì soluerat, compositis. *Prisc. l.* x. Soluerat *autem est* solitus fuerat.

Neque inermes ex prœlio viros quemquam agnoturum. *Idem, ibidem.*

Eâ continentiâ vir gravis et nullâ arte cuiquam ìnferior. *Arusian. Non. in Gravis.*

Omnes, qui circùm sunt, præminent altitudine millium passuum duorum. *Arusian.*

* Et Pœni ferunt adversùs A. N, C. M. *Donatus.*

Quia corpore et linguâ percitum, et inquietem, no-

mine histrionis vix sani, Barbuleïum appellabant. *Prisc. lib.* vi.

Audaciter. *Idem*, xv.

Ibi Fimbrianâ seditione, qui regi per obsequelam orationis, et maxumè odium Sullæ, graves carique erant. *Nonius: Obsequium neut. genere, obsequela fœm.*

Mœnibus deturbat. *Non. deturbare.*

E muris canes sportis demittebant. *Idem.*

Ad hoc rumoribus, advorsa in pravitatem; secunda in casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus, in Ulteriorem Hispaniam post annum regressus, magnâ gloriâ concurrentium undique, virile, et muliebre secus, per vias ac tecta omnium visebatur. Cùm quæstor C. Urbinus aliique, cognitâ voluntate, eum ad cœnam invitaverant; ultra Romanorum et mortalium etiam morem curabant, exornatis ædibus per aulæa et insignia, scenisque ad ostentationem histrionum fabricatis; simul croco sparsa humus, et alia, in modo templi celeberrumi. Prætereà, cùm sedenti transennâ, demissum Victoriæ simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti, ture quasi deo supplicabatur. Toga picta plerumquè amiculo erat ei accumbenti: epulæ quæsitissumæ: neque per omnem modò provinciam, sed trans maria, ex Mauritaniâ volucrum, et ferarum incognita anteà plura genera. Quibus rebus aliquantam partem gloriæ demiserat; maxumè apud veteres et sanctos viros, superba illa, gravia, indigna Romano imperio existumantes. *Macrob. Satur. l.* iii. *c.* 13. *Nonius. Sosipater, l.* i.

Ruuntque pars magna suismet aut proxumorum telis, cæteri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, et prœlium accendere, adeò ut Metello in sagum, Hurtuleïo in brachium, tela venirent. *Idem.*

Avidisque ita promptisque ducibus, utì Metellus ictu tragulæ sauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Don. act.* v. *sc.* 2. *And.*

Primò incidit fortè per noctem in renunculo piscantis. *Non.*

Ad hoc pauca piraticæ adjungit actuaria navigia. *Non. in Piraticæ naviculæ.*

Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse. *Arusian.*

Suos equites hortatus, vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum, qui in flumine ruebant, necabantur. *Donatus, Adelph. act.* iii. *sc.* 2.

Circumventi dextrâ, unde ferrum erat, saxa aut quid, tale capiti affligebant. *Arusianus.*

Sed Metellus in ulteriore provinciâ. *Donat. ad Phorm. act.* i. *sc.* 4.

Immane quantùm animi exarsêre. *Non. Nomen positum pro adverbio.*

At illi, quibus res incognita erat, ivêre cuncti ad portas, incognita tendere. *Serv. F. Ursini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Serv. Fuldanus.*

FRAGMENTA

HISTORIARUM.

LIBER TERTIUS.

EXAUDIRIQUE sonus Bacchanaliorum. *Macr. l.* i. *c.* 4. *Saturn. Non.*

Diversa, utì solet rebus perditis, capessunt: namque alii fiduciâ gnaritatis locorum in occultam fugam sparsi: alii globis eruptionem tentavêre. *Prisc. l.* x. *Non.*

Unus constitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor. *Idem. l.* vi. *Probus Catholicis.*

Malè jam assuetum ad omnîs vîs controversiarum. *Prisc. l.* vi.

Conjuratione claudit. *Idem, l.* x.

Quasi par in oppido festinatio et ingens terror erat, ne ex latere nova munimenta madore infirmarentur: nam mœnia oppidi stagnabant, redundantibus cloacis adverso æstu maris. *Non. in Mador.*

Equis et armis decoribus cultus. *Priscianus, lib.* vi.

Dedecores inultique terga ab hostibus cædebantur. *Id.*

Contrà ille calvi ratus quærebant, num somnio thesaurus portenderetur. *Idem, lib.* viii. *Non. in Calvitur.*

Parte consumptâ, reliqua cadaverum ad diuturnitatem usus fallerent. *Prisc. l.* x.

Epistola Cn. Pompeii ad Senatum.

Si advorsùs vos, patriamque et deos penates, totiens labores et pericula suscepissem, quotiens à primâ adolescentiâ, ductu meo, scelestissumi hostes fusi, et vobis salus quæsita est; nihil ampliùs in absentem me statuissetis, quàm adhuc agitis, P. C.; quem, contra ætatem projectum ad bellum sævissumum, cum exercitu optumè merito, quantùm est in vobis, fame, miserrumâ omnium morte, confecistis. Hâc in spe populus Romanus liberos suos ad bellum misit? Hæc sunt præmia pro vulneribus, et totiens ob rempublicam fuso sanguine? Fessus scribundo, mittundoque legatos, omnîs opîs et spes privatas meas consumpsi: cùm interìm à vobis per triennium vix annuus sumtus datus est. Per deos immortalîs! utrùm censetis, me vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento et stipendio habere posse? Equidem fateor me ad hoc bellum majore studio qùam consilio profectum: quippe qui, nomine modò imperii à vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostîsque, in cervicibus jam Italiæ agentîs, ab Alpibus in Hispaniam summovi. Per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenæum, Laletaniam, Ilergetum: et primum impetum Sertorii victoris, novis quidem militibus, et multò paucioribus, sustinui: hyememque in castris inter sævissumos hostîs, non per oppida, neque ex ambitione meâ, egi. Quid dein prœlia, aut expeditiones hybernas, oppida excisa, aut recepta, enumerem! quando res plùs valent quàm verba. Castra hostium apud Sucronem capta, et prœlium apud flumen

Durium, et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentiâ et exercitu deleti, satìs clara vobis sunt: pro quìs, ô grati patres, egestatem et famem redditis! Itaque meo et hostium exercitui par conditio est: namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo quæsoque ut animadvortatis; neu cogatis necessitatibus privatìm mihi consulere. Hispaniam Citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritumas civitates, quæ ultrò nobis sumtui onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit; et nunc malis fructibus ipse vix agitat. Ego non rem familiarem modò, verùm etiam fidem, consumpsi. Reliqui vos estis; qui nisi subvenitis, invito et prædicente me, exercitus hinc, et cum eo omne bellum Hispaniæ, in Italiam transgreditur.

Namque his, præter solita vitiosis magistratibus, cùm per omnem provinciam infœcunditate biennii proxumi grave pretium fructibus esset. *Non. Grave multum.*

Hi, saltibus occupatis, tum externorum agros invasêre; frumentique ex inopiâ gravi satias facta. *Idem: Satias non satietas.*

Neque jam sustineri poterat immensum aucto mari, et vento gliscenti *Idem: Gliscit ei congelascit, colligitur, ignescit, crescit.*

Ac tum maxumè, utì solet extremis in rebus, sibi quisque carissumum domì recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem: Munia, officia.*

Et fortè in navigando cohors una, grandi faselo vecta, à cæteris deerravit, marique placido à duobus prædonum myoparonibus circumventa. *Idem, in voc. Faselus et Myoparo.*

Eum atque Metrophanem senatus magnâ industriâ perquirebat, cùm per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem; et Carissus, lib.* i.

Duos quàm maxumos utres levi tabulæ subjecit; quâ super omni corpore quietus, invicem tractu pedis quasi gubernator existerit: eâ, inter molem atque insulam mari, vitabundus classem hostium, ad oppidum pervenit. *Idem.*

Nam qui enare conati fuerant, icti sæpè ferramentis navium, aut vulnerati à suis, aut afflicti alveis undarum vi, mulcato fœdè corpore, postremò tamen periêre. *Idem, et Arusianus Messus.*

Nam tertia tunc erat, et sublima nebula cœlum obscurabat. *Non.*

Illum nautus forum. *Idem.*

Oratio Macrii Licinii, tribuni plebis, ad plebem.

Si, Quirites, parùm existumaretis, quod inter jus à majoribus relictum vobis, et hoc à Sullâ paratum servitium interesset; multis mihi disserendum fuisset, docendumque, quas ob injurias, et quotiens à patribus armata plebes secessisset: utique vindices paravisset omnis juris sui, tribunos plebis. Nunc hortari modò reliquum est, et ire primùm viâ, quâ capessundam arbitror libertatem. Neque me præterit, quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratùs, pellere dominatione incipiam; quantòque tutiùs factio noxiorum agat, quàm soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui, certaminis advorsa pro libertate potiora esse forti viro, quàm omninò non certavisse. Quamquàm omnes alii creati pro jure vestro vim cunctam, et imperia sua gratiâ, aut spe, aut premiis, in vos convortere: meliusque habent mercede delinquere, quàm gratìs rectè facere. Itaque omnes concessêre jam in paucorum dominationem, qui, per militare nomen, ærarium, exercitus, refina, provincias occupavêre, et arcem habent ex spoliis vestris: cùm interim, more pecorum, vos multitudo singulis habendos fruendosque præbetis, exsuti omnibus quæ majores reliquêre: nisi quia vosmet ipsi per suffragia, utì præsides olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessêre illuc omnes: et mox, si vestra receperitis, ad vos redibunt plerique: raris enim animus est ad ea quæ placent defendenda: cætera validiorum sunt. An dubium habetis, nè officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos socordesque pertimuêre? nisi fortè C. Cotta ex factione mediâ consul aliter, quàm metu, jura quædam tribunis plebis restituit: et, quamquàm L. Sicinius primus de potestate trib. loqui ausus, mus-

santibus vobis, circumventus erat: tamen priùs illi invidiam metuêre, quàm vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satìs mirari, Quirites: nam spem frustrà fuisse intellexistis. Sullâ mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebatis. Ortus est longè sævior Catulus. Tumultus intercessit, Bruto et Æmilio Mamerco coss.; dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ìerit in L. Quìnctium, vidistis: quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur! quæ profectò incassùm agerentur, si priùs, quàm vos serviundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertìm cùm his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrimquè de dominatione in vobis sit. Itaque cætera ex licentiâ, aut odio, aut avaritiâ, in tempus arsêre. Permansìt una res modò, quæ utrimquè quæsita est, et erepta in posterum; vis tribunicia, telum à majoribus libertati paratum. Quod ego vos moneo, quæsoque, ut animadvertatis; neu, nomina rerum ad ignaviam mutantes, otium pro servitio appelletis: quo jam ipso frui, si vera et honesta flagitium superaverit, non est conditio: fuisset, si omninò quiêssetis. Nunc animum advortite: et, nisi viceritis, quoniam omnis injuria gravitate tutior est, artiùs habebunt. Quid censes igitur? aliquis vestrûm subjecerit. Primùm omnium, omittendum morem hunc quem agitis; impigræ linguæ, animi ignavi, non ultrà concionis locum memores libertatis. Dein, (ne vos ad virilia illa vocem, quò, tribunis plebei mandando patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia majores vestri paravêre,) cùm vis omnis, Quirites, in vobis sit, utì, quæ jussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certè possitis. Jovem aut alium quem deum consultorem exspectatis? Magna illa consulum imperia et patrum decreta vos exsequendo rata efficitis, Quirites; ultròque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis. Neque ego vos ultum injurias hortor: magìs utì requiem capiatis: neque discordias, ut illi criminantur; sed, earum finem volens, jure gentium, res repeto: et, si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem, tantummodò nè ampliùs sanguinem vestrum præbeatis, censeo. Gerant habeantque suo modo imperia, quærant triumphos: Mi-

thridatem, Sertorium, et reliquias exulum persequantur cum imaginibus suis. Absit periculum et labos, quibus nulla pars fructûs est; nisi fortè repentinâ istâ frumentariâ lege munia vestra pensantur: quâ tamen quinis modiis libertatem omnium æstumavêre, qui profectò non ampliùs possunt alimentis carere. Namque ut illis exiguitate mors prohibetur, senescunt vires: sic neque absolvit curâ familiari tam parva res, et ignavissumi quique tenuissimâ spe frustrantur. Quæ tamen, quamvìs ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur, cujus torpedinis erat decipi, et vestrarum rerum ultrò injuriâ gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in universos, neque conabuntur. Cavendus tamen dolus est. Itaque simul comparant delenimenta, et differunt vos in adventum Cn. Pompeïi; quem ipsum ubi pertimuêre, sublatum in cervices suas, mox, dempto metu, lacerant. Neque eos pudet vindices, utì se ferunt, libertatis, tot viros sine uno, aut remittere injuriam non audere, aut jus non posse defendera. Mihi quidem satìs spectatum est, Pompeïum, tantæ gloriæ adolescentem, malle principem volentibus vobis esse, quàm illis dominationis socium; auctoremque in primis fore tribuniciæ potestatis. Verùm, Quirites, anteà singuli cives in pluribus, non in uno cuncti præsidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaque verborum satìs dictum est. Neque enim ignorantia res claudit. Verùm occupavit nos nescio quæ torpedo, quia neque gloriâ movemini, neque flagitio: cunctaque præsenti ignaviâ mutâstis; abundè libertatem rati, quia tergis abstinetur, et huc ire licet, atque illuc, munere ditium dominorum. Atque hæc eadem non fiunt agrestibus; sed cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur et vincitur à paucis: plebes, quodcunque accidit, pro victis est: et in dies magìs erit; si quidem majore curâ dominationem illi retinuerint, quàm vos repetiveritis libertatem.

Postquàm egressus angustias. *Messus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Ut sustinere corpora plerique nequeuntes, fessi, arma sua quisque stantes incumberent. *Idem, et Servius.*

Ac statim fugitivi, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines matronasque. *Nonius.*

Quibus à Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant: prima, quæ fonte venientes exciperet. *Serv.*

Ingens ipse virium atque animi. *Arusianus.*

Locum nullum nisi in quo armati institissent. *Idem.*

At Oppius, postquàm orans nihil proficiebat, timidè veste tectum pugionem expedire conatus, à Cottâ Vulscioque impeditur. *Non. Pugio est brevis gladius.*

Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompeïus à primâ adolescentiâ, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta consultaque ejus quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius consilii. *Arusianus.*

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi frustrà tentatum est, socordiùs ire milites occœpêre, non aptis armis, ut in principio, et laxiore agmine. *Nonius.*

Atque eum Curio laudatum, accensumque præmiorum spe, quibuscum optavisset, ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defendens, postquàm ex sarcinis paludamenta adstari, et delectæ cohortes intelligi cœpêre. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem et patres convenisset, coràm se daturum operam. *Prisc. l.* xiv.

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arusianus.*

M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus; vacuusque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia et axe vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum ericii militaris veruta binûm pedum. *Non. Serv.*

Octavium mitem, et captum pedibus. *Arusianus.*

Igitur discubuêre; Sertorius inferior in medio; super eum L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis; in summo Antonius; et infrà, scriba Sertorii Versius; et

alter scriba Mæcenas in imo, medius inter Tarquitium et dominum Perpennam. *Non. Serv.*

Quarum unam epistolam fortè cum servo nacti prædatores Valeriani scorpione in castra misêre. *Nonius.*

FRAGMENTA

HISTORIARUM.

LIBER QUARTUS.

AT Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum stolidior, an vanior, legem de pecuniâ, quam Sulla emptoribus bonorum remiserat, exigundâ, promulgavit. *A. Gellius, l.* xviii. *cap.* iv.

Omnes, quibus ætas senecto corpore, animus militaris erat. *Prisc. l.* ix. *et* x.

Dein, lenitâ jam irâ, postero die liberalibus verbis permulcti sunt. *Idem, l.* ix.

Implicitæ rates ministeria prohibebant. *Idem, ibidem.*

Igitur legiones pridiè in monte positas arcessivit. *Idem, l.* x.

Anxius animi, atque incertus. *Arusianus.*

Magnam exorsus orationem. *Idem.*

Impotens, et nimius animi est. *Idem.*

Amisumque assideri sine prœliis audiebat. *Prisc. l.* viii. *Obsideo et assideo activa sunt; faciunt enim assideor et obsideor.*

Qui quidem mos, utì tabes, in urbem conjectus. *Festus.*

Castella custodias thesaurorum in deditionem acciperentur. *Serv. Caris. l.* i.

Reliqua cadavera salita. *Diomedes, lib.* i. *cap.* iv.

Epistola Regis Mithridatis scripta ad Regem Arsacem.

REX MITHRIDATES REGI ARSACI S.

Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere. Dein quod quæritur, satìsne pium, tutum, gloriosum. an indecorum sit. Tibi, si perpetuâ pace frui liceret, nisi hostes opportuni et scelestissumi, egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est. Neque petere audeam societatem; et frustrà mala mea cum tuis bonis misceri sperem: atque ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli et meæ res parùm prosperæ, si vera æstumare voles, maxumè hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit benè suadendi; et, quod florentibus optabile est, ego non validissumus præbeo exemplum, quo recitùs tua componas. Namque Romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis, una (et ea vetus) causa bellandi est, cupido profunda imperii et divitiarum; quâ primùm cum rege Macedonum Philippo bellum sumpsère; dum à Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes, ei subvenientem Antiochum concessione Asiæ per dolum avertère: ac mox, tractato Philippo, Antiochus omni cìs Taurum agro et decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deindè Philippi filium, post multa et varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, et repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, insomniis occīdère. Eumenem, cujus amicitiam gloriosè ostentant, initio prodidère Antiocho, pacis mercedem. Pòst, Attalum custodem agri captivi sumtibus et contumeliis ex rege miserrumum servorum effecêre; simulatoque impio testamento, filium ejus Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxère. Asia ab ipsis obsessa est. Postremò, totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuêre, cùm filius Nusæ, quam reginam appellaverant, genitus haud dubiè esset. Nam quid ego me appellem? quem disjunctum undique regnis et tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat divitem neque servitarum esse, per Nico-

medem bello lacessiverunt, sceleris eorum haud ignarum, et ea, quæ accidere, testatum anteà, Cretenses solos omnium liberos eâ tempestate, et regem Ptolemæum. Atque ego, ultus injurias, Nicomedem Bithyniâ expuli; Asiamque spolium regis Antiochi recepi, et Græciæ dempsi grave servitium. Incepta mea postremus servorum Archeläus, exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, utì meis loboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissumas pœnas solvunt. Ptolemæus precio diem belli prolatat. Cretenses, impugnati semel jam, neque finem nisi excidio habituri. Equidem cùm mihi ob ipsorum interna mala dilata prœlia magìs, quàm pacem datam, intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta serò probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rursùs tamen bellum cœpi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terrâ fudi; marì exsui classe pulcherrumâ. Apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente; simul hyems marì prohibebat. Ita, sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Param et Heracleam, militum optumos cum classibus amisi. Restituto deindè apud Cabira exercitu, et variis inter me atque Lucullum prœliis, inopia rursùs ambos incessit. Illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego, vastatis circùm omnibus locis, in Armeniam concessi: secutique Romani, non me, sed morem suum omnia regna subvertendi; quia multitudinem artis locis pugnâ prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoriâ ostentant. Nunc quæso considera, nobis oppressis utrùm firmiorem te ad resistendum, ad finem belli futurum putes? Scio equidem tibi magnas opes, virorum, armorum, et auri esse: et, eâ re à nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. Cæterùm consilium est Tigranis, regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, parvo labore, per nostra corpora bellum conficere: quando neque vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras, Romanos, postquàm ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convertisse; neque quicquam à principio nisi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium; convenas, olim sine patriâ, sine parentibus, peste conditos orbîs terrarum? quibus non

humana ulla, neque divina obstant, quin socios, amicos, procul justàque sitos, inopes potentîsque trahant, excidantque; omniaque non serva, et maxumè regna, hostilia ducant? Namque pauci libertatem, pars magna justos dominos, volunt: nos suspecti sumus æmuli, et in tempore vindices affuturi. Tu verò, cui Seleucia maxuma urbium regnumque Persidis inclitis divitiis est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, et postea bellum exspectas? Romani in omnîs arma habent, acerruma in eos, quibus victis spolia maxuma sunt; audendo et fallendo, et bella ex bellis serendo, magni facti. Per hunc morem exstinguent omnia, aut occĭdent: quod difficile non est, si tu Mesopotamiâ, nos Armeniâ circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis: (fortuna autem nostris vitiis adhuc incolumis:) teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. Quod utì facias moneo, hotorque, neu malis pernicie nostrâ unum imperium prolatare, quàm societate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius de mutatâ declinatione. Caris. l.* i.

Scalas pares mœnium altitudine. *Arusianus.*

Diffidere inter se cœpêre, neque in medium consultare. *Idem.*

Multisque suspicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Nonius: Volentia, quæ plebs vellet.*

Suspectusque fuit, incertum verò an per negligentiam, societatem prædarum cum latronibus composuisse. *Idem: Componere, conjungere.*

Collegam minorem, et sui cultorem exspectans. *Arusianus.*

Quàm maxumis itineribus pro regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratem; quà in parte Cappadocia ab Armeniâ disjungitur. Et quamquàm ad id naves codicariæ occultò per hyemem fabricate aderant. *Nonius: Codicariæ naves, quæ in flumine usui esse possunt.*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ferreâ omni specie. *Idem.*

Cùm interim, lumine etiam tam incerto, duæ Galliæ mulieres, conventum vitantes, ad menstrua solvenda montem adscendunt. *Idem.*

Pluteosque rescindit, ac munitiones demolitur; locoque summo potitur. *Idem: Demoliri est diluere.*

Exercitum dimisit, ut primùm Alpes degressus est. *Arusianus.*

Tetrarchus regesque territos animi firmavit. *Idem.*

Simul eos, et cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes atque omnes, ut in secundâ re, paritèr acrè invadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, soliti nectere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum, quòd inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parmæ equestris armabat. *Nonius: Parma est scutum breve.*

De pecore ceria recens detracta, quasi glutino adolescebant. *Carisius, l.* i. *Servius.*

Avidior modò properandi factus. *Arusianus.*

Consilii æger. *Idem.*

Reversi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in castris, nacti, cùm se ibi cibo vinoque læti invitarent. *Nonius: Invitare est repleri.*

Atque hiavit humus multa, vasta profunda. *Idem: Hiare, aperiri.*

Rursùs jumenta nacti, ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubì se laniata navigia fundo emergunt. *Arusianus.*

Tum verò Bithyni propinquantes jam amnem Tartanium. *Idem.*

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consiliis comparaverunt. *Nonius.*

In quîs notissumus quisque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore, improbo patibulo eminens affigebatur. *Idem: Patibulum est crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus non ampliùs patet millibus v. et xxx. *Messus.*

Clausi lateribus pedem. *Idem.*

Naphthas. *Probus Catholicis.*

FRAGMENTA

HISTORIARUM.

LIBER QUINTUS.

AT Lucullus, audito Q. Marcium Regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. *Priscianus, lib.* xviii.

Legiones Valerianæ comperto, lege Gabiniâ Bithyniam, et Pontum consuli datam, missos esse. *Idem, ibidem.*

Regem adversabatur. *Arusianus.*

Cæteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; et pars sua, commeatibus mercatis. *Nonius.*

Et uxori ejus frater erat. *Arusianus.*

Sæpe celebritatem nominis intelligo timentem. *Prisc. l.* xviii.

Video ingentia dona quæsitum ire properantem. *Idem, ibidem.*

Nam si Pompeïo quid humani evenisset. *Arusianus.*

Quibus de causis Sullam in victoriâ dictatorem, equo descendere, sibi uni assurgere de sellâ, caput aperire solitum. *Nonius. Arusianus. Servius.*

C. SALLUSTII CRISPI

FRAGMENTA

INCERTORUM LIBRORUM.

NE inrumiendi po................................ sublicibus cavata........................... ...... sent. *Festus.*

Cujus duas insulas propinquas inter se, et decem stadiûm procul à Gadibus sitas, constabat suopte ingenio alimenta mortalibus gignere. *Nonius.*

Serum bellum in angustiis futurum. *Junius Philarg. ad Georg. Virgilii.*

Illi tertio mense pervenêre in Pontum multò celeriùs spe Mithridatis. *Arusianus.*

Ergo senati decreto serviundumne sit. *Donatus, act.* ii. *sc.* 2.

Pompeïus oris improbi, animoque inverecundo. *Suet. de claris Gram.* c. xiv.

Simulans sibi alvum purgari. *Isidorus, l.* xi. *in voce Alvus. Serv. ad l.* iii. *Æneïdos.*

Fecit ut nunciis confestìm lugubribus. *Carisius, lib.* ii.

Communem habitum transgressus. *Priscianus, l.* xiv.

Inter arma civilia æqui boni famam petit. *Seneca. lib.* xx. *Epist.* cxv.

Haud impigrè, neque inultus occiditur. *Donat. ad And. Ter. act.* i. *sc.* 2.

Festinantibus in summâ inopiâ patribus. *Idem, ad Eunuch. act.* iv. *sc.* 3.

Hostes oppressi, aut delapsi forent. *Isidorus, l.* xviii.
Exercitum argento fecit. *Seneca, lib.* xxii. *epist.* cxv.
Togam paludamento mutavit. *Isidorus, l.* xix. *Serv.*
Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *Seneca.*
Ibi triennio frustrà trito. *Servius, ad* iv. *Æneïdos.*

Oratio C. Cottæ Consulis ad Populum.

Quirites, multa mihi pericula domì, militiæ multa advorsa, fuêre; quorum alia toleravi, partìm repuli deorum auxiliis et virtute meâ: in quìs omnibus neque animus negotio defuit; neque decretis labos. Malæ secundæque res, opes, non ingenium, mihi mutabant. At contrà in his miseriis cuncta me cum fortunà deseruêre. Prætereà senectus, per se gravis, curam duplicat: cui misero, senectâ jam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet. Nam, si parricida vestrî sum, et, bis genitus hìc, deos penates meos, patriamque, et summum imperium, vilia habeo; quis mihi vivo cruciatus satìs est, aut quæ pœna mortuo? cùm omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A primâ adolescentià in ore vestro, privatus, et in magistratibus, egi: qui linguâ, qui consilio meo, qui pecunià voluêre, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium, ad malefaciendum exercui: avidissumus privatæ gratiæ, maxumas inimicitias pro republicâ suscepi: qui victus cum illâ simul, cùm, egens alienæ opis, plura mala exspectarem; vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos penates, cum ingenti dignitate, dedistis. Pro quibus beneficiis vix satìs gratus videar, si singulis animam, nam nequeo, concesserim. Nam vita et mors jura naturæ sunt: utì sine dedecore cum civibus, famâ et fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules non fecistis, Quirites, domì bellìque impeditissumâ republicâ. Namque imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: et id res cogit: quoniam, post defectionem sociorum, et Sertorii per montes fugam, neque manu certare possunt, neque utilia parare. Exercitus in Asia Ciliciâque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est; nec minùs Italiæ maritima et provinciarum: cùm interim vectigalia parva, et bellis incerta, vix partem sumtuum

sustinet: ita classe, quâ commeatus vehebatur, minore, quàm anteà, navigamus. Hæc si dolo aut socordiâ nostrâ contracta sunt, agite; et utì lubet, ita supplicium sumite: sin communis fortuna asperior est, quare indigna vobis, nobisque, et republicâ, incipitis? Atque ego, cujus ætati mors propior est, non deprecor, si quid eâ vobis incommodi demitur: neque mox ingenuo corpori honestiùs, quàm pro vestrâ salute, finem vitæ fecerit. Adsum, en, Cn. Cotta consul: facio quod sæpè majores asperis bellis fecêre: voveo dedoque me pro republicâ: quam deindè cui mandetis circumspicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, cùm fortunæ, et pacis, et belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodò in animis habetote, non me ob scelus aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, et gloriam majorûm, tolerate advorsa, et consulite reipublicæ. Multa cura summo imperio inest; multi ingentes labores; quos nequicquam abnuitis, et pacis opulentiam quæritis: cùm omnes provinciæ, regna, maria, terræque, aspera aut fessa bellis sint.

Germani intectum renonibus corpus tegunt. *Isidorus.*

Unde pons in oppidum pertinens explicatur. *Arusianus.*

Et ei voce magnâ vehementur gratulabantur. *Donat.*

Et Marius victus duplicaverat bellum. *Servius.*

Atque eos à tergo incurrerunt. *Rufinianus.*

In hunc modum disseruit. *Priscianus.*

Indè ortus sermo, percunctantibus utrimque; Satin' salvè; quàm grati ducibus suis; quantis, familiaribus copiis augerentur? *Donatus.*

Fugam nostris fecêre. *Seneca.*

Quæ audita Panormitanos dedere Romanis fecêre. *Seneca.*

Quò cupidiùs in ore ducis sese quisque bonum, et strenuum ostentantes, *Isidorus. Servius,* x.

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumulique sedere. *Isidorus. Servius.*

Ubi multa nefandè casu super ausi, atque passi. *Priscianus.*

Saguntium. *Carisius.*

Tota autem insula modica, et cultoribus inanis est. *Martianus.*

Immodicus animi. *Arusianus.*

Tantum anxietatis curæque majoribus pro Italicâ gente fuit. *Idem*

Opprobrii gratiâ. *Agrtæius.*

Maxumis ducibus, fortibus strenuisque ministris. *Diomedes, lib.* ii.

Non repugnantibus modò, sed ne deditis quidem. A. B. C. M. *Donatus.*

In silvâ Silâ fuerunt. *Servius.*

In nuda injecta corpora. *Diomedes.*

Apollinis filia et Cyrenes. *Probus.*

Ne simplici quidem morte moriebantur. *Servius.*

Cùm prædixero positum insulæ: *Donatus.*

Cujus adversâ voluntate, colloquio militibus permisso, corruptio facta paucorum, et exercitus Sullæ datus est. *Idem.*

A Graccho seditiones graves ortæ. *Augustinus.*

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magìs quàm facundus. *Quintilianus, lib.* iv. *cap.* 2.

Insolens vera accipiundi. *Donatus.*

Quæ pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem.*

Curubis. *Probus.*

Tharros. *Idem.*

Camisos. *Idem.*

Luces. *Sergius.*

Primam modò Japydiam ingressus. *Servius.*

Carbo turpi formidine Italiam atque exercitum deseruit. *Idem.*

Quæ pacta in conventione non præstitissent. *Donatus.*

Crebritate fluctuum, ut Aquilo solet. *Servius.*

Mithridates corpore ingenti perindè armatus. *Quintil. lib.* viii. *c.* 3.

Tyrannumque et Cinnam appellantes. *Victorinus. Serv.*

Nomenque Danubium habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obviàm iretur. *Donatus.*

Septimium, neque animo, neque linguâ, satìs compotem. *Idem.*

Vulgus amat fieri. *Quintilianus, lib.* ix. *c.* 3.

Non pœniturum. *Quintilianus.*

Pompeïus cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte, certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se et milites frequentibus exercitiis præparavisset ad prælia. *Vegetius, l.* i. *c.* 9. *Johan. Saresb.*

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit. *Lactantius.*

Primus Græcorum Achilles. *Servius.*

Cupientissumis legis. *Diomedes.*

Magnâ gloriâ tribunus militum in Hispaniâ T. Didio imperante, magno usu bello Marsico, paratu militum et asmorum fuit. Multaque tum ductu ejus curata, primò per ignobilitatem, deindè per invidiam scriptorum celebrata sunt: cominùs faciem suam ostentabat, aliquot advorsis cicatricibus, et effosso oculo. Quo ille dehonestamento corporis maxumè lætabatur: neque illis anxius, qui reliqua gloriosiùs retinebat. *A. Gellius, lib.* ii. *c.* 27.

Curetes, quia principes intelligendi divina fuerunt, vetustatem utì cætera in majus componentem altores Jovis celebravisse. *Lactantius et Isidorus.*

Italiam conjunctam Siciliæ constat fuisse: sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum. Indè Rhegium nominatum. *Isidorus.*

Pompeïus de victis Hispanis tropæa in Pyrenæis jugis constituit. *Servius.*

Atque edita undique, tribus tamen cum muris et magnis turribus. *Donatus.*

Et in præliis actu promptus. *Idem.*

Pactione amisso Publio legato. *Idem.*

Ipsum Mare Ponticum dulcius quàm cætera. *Servius. Priscianus. Macrobius.*

Equis paria operimenta erant: quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerunt. *Servius.*

Rebus supra votum fluentibus. *Idem.*

Ænum, et Maroneam, et viam militarem. *Idem.*

Impediebant jussa nautarum. *Idem.*

Nihil socordiâ claudebat. *Donatus.*

Ut tanta repentè mutatio non sine deo videretur. *Idem.*

In ore gentibus agens, populi, civitati. *Idem.*

Pressi undique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquitius. *Idem.*

Dein campi Themyscirii; quos habuêre Amazones, à Tanai flumine incertum quamobrem digressæ. *Servius.*

Ubi eum totâ concione ab exercitu cogit discedere, dicit se ejus operâ non usurum; eumque ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente longa spes auxiliorum. *Id.*

More equestris prœlii, sumptis tergis atque redditis, et egressi ad faciliores ictus loco cedebant. *Idem.*

Castra sine vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adolescentiâ bonos insultavit. *Idem; et Donatus.*

Cosa. *Servius.*

Equis atque armis insignibus. *Idem.*

Fessus in Pamphyliam se receperat. *Idem.*

Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ. *Quintilian.*

Apud latera certos collocaverat. *Servius.*

Apertæ portæ, repleta arva cultoribus. *Idem.*

Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idem.*

Lyciæ Pisidiæque agros despectantem. *Idem.*

Sorte ductos fusti necet. *Idem.*

Omnis Italia, coacta in angustias, scinditur in duo promontoria Bruttium et Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Quâ tempestate ex Ponto vis piscium erupit. *Idem; et Scholiastes Juvenalis.*

Introrsùs prima Asiæ Bithynia est, multis anteà nominibus appellata. Ipsa enim est Major Phrygia. *Servius.*

Sed Mithridates extremâ pueritiâ regnum ingressus, matre veneno interfectâ. *Idem.*

Exercitum vertere. *Idem.*

Creta altior est quâ parte spectat Orientem. *Idem.*

Se regibus devovent, et post eos vitam refutant; adeò

illis ingenita est sanctitas regii nominis. *Idem; et Phylargyrius.*

Dum inferior omni viâ grassaretur. *Jsannes Grammat.*

Narbone concilia Gallorum. *Pompeïus in artem Donati.*

Post defectionem sociorum et Latii. *Donatus, Adelph. act.* iii. *sc.* 4.

Id Jovi mandem nostro. *Idem, ib.* iv. 2.

Morbi graves ob inediam insolita vescentibus. *Idem.*

Atque ea cogentes; non coactos, scelestos magìs quàm miseros distringi. *Idem.*

Graviori bello, qui prohibituri venerant socii, frigere. *Idem.*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquo et terra. *Idem.*

Nam Sullæ dominationem audebat.

Neque est defessus dominationum Sullæ. *Idem.*

Neu quis miles, neve pro milite. *Servius.*

Ex insolentià avidus malefaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant. *Idem.*

Charybdis; quæ, fortè illata naufragia sorbens, gurgitibus occultis millia sexaginta Tauromenitana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini, fide atque ærumnis inclyti, per mortalium studium majores quàm opibus; quippe quìs etiam tum semiruta mœnia, domus intectæ, parietesque templorum ambusti, manus Punicas ostentabant. *Hieron. in Habaccuc. c.* ii.

Apud Corduennos amomum et alii leves odores gignuntur. *Philarg. in* iv. *Georgic. Virgilii.*

Quem trans stagnum omnis usque ad flumen. *Idem.*

Repentè incautos agros invasit. *Idem.*

Belli sanè sciens. *Acron.*

Namque omnium ferocissumi ad hoc tempus Achæi atque Tauri sunt, quòd, quantùm conjicio, locorum egestate rapto vivere coacti. *Glossa Juvenalis.*

Atque ipse cultus rei. *Acron.*

Triplici fluctu. *Serv. Fuldanus.*

Charybdi mare verticosum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare classibus patefactum est. *Idem.*

Sanè bonus eâ tempestate contra pericula et ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invasêre patentes, cùm et pacis modo effusas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Perrexêre in Hispaniam an Sardiniam. *Idem.*

Quæ mapalia sunt circumjecta civitati, suburbana ædificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitavisse. *Idem.*

Ad mutandum modò in melius servitium. *Servius ad primum Æneïdos.*

Magna vis hominum convenerat agris pulsa aut civitate ejecta. *Idem, ibidem.*

Cùm murum hostium successisset, pœnas dederat. *Idem ad Eclogam quintam.*

Quippe vasta Italia rapinis, fugâ, cædibus. *Idem.*

Hi sunt qui secundùm pocula, et alias res aureas, diis sacrata instrumenta convivio mereantur. *Idem ad* viii. *Æneïdos.*

In secundâ festinas cohortes composuerat. *Idem ad* ix.

Jam repentè visus sævire Tagus. *Idem ab* x.

Exuant armis equisque. *Idem, ib.*

Solas festinare, *Idem, ib.*

Lusitaniæ gravem civitatem. *Idem, ib.*

Ex parte cohortium præcipere instructa, et stationes locatæ pro castris. *Idem, ib.*

Bellum quibus posset conditionibus desineret. *Idem. ib.*

In quîs longissimo ævo plura, de bonis falsa, in deterius composuit. *Idem. ib.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem, ib.*

At Sertorius vacuus hyeme augere copias. *Acro in Horatium.*

Sin vis obsistat, ferro quàm fame æquiùs perituros. *Servius.*

Consedit in valle virgultâ nemorosâque. *Idem.*

Paululùm requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes fædavêre lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ causa fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radicem montis excessit. *Statii Interpres.*

Ut res magìs quàm verba gererentur, liberos parentesque in muris locaverant. *Idem.*

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustra sedes sunt. *Acro ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique, vanum genus, ut alia Africæ, contendebant Antipodas ultra Æthiopiam cultu Persarum justos et egregios agere. *Priscianus.*

Et Perpennam fortè cognoscit mulio redemptoris. *Acro in Horatium.*

Omnium fluminum quæ in maria, quà imperium Romanum est, fluunt, quam Græci τὴν εἴσω θάλασσαν appellant, maxumum esse Nilum consentitur; proxumâ magnitudine esse Histrum scripsit Sallustius. *A. Gellius, lib* x. *c.* 7.

Ex omnibus quæ tractavimus, Æbuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magìs, ut ait Sallustius, cum curâ dicendum, quàm quod in manibus est, *Seneca.*

Turbinum motus vagus est et disjectus, et, utì Sallustii verbis utar, vorticosus; cometarum autem, compositus, et certum iter carpens. *Idem.*

Sallustius, auctor certissumus, asserit Tigrum et Euphratem uno fonte manare in Armeniâ; qui, per diversa euntes, longiùs dividantur, spatio medio relicto multorum millium: quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. *Idem.*

Pelorum promontorium Siciliæ respiciens Aquilonem, juxta Sallustium, dictum à gubernatore Hannibalis illìc sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cùm se ejus dolo crederet esse deceptum. *Servius et Isidorus.*

Aristæus, uti Sallustius docet, post laniatum à canibus Actæonem filium, matris instinctu Thebas reliquit, et Ceam insulam tenuit, primò adhuc hominibus vacuam; posteà, eà relictâ, cum Dædalo in Sardiniam transivit: post delatus est Cumas. *Servius.*

Sallustius duces laudat, qui, victoriam incruento exercitu deportârunt. *Idem.*

Cares Insulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, victi à Minoë, utì Sallustius et Thucydides tradunt. *Idem.*

A Trojâ Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, secundùm Sallustium, tenuerunt. *Idem.*

Dardania à Dardano Jovis et Electræ filio; aut, secundùm Sallustium, à Midâ Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Sallustius Scyllam saxum esse dicit, simile formæ celebratæ procul visentibus. *Idem.*

In Siciliâ est Enceladus, Othus in Cretâ, secundùm Sallustium. *Idem.*

Sallustius ait, Hispanorum morem fuisse, ut in bella euntibus juvenibus parentum facta memorentur à matribus. *Idem.*

Orion, juxta Sallustium, oritur juxta solis æstivi pulsum. *Idem.*

In Flaminiâ est civitas, quæ Cale dicitur, et in Galliâ hôc nomine; quam Sallustius à Perpennâ captam commemorat. *Idem.*

Getæ sunt Mysii, quos Sallustius à Lucullo dicit esse superatos. *Idem.*

Trojanorum tempore invadendarum terrarum causu fuerat navigatio, utì Sallustius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis usos esse antiquos, Livius et Sallustius docent. *Idem.*

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur, ut inquit Sallustius. *Idem.*

Creta medio jacet insula ponto, id est, secundùm Sallustium, procul à continenti. *Servius.*

Primo mense veris dicitur novum ver, secundo ver adultum, tertio præceps: sicut etiam Sallustius dicit ubique, novo æstas, adulta, præceps. *Idem.*

Sallustius in Historiis tradit, Sertorium victum voluisse fugere ad insulas Fortunatas. *Acron.*

Insulas Fortunatas Sallustius inclytas esse ait Homeri carminibus. *Servius.*

Proxumum dicebant veteres, nen solùm adhærens et

adjunctum, verùm etiam longè remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium exstitisset. *Virgil. Æn. lib.* v.

Proxumus huic, longo sed proxumus intervallo,
Insequitur Salius.——

Ita et Sallustius in situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum, et quod Κρίυ μέτωπον appellavit, posuit. *Nonius.*

Interrogâsti, si tenes, Mæotici
Situs quis esset æquoris. Sallustium
Nòram id dedisse, dicta et ejus omnibus
Præjudicatæ auctoritatis ducier,
Non abnuebam. Festus Avienus.

Portus ab Eöo fluctu curvatus in arcum.

In arcûs similitudinem. Sic de Ponto Sallustius, unde hic tulit colorem, nam speciem efficit Scythici arcûs. *Servius ad* iii. *Æneïdos.*

—— *Freta lata relucent.*

Lata autem ideo, quia se angustiæ Pontici oris illìc dilatant, utì dicit Sallustius. *Servius.*

Teïa autem dictu est à Teïo, Anacreontis Poëtæ Lyrici oppido, quod in Paphlagoniâ esse Sallustius indicat, cùm de situ Pontico loquitur. *Comment. in Horat.*

Porrò Sallustius, auctor certissumus, asserit, tàm Tigris, qùam Euphratis, in Armeniâ fontes demonstrari. *Hieron. de locis Heb.*

Cùm multi evaserint Trojanum periculum, utì Capys, qui Campaniam tenuit; ut Helenus, qui, ut alii, Sardiniam, secundùm Sallustium. *Serv.*

Sallustianus Calpurnius. *Hieronymus adversùs Ruf.*

Calpurniani discipuli. *Idem, ibidem.*

Tamen vulgata jam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos Mauros et feroces Dalmatas pulsat. *Tertull. de animâ.*

Sarcasmus chleuasmo proxima est, et similis figura, quâ adversariorum facta, cum exacerbatione admissi eorum, lacessimus. Ut apud Sallustium de Sullæ crudelitate. Ut in M. Mario, cùm fracta priùs crura per artus expiraret. *Jul. Rufinianus de schematis lexeos.*

Mesopotameni homines effrenatæ lubidinis sunt, ut Sallustius meminit, in utroque sexu. *Glossæ in Juvenalem.*

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Sallustius, qui oræ marıtumæ, quà Romanum esset imperium, contrarius piratis. Si omnes socios, et maxumè Græcos, Asiaticos, ac Siculos, fortunis omnibus spoliaverunt. *Eædem Glossæ.*

Σαλλυςίυ δὲ θαυμάζω, τότε πρῶτον ὦφθαι Ῥωμαίοις καμήλυς, λέγοντος· εἰ μήτε πρότερον τὺς μετὰ Σκιπίωνος νικησάντας Ἀντίοχον ᾤετο, μήτε τὺς ἔναγχος πρὸς Ὀρχομενῷ, καὶ περὶ Χαιρωνείαν Ἀρχελάῳ μεμαχημένυς, ἐγνωκέναι κάμηλον. *Id est:* Sallustium demiror, qui autumat, tum prium visos Romanis camelos; quòd neque olim illos, qui, duce Scipione, Antiochum devicerunt, neque hos, qui ad Orchomenum et Chæroneam certaverunt cum Archeläo, nôsse putaverit camelum. *Plutarchus in Lucullum.*

Σαλλύςιος μὲν ὖν φησὶ, χαλεπῶς διατεθῆναι τὺς ςρατιώτας πρὸς αὐτὸν, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῦ πολέμυ πρὸς Κυζίκῳ, καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῷ δύο χειμῶνας ἑξῆς ἐν χάρακι διαγαγεῖν ἀναγκασθέντας. *Id est*: At Sallustius quidem, fuisse milites jam indè à principio malè, ait, in eum (Lucullum) animatos, quòd ad Cyzicum, et iterùm ad Amisum, duas hyemes eos in castris continuisset. *Idem.*

LECTORI.

Hactenùs Fragmenta florentissimi Rerum Romanorum scriptoris, quæ extare putamus. Cætera quæ sequuntur, in MS. Servio legi auctor est V. Cl. Andreas Schottus: in optimâ tamen illâ Honorati Editione à Petro Daniele J. C. procuratâ non comparent.

* m or Trequii præter s r ciem necessarium haud multò secùs quàm ferro noceri poterat. At Varinius, dum hæc aguntur à fugitivis, ægrâ parte militum autumni gravitate, neque ex postremâ fugâ, cùm severo edicto juberentur, ullis ad signa redeuntibus, et qui reliqui erant per summa flagitia detrectantibus militiam, Quæstorem suum C. Thoranium ex quo præsente vera facillimè noscerent. *** commiserant, et tamen interìm quum volentibus numero quatuor.

* ingre, tantæ fetui debacchantur, nefandum in modum perverso vulnere, et interdum lacerum corpus semianimum omittentes, alii in tecta jaciebant ignes, multique ex loco servi, quos ingenium socios dabat, abdita à dominis, aut ipsos trahebant ex occulto, neque sanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, et servili ingenio: quæ Spartacus nequiens prohibere, multis precibus cùm oraret, celeritate *** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris cœpit, et promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem incautè motos novos incognitosque et aliorum casibus perculsos milites, ducit tamen ad castra fugitivorum. Presso gradu silentes jam, neque tam magnificè sumentes prœlium quàm postulaverant. Atque illi certamini conscii inter se juxta seditionem erant. Crixo et gentis ejusdem Gallis atque Germanis obviàm ire, et ultrò offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

INCERTI AUCTORIS,

EPISTOLÆ DUÆ

AD

C. CÆSAREM

DE REPUBLICA ORDINANDA;

SALLUSTIO FALSÒ ADSCRIPTÆ.

EPISTOLA I.

PRO vero, antea obtinebat, regna atque imperia fortunam dono dare, item alia, quæ per mortalîs avidè cupiuntur: quia et apud indignos sæpè erant quasi per lubidinem data; neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, fabrum esse suæ quemque fortunæ: atque in te maxumè, qui tantùm alios prætergressus es, utì pariùs defessi sint homines laudando facta tua, quàm tu laude digna faciundo. Cæterùm utì fabricata, sic virtute parta, quàm magnâ industriâ haberi decet, ne incuriâ deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: et quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest; tamen, quia malo esse licet, formidatur. Id evenit, quia plerique rerum potentes perversè consulunt: et eò se munitiores putant, quò illi, quibus imperitant, nequiores fuêre. At contrà id eniti decet; cùm ipse bonus atque strenuus sis, utì quàm optumis imperites. Nam pessumus quisque asperrumè rectorum patitur. Sed tibi hoc gravius est, quàm ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc, victores prædam petunt,

victi cives sunt. Inter has difficultates evadendum est tibi; atque in posterum firmanda respublica, non armis modò, neque adversùm hostes, sed, quod multò majus multòque asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnes magnâ mediocrique sapientiâ res huc vocat: quæ quisque optuma potest, utì dicat. At mihi sic videtur: qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed jam, quò meliùs faciliùsque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro, magnis opibus, avido potentiæ, majore fortunâ quàm sapientiâ: quem secuti sunt pauci, per suam injuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo, traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam; neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. Cætera multitudo vulgi, more magìs quàm judicio, pòst alius alium, quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ reipublicæ in spem adducti homines, quibus omnia probro ac luxuriâ polluta erant, concurrere in castra tua: et apertè quietis mortem, rapinas, postremò omnia, quæ corruptus animus jubebat, minitari. Ex quîs magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus, sicuti hostibus, uti vident, defluxêre: pauci restitêre, quibus majus otium in castris, quàm Romæ, futurum erat: tanta vis creditorum impendebat. Sed ob easdem causas immane dictu est, quanti et quàm multi mortales postea ad Pompeïum discesserint: eoque, per omne tempus belli, quasi sacro atque inspoliato fano debitores usi. Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace agitandum est: hoc utì civilitèr deponas, illa ut quàm justissuma et diuturna sit: de te ipso primùm, quia compositurus es, quod optumum factu est, existuma. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magìs acerba, quàm diuturna, arbitror; neque quemquam à multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat; eam vitam bellum æternum atque anceps gerere: quoniam neque adversus, neque ab tergo, aut lateribus, tutus sis; semper in periculo aut metu agites. Contrà, qui benignitate et clementiâ imperium temperavêre, his læta et candida omnia visa; etiam hostes æquiores, quàm aliis cives. Au qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimìsque in victos bonâ

voluntate prædicent? Scilicet quòd ea, quæ externis nationibus, naturâ hostibus, nosque majoresque nostri sæpè tribuêre, ea civibus danda arbitror; neque barbarico ritu, cæde cædem, sanguine sanguinem expiandum. An illa, quæ paulò ante hoc bellum in Cn. Pompeïum victoriamque Syllanam increpabantur, oblivio abstulit? Domitium, Carbonem Brutum, alios item non armatos, neque in prœlio belli jure, sed posteà supplices, per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villâ publicâ, pecoris modo, conscissam. Heu! quàm illa occulta civium funera et repentinæ cædes, in parentum aut liberorum sinum fuga mulierum et puerorum, vastatio domorum ante partam à te victoriam, omnia sæva atque crudelia erant. Ad quæ te illi iidem hortantur: et scilicet id certatum esse, utrius vestrûm arbitrio injuriæ fierent: neque receptam, sed captam à te rempublicam: et eâ causâ exercitus, stipendiis confectis, optumos et veterrimos omnium, advorsùm fratres parentesque, alii liberos, armis contendere; ut ex alienis malis deterrumi mortales ventri, atque profundæ lubidini sumtus quærerent; atque essent opprobria victoriæ, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quisque erorum more, aut modestiâ, etiam tum dubiâ victoriâ, sese gesserit: quoquè modo, in belli administratione, scorta aut convivia exercuerint nonnulli; quorum ætas, ne per otium quidem, tales voluptates sine dedecore attigerit. De bello satìs dictum. De pace firmandâ quoniam tuque et omnes tui agitatis; primùm id, quæso, considera, quale id sit, de quo consultas: ita bonis malisque dimotis, patenti viâ ad verum perges. Ego sic existumo; quoniam orta omnia intereunt, quâ tempestate urbi Romanæ fatum excidii adventârit, cives cum civibus manus conserturos: ita defessos et exsangues regi aut nationi prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglobatæ, movere aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt concordiæ bona, et discordiæ mala expellenda. Id ita eveniet, si sumtuum et rapinarum licentiam demseris; non ad vetera instituta revocans, quæ, jam pridem corruptis moribus, ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem finem sumtuum statueris; quoniam

is incessit mos, ut homines adolescentuli, sua atque aliena consumere, nihil lubidini, atque aliis rogantibus, denegare, pulcherrumum putent: eam virtutem et magnitudinem animi; pudorem atque modestiam pro socordiâ æstument. Ergo animus ferox, pravâ viâ ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modò, modò in cives: movet composita, et res novas veteribus acquirit. Quare tollendus fœnerator in posterum, utì suas quisque res curemus. Ea vera atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; et magnitudinem animi in addendo, non demendo reipublicæ ostendere. Atque ego scio, quàm aspera hæc res in principio futura sit: præsertim iis, qui se in victoriâ licentiùs liberiùsque, quàm artiùs, futuros credebant: quorum si saluti potiùs quàm lubidini consules; illosque nosque et socios in pace firmâ constitutes. Sin eadem studia artesque juventuti erunt; næ ista egregia tua fama, simul cum urbe Româ, brevì concidet! Postremò, sapientes pacis causâ bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retulit? Quare capesse per deos rempublicam; et omnia aspera, utì soles, pervado. Namque aut tu mederi potes; aut omittenda est cura omnibus. Neque quisquam te ad crudeles pœnas aut acerba judicia invocat, quibus civitas vastatur magìs quàm corrigitur; sed utì pravas artes, malasque lubidines, ab juventute prohibeas. Ea vera clementia erit, consuluisse, nè immeritò cives patriâ expellerentur; retinuisse ab stultitiâ et falsis voluptatibus; pacem concordiamque stabilivisse: non, si, flagitiis obsecutus, delicta perpessus, præsens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxumè fretus est, negotii magnitudine: et, quia tibi terræ et maria simul omnia componenda sunt, (quippe res parvas tantum ingenium attingere nequit,) magnæ curæ magna merces est. Igitur provideas oportet, utì plebes, largitionibus et publico frumento corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur, juventus probitati et industriæ, non sumtibus neque divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies est, usum atque decus demseris. Nam sæpè ego, cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissumi

viri magnitudinem invenisset, quæ res populos nationesve magnis auctoribus auxissent, ac deindè quibus causis amplissuma regna et imperia corruissent; eadem semper bona atque mala reperiebam, omnesque victores divitias contemsisse et victos cupivisse. Neque alitèr quisquam extollere sese et divina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniæ et corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, perversam gratiam gratificans; sed in labore, patientiâ, bonisque præceptis, et factis fortibus, exercitando. Nam, domum aut villam extruere, eamque signis, aulæis, aliisque operibus exornare, et omnia potiùs, quàm semet, visendum efficere; id est, non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porrò ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere, mos est; ubi animum, quem dominari decebat, servitio oppressêre, nequaquàm eo postea hebeti atque claudo pro exercitio uti volunt: nam imprudentiâ pleraque et se præcipitant. Verùm hæc et omnia mala paritèr cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc, providendum est, quonam modo Italia atque provinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam iidem omnia vastant, suas deserendo domos, et per injuriam alienas occupando. Item nè, ut adhuc, militia injusta aut inæqualis sit: cùm alii triginta, pars nullum stipendium faciet: et frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia et colonias illis dare conveniet, cùm, stipendiis emeritis, domos reverterint. Quæ reipublicæ necessaria, tibique gloriosa ratus sum, qùam paucissumis absolvi. Non pejus videtur pauca nunc de facto meo disserere. Plerique mortales ad judicandum satìs ingenii habent, aut simulant: verùm tamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus: vix satìs apertum os, aut lingua promta videtur, quæ meditata pectore evolvat. quibus me subjectum haud pœnitet, magìs reticuisse pigeret. Nam sive hâc, seu meliore aliâ, viâ perges; à me quidem pro virili parte dictum et adjutum fuerit. Reliquum est optare, utì, quæ tibi placuerint, ea dii immortales approbent, benèque evenire sinant.

EPISTOLA II.

AD C. CÆSAREM.

SCIO ego, quàm difficile atque asperum factu sit, consilium dare regi aut imperatori; postremò cuiquam mortali, cujus opes in excelso sunt: quippe cùm et illis consultorum copiæ adsint; neque de futuro quisquam satìs callidus, satìsque prudens sit. Quia etiam sæpè prava magìs, quàm bona, consilia prosperè eveniunt: quia plerasque res fortuna ex lubidine suâ agitat. Sed mihi studium fuit, adolescentulo, rempublicam capessere; atque in eâ cognoscendâ multam magnamque curam habui: non ita, utì magistratum modò caperem, quem multi malis artibus adepti erant; sed etiam, utì rempublicam domì militiæque, quantùmque armis, viris, opulentiâ posset, cognitum haberem. Itaque mihi, multa cum animo agitanti, consilium fuit, famam modestiamque meam post tuam dignitatem habere, et cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accideret. Idque non temerè, aut ex fortunâ tuâ, decrevi; sed quia in te, præter cæteras, artem unam egregiè mirabilem comperi, semper tibi majorem in adversis, quàm in secundis, rebus animum esse. Sed, per deos immortales, illa res clarior est, quòd et priùs defessi sint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quàm tu faciendo quæ gloriâ digna essent. Equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. Neque ego, quæ visa sunt, de republicâ tibi scripsi, quia mihi consilium atque ingenium meum ampliùs æquo probaretur: sed inter labores militiæ, interque prœlia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi si id modò in pectore consilii est,

utì te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra advorsum consulem beneficia populi retineas; indigna virtute tuâ cogitas. Sin in te ille animus est, qui jam à principio nobilitatis factionem disturbavit; plebem Romanam ex gravi servitute in libertatem, restituit; in præturâ inimicorum arma inermis disjecit: domì militiæque tanta et tam præclara facinora fecit, utì ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magnitudine tuâ: quin accipe tu ea, quæ dicam de summâ republicâ; quæ profectò aut tu vera invenies, aut certè haud procul à vero. Sed, quoniam Cn. Pompeïus, aut animi pravitate, aut quia nihil maluit, quàm quod tibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus jaceret; quibus ille rebus rempublicam conturbavit, eisdem tibi restituenda est. Primùm omnium, summam potestatem moderandi, de vectigalibus, sumtibus, judiciis, senatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cujus anteà summa potestas erat, nosque his quidem legibus in servitute reliquit. Judicia, tametsi, sicut anteà tribus ordinibus tradita sunt: tamen iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet; innocentes circumveniunt; suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quò minùs magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremò, tanquam urbe captâ, lubidine ac licentiâ suâ pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per servitium exercerent. Sed homines inertissumi, quorum omnis vis virtusque in linguâ sita est, forte, atque alterius socordiâ, dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quæ seditio ac dissensio civilis tot tamque illustres familias ab stirpe evertit? aut quorum umquam victoriâ animus tam præceps tamque immoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia in victoriâ lege belli licuerunt, tametsi à Sulpicio hostium partes muniri intelligebat; tamen, paucis interfectis, cæteros beneficio, quàm metu, retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Domitio, cæterisque ejusdem factionis, quadraginta senatores, multi prætereà cum spe bonâ adolescentes, sicuti hostiæ, mactati sunt: cùm intereà importunissuma genera hominum tot miserorum civium sanguine satiari nequiverunt: non orbi liberi, non parentes exactâ ætate, non gemitus virorum, luctus mu-

lierum, immanem eorum animum inflexit: quin, acerbiùs indiès malefaciendo, ac dicundo, dignitate alios, alios civitate, eversum irent. Nam, quid ego de te dicam, cujus contumeliam homines ignavissumi vitâ suâ commutare volunt? scilicet, neque illis tantæ voluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto mœrori tua dignitas; qui optatius habent, ex tuâ calamitate periculum libertatis facere, quàm per te populi Romani imperium maxumum ex magno fieri. Quò magìs tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias communiasque. Mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. Cæterùm tui erit ingenii probare, quæ vera atque utilia factu putes. In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut à majoribus accepi,—in patres et plebem. Anteà in patribus summa auctoritas erat, vis multò maxuma in plebe. Itaque sæpiùs in civitate secessio fuit: semperque nobilitatis opes diminutæ sunt. et jus populi amplificatum. Sed plebes eò liberè agitabant quia nullius potentia super leges erat; neque divitiis aut superbiâ, sed bonâ famâ factisque fortibus, nobilis ignobilem anteïbat: humillimus quisque in armis aut militiâ, nullius honestæ rei egens, satìs sibi, satìsque patriæ erat. Sed, ubi eos paulatìm expulsos agris inertia atque inopia incertas domos habere subegit: cœpêre alienas opes petere, libertatem suam cum republicâ venalem habere. Ita paulatìm populos, qui dominus erat et cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est.: et pro communi imperio privatìm sibi quisque servitutem peperit. Hæc igitur multitudo primùm malis moribus imbuta, deindè in artes vitasque varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parùm mihi quidem idonea videtur ad capessendam rempublicam. Cæterùm, additis novis civibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem; quippe cùm illis libertatis retinendæ, tum his servitutis amittendæ, cura orietur. Hos, ego censeo, permixtos cum veteribus novos, in coloniis constituas; ita et res militaris opulentior erit; et plebes, bonis negotiis impedita, malum publicum facere desinet. Sed non inscius neque imprudens sum, cùm ea res agetur, quæ sævitia, quæve tempestates hominum nobilium futuræ sint; cum indignabuntur omnia funditùs misceri, antiquis civibus hanc servitutem imponi, reg-

num denique ex liberâ civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se committere, qui incommodo reipublicæ gratiam sibi conciliet. Ubi bonum publicum etiam privatìm usui est; id verò dubitare aggredi: socordiæ atque ignaviæ duco. M. Livio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate; neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent. Sed homines factiosi, quibus dolus atque malitia fide cariora erant, ubi intellexerunt, per unum hominem maxumum beneficium multis mortalibus dari; videlicèt, et sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse, de M. Livio Druso, juxtà ac de se, existumaverunt. Itaque metu, nè per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eum nixi, sua ipsius consilia disturbaverunt. Quò tibi, Imperator, majore curâ fideque amici et multa præsidia paranda sunt. Hostem advorsum opprimere, strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere, neque vitare, bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris; quoniam quidem revocata plebes erit; in eâ re maxumè animum exercitato, utì colantur boni mores; concordia inter veterîs et novos coalescat. Sed multò maxumum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremò humanæ genti pepereris, si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quod res feret, minueris. Alitèr, neque privata res, neque publica, neque domì, neque militiæ, regi potest. Nam, ubi cupido divitiarum invasit, neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum satìs pollet: quin animus, magìs aut minùs maturè, postremò, tamen, succumbit. Sæpè jam audivi, qui reges, quæ civitates et nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes cèperant. Id adeò haud mirandum est. Nam, ubi bonus deteriorem divitiis magìs clarum magìsque acceptum videt; primò æstuat, multaque in pectore volvit: sed ubi gloria honorem magìs in dies, virtutem opulentia vincit; animus ad voluptatem à vero deficit. Quippe gloriâ industria alitur: ubi eam demseris, ipsa per se virtus amara atque aspera est. Postremò, ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad

virtutem una et ardua via est: ad pecuniam, quâ cuique lubet, nititur: et malis et bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demitto: neque de capite, neque de honore, ex copiis quisquam magìs aut minùs judicaverit; se neque prætor, neque consul, ex opulentiâ, verùm ex dignitate, creetur. Sed de magistratu facile populi judicium fit. Judices à paucis probari, regnum est; ex pecuniâ legi, inhonestum. Quare omnes primæ classis judicare placet, sed numero plures, quàm judicant. Neque Rhodios, neque alias civitates, umquam suorum judiciorum pœnituit; ubi promiscuè dives, et pauper, utì cuique sors tulit, de maxumis rebus, juxta ac de minumis, disceptat. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurdè placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; utì ex confusis quinque classibus sorte centuriæ vocarentur. Ita coæquati dignitate, pecuniâ; virtute anteïre alius alium properabit. Nec ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur. Ubi ea demseris, nemo omnium gratuitò malis est. Cæterùm avaritia, bellua fera, immanis, intoleranda est: quò intendit, oppida, agros, fana atque domos, vastat; divina cum humanis permiscet; neque exercitus neque mœnia obstant, quò minùs vi suâ penetret; famâ, pudicitiâ, liberis, patriâ atque parentibus cunctos mortales spoliat. Verùm, si pecuniæ decus ademeris, magna illa vis avaritiæ facilè bonis moribus vincetur. Atque hæc ita sese habere, tametsi omnes æqui atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocritèr certandum est; cujus si dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt. Nam hi, si virtute satìs valerent, magìs æmuli bonorum, quàm invidi, essent. Quia desidia, et inertia, et stupor eos, atque torpedo, invasit; strepunt, obtrectant, alienam famam suum dedecus existumant. Sed quid ego plura, quasi de ignotis, memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis, in consulatum erupit: hebes linguâ, magìs malus, quàm callidus, ingenio. Quid ille audeat, cui consulatus, maxumum imperium, maxumo dedecori fuit? An L. Domitii magna vis est, cujus nullum membrum à flagitio aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ,

pedes fugaces: quæ honestè nominari nequeant, inhonestissuma. Unis tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum, haud contemno. Parantur hæc disciplinâ Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt. Quippe, cùm domì libertatem suam per inertiam amiserint; censesne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissumi nobiles: in quibus, sicut in statuâ, præter nomen, nihil est additamenti. L. Posthumius et M. Favonius mihi videntur quasi magnæ navis supervacua onera esse; ubi salvi pervenère, usui sunt; si quid advorsi coortum est, de illis potissumùm jactura fit, quia pretii minumi sunt. Quoniam nunc, utì mihi videor, de plebe renovandâ corrigendâque disserui: de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquàm mihi ætas ingeniumque adolevit, haud fermè armis atque equis corpus exercui, sed animum in litteris agitavi: quod naturâ firmius erat, id in laboribus habui. Atque ego in eâ vitâ multa legendo atque audiendo ita comperi. Omnia regna, civitates, nationes, usque eò prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicumque gratia, timor, voluptas, ea corrupère; pòst paulò imminutæ opes, deindè ademtum imperium, postremò servitus imposita est. Equidem ego sic apud animum meum statuo: cuicumque in suâ civitate amplior illustriorque locus quàm aliis est, ei magnam curam esse reipublicæ. Nam cæteris, salvâ urbe tantummodò libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem, perpererunt; ubi paulùm inclinata respublica agitari cœpit, multiplicitèr animus curis atque laboribus fatigatur; aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensat; omnibus locis adest, festinat; quantò in secundis rebus florentior fuit, tantò in adversis asperiùs magìsque anxiè agitat. Igitur, ubi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, ejusque consilia consequitur; patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque majores nostri, cùm bellis asperrumis permerentur, equis, viris, pecuniâ amissâ nunquam defessi sunt, armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hostium, non adversa res, ingentem eorum animum subegit; quin, quæ virtute ceperant, simul cum animâ retinerant. Atque ea magìs fortibus consiliis,

quàm bonis prœliis, patrata sunt. Quippe apud illos una respublica erat; ei omnes consulebant: factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentiæ, exercitabat. At hoc tempore contrà homines nobiles, quorum animos socordia atque ignavia invasit, ignari laboris, hostium, militiæ, domì factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque patres, quorum consilio anteà dubia respublica stabiliebatur, oppressi, ex alienâ lubidine huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt; ut eorum, qui dominantur, simultas ac arrogantia fert, ita bonum malumque publicum existumant. Quòd si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset: majoribus opibus respublica, et minùs potens nobilitas esset. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile est; quippe cùm illis majorûm virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas; cætera multitudo pleraque insititia sit; sententias eorum à metu libera: ita occultò sibi quisque alterius potentià carior erit. Libertas juxtà bonis et malis, strenuis et ignavis, optabilis est. Verùm eam plerique metu deserunt, stultissumi mortales: quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si, numero auctus, per tabellam sententiam feret. Tabella obtentui erit, quò magìs animo libero facere audeat: in multitudine, et præsidii plus, et usus amplior est. Nam ferè, his tempestatibus, alii judiciis publicis, alii privatis suis atque amicorum negotiis, implicati, haud sanè reipublicæ consiliis adfuerunt: neque eos magìs occupatio, quàm superba imperia distinuêre. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additamenta factionis habent, quæcumque libuit probare, reprehendere, decernere, eo, utì lubido tulit, fecêre. Verùm ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur; næ illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus anteà crudelissumè imperitabant. Forsitan, Imperator, perlectis litteris, desideres, quem numerum senatorum fieri placeat: quoque modo in multa et varia officia distribuatur; judicia quoniam primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus, in

quoque genere, futurus sit. Ea mihi omnia generatìm describere haud difficile factu fuit: sed priùs laborandum visum est de summâ consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc itinere uti decreveris, cætera in promptu erunt. Volo ego, consilium meum prudens, maxumèque usui esse. Nam, ubicumque tibi res prosperè cedet, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magìs cupido exercet, utì quocumque modo, et quamprimùm, respublica adjuvetur. Libertatem gloriâ cariorem habeo; atque ego te oro hortorque, nè, clarissumus imperator, Gallicâ gente subactâ, populi Romani summum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profectò, si id accidat, neque tibi nox, neque dies, curam animi sedaverit; quin in somniis exercitus, furibundus, atque amens, alienatâ mente feraris. Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine invisi: neque bonum neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi: sed, ex naturâ, diversa præmia bonos malosque sequi. Intereà fortè ea tardiùs procedunt: suus cuique animus ex conscientià spem præbet. Quòd si tecum patria atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortissumi viri, in optumâ urbe, decus præsidiumque nobis, hostibus terrorem. Quæ multis laboribus et periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum animâ simul tradidimus, patriam maxumam in terris; domum familiamque in patriâ clarissumam; prætereà bonas artes, honestas divitias; postremò omnia honestamenta pacis, et præmia belli. Pro his amplissumis beneficiis, non flagitium à te, neque malum facinus, petimus; sed utì libertatem eversam restituas. Quâ.re patratâ, profectò per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. Namque hâc tempestate, tametsi domì militiæque præclara facinora egisti; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si verò urbem amplissumo nomine, et maxumo imperio, propè jam ab occasu restitueris; quis te clarior, quis major, in terris fuerit? Quippe si morbo jam, aut fato, huic imperio secus accidat; cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes, oriantur? Quòd si tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi; postero tempore, republicâ restitutâ, super omnîs mortalìs gloria agnita, tuique

unius moris vitâ clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, sæpè invidia, fatigat: ubi anima naturæ cessit, demtis obtrectationibus, ipsa se virtus magìs magìsque extollit. Quæ mihi utilia factu visa sunt, quæque tibi usi fore credidi, quàm paucissumis potui, perscripsi. Cæterùm deos immortalìs obtestor, utì, quocumque modò ages, ea res tibi reique publicæ prosperè eveniat.

IN M. TULLIUM CICERONEM

DECLAMATIO;

FALSÒ *SALLUSTIO* ADSCRIPTA.

GRAVITER et iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem judicio magìs, quàm morbo animi, petulantiâ istâ uti. Sed, quoniam in te neque modum neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: utì, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam malè audiendo amittas. Ubi querar? quos implorem? P. C. diripi rempublicam atque audacissumo cuique esse perfidiæ? an apud populum Romanum, qui ita largitionibus corruptus est, ut sese ac fortunas suas venales habeat? an apud vos, P. C., quorum auctoritas turpissumo cuique et sceleratissumo ludibrio est? ubi M. Tullius leges, judicia populi Romani defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familiâ viri clarissumi Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paulò antè insitus huic urbi civis. An vero, M. Tulli, facta ac dicta tua obscura sunt? an non ita à pueritiâ vixisti, utì nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? Scilicet, istam immoderatam

eloquentiam apud M Pisonem non pudicitiæ jacturâ perdidisti? Itaque minumè mirandum est, si eam flagitiosè venditas, quam turpissumè parâsti. Verùm, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit: uxor sacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex, tibi jucundior, atque obsequentior; quàm parenti par est! Domum ipsam tuam vi, et rapinis, funestam tibi ac tuis, comparâsti: videlicet, utì nos commonefacias, quàm conversa sit respublica, cùm in eâ domo habitares, homo flagitiosissume, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cùm ita sint; tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; indè missum huic urbi civibusque custodem, absque carnificis nomine, qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit; quasi verò non illius conjurationis causa fuerit consulatus tuus; et idcircò respublica disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magìs extollunt, quæ post consulatum cum Terentiâ uxore de republicâ consuluisti, cùm legis Plautiæ judicia domì faciebas: ex conjuratis alios morte, alios pecuniâ condemnabas: cùm tibi alius Tusculanam, alius Pompeïanam villam ædificabat, alius domum emebat; qui vero nihil poterat, is erat calumniæ proxumus; is aut domum tuam oppugnatum venerat, au insidias senatui fecerat; denique de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa objicio; redde rationem, quantum patrimonii acceperis; quid tibi litibus accreverit; quâ ex pecuniâ domum paraveris, Tusculanum et Pompeïanum infinito sumtu ædificaveris. Aut, si retices; cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine et visceribus civium paraveris? Verùm, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Marii familiâ, ejus virtutem imitatur; contemnit simultatem hominum nobilium: populi Romani curam habet; neque terrore, neque gratiâ commovetur. Illud verò amicitiæ tantùm, ac virtutis est animi? Immo verò homo levissumus, supplex inimicis, amicis contumeliosus; modò harum, modò illarum partium; fidus nemini; levissumus senator, mercenarius patronus; cujus nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissumæ, gula immensa, pedes fugaces: quæ honestè nominari non possunt, inhonestissuma. Atque is, cùm ejusmodi sit, tamen audet dicere:

O fortunatam me consule Romam! Te consule fortunatam, Cicero? immo verò infelicem et miseram! quæ crudelissumam proscriptionem civium perpessa est; cum tu, pertubatâ republicâ, metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cùm omnia judicia, omnes leges, in tuâ lubidine erant: cùm tu, sublatâ lege Porciâ, ereptâ libertate, omnium nostrûm vitæ necisque potestatem ad te unum revocâris. Atque parum est, quòd impunè fecisti: verùm etiam commemorando exprobras; neque licet oblivisci servitutis suæ. Egeris, oro te, Cicero, perfeceris quod libet; satìs est perpessos esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissumis verbis insectaberis? *Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.* Quasi verò togatus, et non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris; atque inter te Syllamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tuâ insolentiâ commemorem? quem Minerva omnes artes edocuit, Jupiter optumus maxumus in consilio deorum admisit, Italia exulem humeris suis reportavit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregiâ tuâ virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, superâsti; quem tandem locum in hâc civitate obtines? quæ tibi partes reipublicæ placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in civitate fecisti insidias, ancillaris? Quo jure, cùm de exsilio tuo Dyrrachio redîsti, eum sequebaris? Quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiæ faves: qui tibi antè optimates videbantur, eosdem nunc dementes ac furiosus vocas. Vatinii causam agis; de Sextio malè existumas: Bibulum petulantissumis verbis lædis: laudas Cæsarem: quem maxumè odisti, ei maxumè obsequeris: aliud stans, aliud sedens, de republicâ sentis: his maledicis, illos odisti, levissume transfuga! neque in hâc, neque in illâ parte fidem habes.

IN SALLUSTIUM

DECLAMATIO;

QUÆ *CICERONI* FALSÒ TRIBUITUR.

EA demum magna voluptas est, Crispe Sallusti, æqualem et parem verbis vitam agere, neque quidquam tam obscœnum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet. Neque enim, qui ita vivit, utì tu, alitèr, ac tu, loqui potest: neque, qui tam illoto sermone utitur, vitâ honestior est. Quò me vertam, P. C.? undè initium sumam? majus enim mihi dicendi onus imponitur, quò notior est uterque nostrûm. Quòd si aut de meâ vitâ, atque actibus nostris, huic conviciatori respondero, invidia gloriam consequetur: aut, si hujus facta, mores, omnem ætatem nudavero, in idem vitium incidam procacitatis, quod huic objicio. Id vos, si fortè offendimini, justiùs huic, quàm mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operam, ut et pro me minimo cum fastidio respondeam, et in hunc minimè mentitus esse videar. Scio me, P. C., in respondendo non habere magnam exspectationem, quòd nullum vos sciatis novum crimen in Sallustium audituros, sed omnia vetera recognituros; quîs et meæ, et vestræ jam, et ipsius aures calent. Verùm eò magìs odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum: sed ita ingressus est, utì neque ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliquâ ætate præterire. Itaque nihil aliud studet, nisi, utì lutulentus sus, cum quovis volutari. Longè verò fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur; sed est quædam

calumnia, quam unusquisque nostrûm, testante animo suo, fert de eo, qui falsum crimen bonis objectat. Quòd si vita istius memoriam vincerit; illam, P. C., non ex oratione ejus, sed ex moribus, spectare debetis. Jam dabo operam, quàm maxumè potero, utì breve id faciam. Neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, P. C. Plerumquè enim respublica privatis crescit inimicitiis; ubi nemo civis, qualis sit vir, potest latere. Primùm igitur, quoniam omnium majores Crispus Sallustius ad unum exemplum et regulam quærit, velim mihi respondeat, numquid, quos protulit Scipiones et Metellos, vel Fabios, antè fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quàm eos res gestæ suæ, et vita innocentissumè acta commendavit? Quòd si hoc fuit illis initium nominis, et dignitatis; cur non æquè de nobis existumetur? cujus et res gestæ illustres sunt, et vita integerrumè acta. Quasi verò tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus! Quòd si esses; nonnullos jam tuæ turpitudinis, pigeret. Ego meis majoribus virtute meâ præluxi; utì, si priùs noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis vitâ, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut etiam, si fuerint egregii cives, certè venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros objectare. Satiùs est enim, me meis rebus gestis florere, quàm majorum opinione niti; et ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, et virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C., qui jam decesserunt, omnique odio carent et invidiâ; sed cum iis, qui mecum unà in republicâ versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimìs ambitiosus; non hanc dico popularem ambitionem, cujus me principem confiteor; sed illam perniciosam contra leges, cujus primos ordines Sallustius duxit; aut in gerendis magistratibus, aut in judicandis maleficiis, tam severus: aut in tuendâ republicâ tam vigilans: quam tu proscriptionem vocas: credo, quòd non omnes tui similes incolumes in hâc urbe vixissent. At quanto meliore loco respublica tuenda staret, si tu, par ac similes scelestorum civium, unà cum illis adnumeratus esses? An ego tunc falsò scripsi, *Cedant arma togæ;* qui togatus armatos, et pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, *O Fortunatum me consule Romam;* qui tantum

intestinum bellum, et domesticum urbis incendium exstinxi? Neque te tui piget, homo levissime, cùm ea culpas, quæ in historiis mihi gloriæ ducis? An turpius est, P. C., scribentem mentiri, quàm illum palàm hoc ordine dicentem? Nam quod meam ætatem increpuisti, tantùm me abesse puto ab impudicitiâ, quantùm tu abes à pudicitiâ. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam utì vitium objicere? cujus semper nocens eguisti patrocinio. An ullum existumas posse fieri civem egregium, qui non his artibus et disciplinis sit eruditus? An ulla alia putas esse rudimenta et incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minimè mirum est, P. C., si homo, qui desidiæ ac luxuriæ plenus sit, hæc utì nova atque inusitata miratur. Nam quod istâ inusitatâ rabie petulantèr in uxorem et in filiam meam invasisti, quæ faciliùs mulieres à viris abstinuerunt, quàm tu vir à viris, satìs doctè ac peritè fecisti. Non enim me sperâsti mutuam tibi gratiam relaturum, et vicissìm tuas compellaturum. Unus enim satìs es materiæ habens: neque quidquam turpius est domi tuæ, quàm tu. Multùm te verò opinio fallit, qui mihi putâsti parare invidiam ex meâ re familiari; quæ multò mihi minor est, quàm habere dignus sum. Atque utinam nè tanta quidem esset, quanta es; utì potiùs amici mei viverent, quàm ego testamentis eorum locupletior essem! Ego fugax, Crispe Sallusti? Furori tribuni plebis cessi: utilius duxi, fortunam quamvis unus experiri, quàm universo populo Romano civilis ess m dissensionis causa: qui, postea quàm ille suum annum in republicâ perbacchatus est; omniaque, quæ commoverat, pace et otio resederunt; hoc ordine revocante, atque ipsâ republicâ manu retrahente me, reverit. Qui mihi dies, si cum omni reliquâ vitâ conferatur, animo quidem meo superet, cùm universi vos, populusque Romanus frequens adventui meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenarium patronum, hi æstimaverunt. Neque herculè mirum est, si ego semper justas omnium amicitias æstimavi. Non enim uni privatìm ancillatus sum, neque me addixi; sed, quantùm quisque reipublicæ studuit, tantùm mihi fui aut amicus aut inimicus. Ego nihil plùs volui valere quàm pacem: multi privatorum

audacias nutriverunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentiâ freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nulliius amicitiâ usus sum, qui non perpetuò reipublicæ amicus fuit: neque me pœnitet, si aut petenti Vatinio reo putrocinium pollicitus sum, aut Sextii insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. Hæ laudes enim egregii civis, et unicæ sunt. Quæ si tu mihi utì vitia objicis, temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, P. C.; non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te utì revertar, Sallusti, patremque tuum prætercam: qui si nunquam in vitâ suâ peccavit, tamen majorem injuriam reipublicæ facere non potuit, quàm quòd te talem filium genuit. Neque, tu si quid in pueritiâ peccâsti, exsequar, nè parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit; sed qualem adolescentiam egeris: hâc enim demonstratâ, facilè intelligetur, quàm pelulanti pueritiâ, quàm impudicus et procax adoleveris. Postea quàm immensæ gulæ impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit; et ætas tua jam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisset, exoleverat; cupidatibus infinitis efferebaris, utì quæ ipse corpori turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facile reputare, P. C., utrùm inhonestioribus corporis partibus rem quæsièrit, an amiserit. Domum paternam, vivo patre, turpissimè venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coëgerit eum, quo, hic, nondum mortuo, pro hærede gesserit omnia? Neque pudet à me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet, cùm ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paternâ domo. At hercule! lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit? Non ita est: sed abîit in sodalitium sacrilegi Nigidiani: bis judicis ad subsellia attractus, extremâ fortunâ stetit: et ita discessit, utì non hic innocens esse, sed judices pejerâsse existimarentur. Primum honorem in quæsturâ adeptus, hunc locum et ordinem despectum reddidit, cujus aditus sibi quoque, sordidis-

simo homini, patuisset. Itaque timens, nè facinora ejus clam vos essent, cùm omnibus patribus-familiâs opprobrio esset; confessus est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra. Vixeris, utì libet, Sallusti; egeris, quæ volueris: satìs sit, unum te tuorum scelerum conscium esse: noli nobis languorem et soporem nimium exprobare. Sumus diligentes in tuendâ pudicitiâ uxorum nostrarum; sed ita experrecti non sumus, ut à te cavere possimus. Audacia tua vincet studia nostra. Ecquod hunc movere possit, P. C., factum ac dictum turpe, quem non puduit palàm, vobis audientibus, adulterium confiteri? Quòd si nihil pro me tibi respondere voluissem; sed illud censorium elogium App. Claudii, et L. Pisonis, integerrumorum virorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palàm universis recitarem; nònne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum delectum senatûs te umquam vidimus. Nisi fortè in ea te castra conjecisti, quò omnis sentina reipublicæ confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quàm respublica armis oppressa est; et idem victor, qui exules reduxit, in senatum post quæsturam reductus est. Quem honorem ita gessit, utì nihil non venale in eo habuerit, cujus aliquis emptor fuerat. Ita igitur egit, utì nihil non æquum, ac verum duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neque alitèr vexavit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peractâ quæsturâ: postea quàm magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se conjunxerat, unus jam ex illo grege videbatur. Ejus enim partis jam exemplar erat Sallustius. quò tanquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum excesserat: quidquid impudicorum, cillonum, parricidarum, sacrilegorum, debitorum, fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italiâ totâ; sicut in fretis, subsederant; nominis perditi, ac notissimi, nullâ in parte castris apti, nisi licentiâ vitiorum, et cupididate rerum novarum. At postea quàm prætor factus est, modestè se gessit et abstinentèr. Nonne ita provinciam vastavit, utì nihil neque passi sint, neque expectârint gravius socii nostri in bello, quàm experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhausit,

quantum potuit aut fide nominum transjici aut in naves contrudi. Tantùm, inquam, P. C., exhausit, quantùm voluit. Nè causam diceret, sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quòd si quippiam eorum falsum est: hîc palàm refelle, unde tu, qui modò ne paternam quidem domum redimere potueris, repentè, tamquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraveris? Neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem; cùm tu veteris villæ dominus sis, cujus paulò antè fuerat Cæsar? Modò, inquam, patrimonio non comeso, sed devorato; quibus rationibus repentè factus es tam affluens, et tam beatus? Nam quis te faceret hæredem, quem ne amicum quidem suum satìs honestum quisquam sib ducit, nisi similis, ac par tui? At herculè egregia facta majorûm tuorum te extollunt; quorum sive tu es similis, sive illi tui, nihil ad omnium scelus ac nequitiam addi potest. Verùm, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse bis senatorem, et bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, et bis triumphalem? Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu, omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, et idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, et civilis belli memoria. Quid enim gravius pati potuimus, quàm quòd te incolumem in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissimâ consectari linguâ: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus tuis æstimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam, P. C. Sæpè enim vidi graviùs offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia apertè dixerunt, quàm eos qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius meritò debeat audire; sed ut ea dicam, si quà ego honestè effari possum.

INDEX

RERUM MAXIMÈ MEMORABILIUM.

R.

S.

T.

FINIS.

LONDINI:
Excuderunt Wilson et Filius, 57, Skinner-Street.

SKETCH of MODERN and ANCIENT GEOGRAPHY. By Dr. Butler, Head Master of Shrewsbury Grammar School. 8vo. With important additions. New edit. 9s. bds.

AN ATLAS of MODERN GEOGRAPHY; consisting of 23 coloured Maps, from a new set of Plates, with a complete Index of the Names. By Dr. Butler. 8vo. 12s. half-bd.

AN ATLAS of ANCIENT GEOGRAPHY, consisting of 21 coloured Maps, with a complete Index. By Dr. Butler. 8vo. 12s. half-bd.

NEW TREATISE on the USE of the GLOBES; or, a Philosophical View of the Earth and Heavens; with an Account of the Figure, Motion, &c. of the Earth, the Changes of its Surface, &c. By Thomas Keith. New edit. Plates, 6s. bound.

KEY to KEITH'S TREATISE on the GLOBES. By W. H. Prior.

AN INTRODUCTION to the THEORY and PRACTICE of PLANE and SPHERICAL TRIGONOMETRY, and the Stereographic Projection of the Sphere, including the Theory of Navigation, &c. &c. By T. Keith. 6th edit. improved, 14s. bds.

The ELEMENTS of PLANE GEOMETRY; containing the First Six Books of Euclid, from the Text of Dr. Simson, with Notes, Critical and Explanatory; to which are added, Book VII. including several important Propositions which are not in Euclid; and Book VIII. consisting of Practical Geometry; also Book IX. of Planes and their Intersections; and Book X. of the Geometry of Solids. By T. Keith. 3d edit. 8vo. 10s. 6d. bds.

A NEW UNIVERSAL FRENCH GRAMMAR, being an accurate System of French Accidence and Syntax. By N. Hamel. New edit., greatly improved. 4s. bd.

By the same Author.

GRAMMATICAL EXERCISES upon the FRENCH LANGUAGE, compared with the ENGLISH. New edit., improved, 4s. bd.

CLEF, ou THEMES TRADUITS de la GRAMMAIRE. 3s. bd.

The WORLD in MINATURE; containing a faithful Account of the Situation, Extent, Productions, Government, Population, Manners, Curiosities, &c. of the different Countries of the World; compiled from the best Authorities; with References to the most essential Rules of the French Language. New edit. 4s. 6d. bound.

QUESTIONS adapted to the RULES and OBSERVATIONS in the GRAMMATICAL EXERCISES of N. Hamel; calculated to perfect Students in a Knowledge of the French Language. With a Key. 18mo. 9d. sd.

A KEY to CHAMBAUD'S EXERCISES; being a correct Translation of the various Exercises contained in that Book. By E. J. Voisin. 5th edit., 4s. bound.

An EXPLANATORY PRONOUNCING DICTIONARY of the FRENCH LANGUAGE, in French and English; wherein the exact Sound and Articulation of every Syllable are distinctly marked. By L'Abbe Tardy, new edition, revised, 6s. bound.